

VODNIKI LJUBLJANSKEGA GEOGRAFSKEGA DRUŠTVA

EVROPA

SLOVENIJA III

EKSKURZIJE LJUBLJANSKEGA GEOGRAFSKEGA DRUŠTVA

VODNIKI LJUBLJANSKEGA GEOGRAFSKEGA DRUŠTVA

EVROPA

SLOVENIJA III

Prekmurje

S kolesom po Beli krajini

Naj tu ostane pragozd – gozdni rezervati na Kočevskem

Bloška planota in Vidovski hribi

Baška grapa

Koprsko primorje

ZALOŽBA
Z R C

VODNIKI LJUBLJANSKEGA GEOGRAFSKEGA DRUŠTVA

Evropa

SLOVENIJA III

EKSKURZIJE LJUBLJANSKEGA GEOGRAFSKEGA DRUŠTVA

©2006, Ljubljansko geografsko društvo, Založba ZRC

Urednik: Drago Kladnik

Recenzenta: Drago Kladnik, Simon Kušar

Korektorja: Blaž Repe, Aleš Smrekar

Oblikovanje in likovno-grafična ureditev: Milojka Žalik Huzjan

Kartografija: Boštjan Rogelj, Anton Brancelj, Peter, Frantar, Tomaž Hartman, Izток Sajko,

Aleš Veršič

Fotografije: Metod Badjura, Anton Brancelj, Željko Cimprič, Stanka Dešnik, Jerneja Fridl, Matej Gabrovec, Marjan Garbajs, Nenad Jelenčič, Marjeta Jerič, Milan Klemenčič, Janez Konečnik, Stane Korenjak, Simon Kušar, Igor Maher, Zvone Pelko, Jože Pojbič, Jurij Senegačnik, Ana Vovk Korže, Srečko Zgaga

Izdajatelj: Ljubljansko geografsko društvo

Za izdajatelja: Katja Vintar Mally

Založnik: Založba ZRC, ZRC SAZU

Za založnika: Oto Luthar

Glavni urednik: Vojislav Likar

Tisk: Littera picta, d. o. o., Ljubljana

Fotografija na ovitku: Pogled čez Bloško planoto proti severozahodu. Sredi fotografije je krajevno središče Nova vas s Faro, v ospredju pa naselje Hudi Vrh. Vmes je grič Brinšček.

Foto Marjan Garbajs. Arhiv Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

913(497.4) (036)

SLOVENIJA III : [ekskurzije Ljubljanskega geografskega društva] / [urednik Drago Kladnik ; kartografija Boštjan Rogelj ... [et al.]; fotografije Metod Badjura ... et al.]. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2006. - (Vodniki Ljubljanskega geografskega društva. Evropa ; 5)

Vsebinska na nasl. str.: Prekmurje. S kolesom po Beli Krajini. Naj tu ostane pragozd - gozdni rezervati na Kočevskem. Bloška planota in Vidovski hribi. Baška grapa. Koprsko primorje

ISBN 961-6568-28-0

1. Kladnik, Drago, 1955-
225920512

Digitalna različica (pdf) je pod pogoji licence CC BY-NC-ND 4.0 prosto dostopna:
<https://doi.org/10.3986/9616568280>

PREDGOVOR

V letu 2004 so bile ekskurzije Ljubljanskega geografskega društva še vnaprej namenjene spoznavanju regionalnih značilnosti slovenskih robnih pokrajin. Tokrat so udeleženci obiskali tudi Prekmurje in Koprsko primorje, dva pokrajinska antipoda na osi, nasprotni dinarski smeri. Med njima so, z izjemo Baške grape, prekrizirali zlasti kraška in dolomitna območja na jugu Slovenije, Belo krajino celo s kolesi.

Mozaik doslej obdelanih pokrajin se počasi sestavlja, vendar pa bo preteklo še veliko vode v naših rekah, preden se bo pojavila resna zadrega pred morebitnem ponavljanjem že videnega. Seveda so zaenkrat procesi pokrajinske preobrazbe tako pestri, da se bodo prav gotovo odpirali novi zanimivi vidiki in novi ogleda vredni pojavi. Nenazadnje bo sčasoma prav gotovo zanimivo opraviti ponovne ogleda že obiskanih pokrajin in pripraviti poglobljene primerjalne regionalne analize. Zaskrbljujoče je le, da se nekatere pokrajine, na primer v tej knjižici opisane Bloke, Baška grapa in Kočevsko tako zelo praznijo, da se zna pojaviti pomanjkanje krajevnih strokovnjakov, ki jih je zaradi njihovega poglobljenega poznavanja domače pokrajine skoraj nemogoče ustrezno nadomestiti z gostujočimi poznavalci.

Prav mladostna navezanost na določena območja zagotavlja možnost, da bi lahko šolajoči ali »mladi« geografi svoje raziskovalne potencialne usmerili v njihovo raziskovanje. Skrbi tudi delovna specializacija, ki s parcialnim strokovnim usmerjanjem mlade v obdobju osebne rasti in poklicnega uveljavljanja odvrča od regionalnega, kompleksnega zaznavanja pokrajine. Prav zato velja vzporedno spodbujati zanimanje posameznikov za določena območja in jim omogočati, da z njimi in s svojimi poglobljenimi spoznanji o njih seznanjajo druge radovedne stanovske kolege. Veseli dejstvo, da je med udeleženci ekskurzij precej »mladine«. Za njihovo nemirno naravo so gotovo dobrodošle nove izvedbene oblike ekskurzij, zato moram ponovno poudariti kolesarsko pohajkovanje, ki s svojo »ležernostjo« zagotavlja dodatne možnosti za družabno življenje. Naj se nemirni geografski duh še vnaprej izživlja z manj konvencionalnimi oblikami, ki jih bodo lahko posnemali tudi negeografski radovedneži.

Učitelji geografije lahko iz knjižice črpajo ideje za izvedbo ekskurzij v lastni režiji, drugi balci pa se lahko podrobno seznanijo z nekaterimi slovenskimi pokrajinami ter pojavi in procesi, ki se pojavljajo ali so najlaže opazni in najbolj prepoznavni prav na predstavljenih območjih. V opisih so navedene priporočljive točke za postanke in temeljitejše ogleda, ki nazorno predstavijo glavne zanimivosti in pokrajinske značilnosti. Kljub strokovni obravnavi je beseda ob pomoči številnih slikovnih prilog vseskozi dovolj preprosta, da s svojo sporočilnostjo ostaja razumljiva tudi geografsko ne vrhunsko razgledanemu posamezniku. Prelistajte knjižico in izvedeli boste marsikaj, morda pa jo boste odnesli s seboj na teren in vam bo koristen pripomoček ob spoznavanju manj znanih koticov naše domovine.

Drago Kladnik

PREKMURJE

Ana Vovk Korže

Vodja: dr. Ana Vovk Korže,
izredna profesorica na Oddelku za geografijo Pedagoške fakultete Univerze v
Mariboru

Ekskurzija je bila izvedena 17. aprila 2004.

Potek poti: Ljubljana – Maribor – Radenci – Murska Sobota – Cankova – Grad –
Polana – Moravske Toplice – Bogojina – Dobrovnik – Ižakovci – Veržej – Radenci –
Maribor – Ljubljana

Postaje: 1. Zdravilišče Radenci in reka Mura
2. tovarna oblačil Mura
3. Ledavsko jezero
4. Grad
5. cerkev v Bogojini
6. Dobrovnik
7. Otok ljubezni in Ižakovci

Uvod

Ime Prekmurje je v rabi šele od 1. avgusta 1919, torej po njegovi priključitvi h Kraljevini SHS, ko je Vrhovni svet mirovne konference v Parizu sklepal o usodi ozemlja severno od reke Mure. Zaradi svojstvenega razvoja te pokrajine so se učinki madžarizacije še dolgo odražali tudi v vsakdanjem življenju. Na počasnejši gospodarski razvoj Prekmurja so vplivali navezanost na zemljo, odvisnost od vode ter rodovitnosti prsti in nenazadnje precejšnja skromnost prekmurskega življa. Bližina državne meje in odmaknjenost od glavnega mesta Ljubljane sta tej pokrajini pripomogli ohraniti kanček mističnosti.

Skoraj tisočletna trda madžarizacija je med domačini utrdila zavest o tem, da, razen preteklosti, z Madžari nimajo ničesar skupnega. Zato se je njihov pogovorni jezik dosledno ohranjal iz roda v rod, ne da bi nanj močnejše vplivalo širše jezikovno okolje. Morda prav v tem tiči odgovor na vprašanje, zakaj se prav v Prekmurju narečja tako izrazito razlikujejo že od vasi od vasi.

Sodobno Prekmurje in razvojni načrti

Regionalna razvojna agencija Mura je pripravila regionalni razvojni program (RRP) za celotno Pomurje, torej za Prekmurje in Prlekijo. Cilj tega RRP je usklajevanje razvojnih prizadevanj države in pomurskih občin na področjih gospodarskega, socialnega, prostorskega, okoljskega in kulturnega razvoja. V prihodnjih petih letih naj bi v Pomurju dosegli 90 % povprečnega slovenskega bruto domačega proizvoda (BDP). V primerjavi s slovenskim povprečjem je zdajšnji indeks BDP v Pomurju 77,8, po višini prihodkov na zaposlenega pa je Pomurje med slovenskimi planskimi regijami na predzadnjem mestu. V RRP je gospodarski del razčlenjen na podjetništvo, turizem in informacijsko družbo. Med podjetniškimi priložnostmi, ki jih navaja RRP, so izpostavljeni biološko kmetijstvo, intenzivnejše čezmejno sodelovanje, zlasti v kmetijstvu, turizmu in živilski industriji razvijanje regionalnih in lokalnih blagovnih znamk, aktivno iskanje tržnih niš ter trženje naravne in kulturne dediščine. V turizmu naj bi bile razvojne možnosti v prepoznavnosti Pomurja kot turističnega območja in promociji turističnih proizvodov pod kolektivno blagovno znamko, uvajanju dopolnilnih turističnih dejavnosti na kmetijah ter poleg zdraviliškega turizma še v razvoju drugih tržno zanimivih dejavnosti. Priložnost za razvoj informacijske tehnologije naj bi zagotavljali bližina štirih evropskih prestolnic kot veliko potencialno tržišče, spletno poslovanje in spletna trgovina ter povezava večjih podjetij z manjšimi, ki se ukvarjajo z informacijsko tehnologijo.

Posebno poglavje je namenjeno infrastrukturi, ekološki pridelave hrane, koriščenju bioenergije, opozarjanju na pomen okolja in trajnostno naravnemu razvoju vseh sektorjev. Možnosti za razvoj gospodarstva naj bi poleg železniških zagotovila tudi izgradnja mednarodnih cestnih povezav, k temu naj bi pripomogla tudi vzpostavitev najsodobnejših telekomunikacijskih povezav. V strateškem delu RRP so izpostavljeni tudi prizadevanja za ustanavljanje visokošolskih programov v regiji, programi za varovanje zdravja, zmanjšanje razlik v dostopnosti zdravstvenih uslug ter razvoj športnih in rekreativnih dejavnosti. Visoka stopnja brezposelnosti naj bi se znižala s širitvijo izobraževalnih programov in odpiranjem novih delovnih mest, s štipendiranjem, ki bi zajezilo odhajanje izobražene delovne sile iz Prekmurja, s prekvalifikacijo brezposelnih in z vzpostavitvijo podjetniškega inkubatorja. V kulturi naj bi prišlo do ustanavljanja profesionalnih kulturnih institucij in zagotavljanja temeljnih pogojev za umetniško ustvarjanje.

S kmetijstvom se ukvarja vsaj polovica ljudi. Delež kmečkega prebivalstva v Pomurju je še vedno okrog 20 %, redno ali vsaj občasno pa kmetuje dobra polovica ljudi. Kjer so primerne razmere, naj bi se razvijale ustrezno velike in konkurenčne kmetije, medtem ko precejšnja ohranjenost naravnega okolja zlasti na Goričkem omogoča razvoj ekološke pridelave. V pokrajini so ugodne razmere za razvoj turizma na kmetijah in podjetništva s predelavo kmetijskih pridelkov.

Pokrajina ob Muri bi lahko postala inovativna, visoko kreativna regija, ki bi prebivalcem ob sonaravnem sožitju z okoljem zagotavljala visoko kakovost življenja in jim omogočila razvoj lastnih potencialov.

Gospodarski razvoj pokrajine mora temeljiti na razvoju novih tehnologij, znanju, ustvarjalnem delu, usmerjanju v čim hitrejšo uporabnost, zlasti zdraviliškem turizmu in sonaravnem kmetovanju.

Potek poti. Vir: Republika Slovenija. 1 : 250.000. GURS, 1994.

Opis poti

Postaja 1: Zdravilišče Radenci in reka Mura

Zdravilišče Radenci se je razvilo ob bogatih izvirih mineralne vode v pokrajini žitnih polj ob reki Muri. Leži 208 m nad morjem, nedaleč od državnih mej z Avstrijo in Madžarsko. Skupno ima 641 postelj v hotelih Radin, Izvir, Miral in Terapija. V njem so tudi restavracija z mednarodno kuhinjo, kavarna, kozmetični in frizerski salon, studio za fitness, savna, solarij in sistem bazenov z uporabno površino 1460 m², ki ga sestavljajo notranji plavalni bazen z rahlo ogrevano vodo s temperaturo 29 °C, notranji in zunanji termalni bazen s temperaturo od 33 do 34 °C, notranji bazen s toplimi vreli s temperaturo do 37 °C, čofotalniki za otroke z ogrevano (28 °C) in termalno vodo (33 do 34 °C) ter bazen za knajpanje s hladno vodo. V Pomurju so termalna zdravilišča tudi v Banovcih, Lendavi in Moravskih Toplicah.

Reka Mura, ki izvira v Avstriji in na slovensko ozemlje priteče v bližini Ceršaka, je, čeprav teče po panonskem območju, v večjem delu toka po Sloveniji živahno tekoča in vse prej kot ravninsko lena in vijugava. Vse do Petanjecev je mejna reka med Avstrijo in Slovenijo, to vlogo pa ima spet od Gibine navzdol, kjer razmejuje Slovenijo in Hrvaško. Mura ima pri nas malo pritokov; pomembnejši so Kučnica, Ščavnica in Ledava. Njen celotni tok je dolg dobrih 444 kilometrov, od tega je le 26 km izključno slovenskih; 39 km jih je na meji z Avstrijo, 33 km pa na meji s Hrvaško. Ob reki zaradi poplavne ogroženosti ni velikih naselij, kar je sicer značilno za druge večje reke v Sloveniji.

Ob Muri se vleče poplavni gozd s prevlado črne jelše, na bolj mokrotnih zemljiščih so travniki, medtem ko so njive na bolj sušnih zemljiščih za protipoplavni nasipi. Foto Stanka Dešnik.

Območje Mure in njenega zaledja z vlažnimi travniki ter gozdovi črne jelše je zaradi velikega pomena za ohranjanje narave predlagano za zavarovanje na državni ravni. Uvrščeno je med evropsko pomembna območja za ptice, izpolnjuje pa tudi kriterije za vpis v seznam mednarodnih pomembnih mokrišč (Ramsarski seznam) ter vključitev v evropsko naravovarstveno omrežje, imenovano NATURA 2000.

Celotno območje ima tudi velik turistični potencial. V združeni Evropi bodo ohranjena območja, kjer bo mogoče družno videti breguljko, čebelarja in vodomca vsaj tako iskana kot dobro vino. To za ravnino ob Muri ne bi smel biti prevelik zalogaj; porok za to sta Goričko na eni strani in Slovenske gorice na drugi.

Značilnost Mure so tudi brodovi, nekoč nujno potrebni za prevoz čez reko, saj v Pomurju dolgo ni bilo nobenega mostu čez Muro; zdaj so slejkoprej samo še turistična zanimivost. Turistično privlačni so tudi mlini. Čeprav jih je bilo včasih na Muri več deset, je danes »ta pravi« le še Babičev mlin v Veržeju.

Pomurje premore tudi gradove, vseh res ne tako mogočnih, kot je denimo Grad na Goričkem, pa vendarle. Še najbližje Muri je grad v Gornji Radgoni. Nekaj je tudi dvorcev, na primer v Beltincih.

V naseljih ob Muri je zagotovo najzanimivejša bela štokljka, ki je pogosta gnezdilka v pomurskih vaseh. Tod gnezdi kar okrog polovica vseh slovenskih parov štokelj, torej okrog sto. V Prekmurju je seveda tudi »vas štokelj« - naselje z največ štokljami pri nas. Ta naslov si delita Mala in Velika Polana s po devetimi pari. V naseljih ali ob njih pa živijo še nekatere imenitne ptičje vrste.

Na ravninah ob Muri so sklenjena obdelovalna zemljišča, ki veljajo za najpomembnejšo slovensko žitnico. Foto Jože Pojbič. Arhiv Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU.

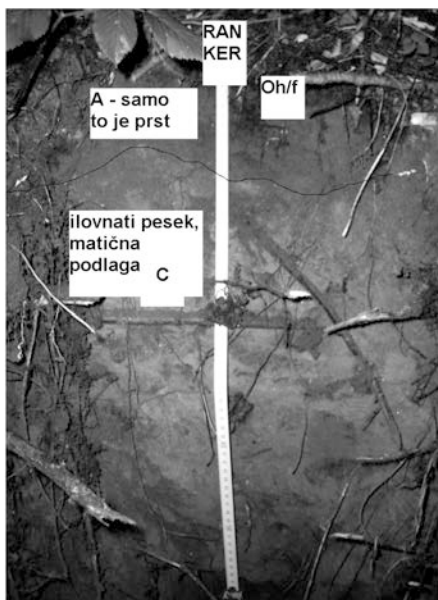
Številne gramoznice so izredno pomembne kot nadomestna prebivališča za nekatere rastline in živali, na primer kačje pastirje, dvoživke, plazilce in ptice. Tega bi se morali zavedeti čim prej, še preden gramoznice izginejo pod kupi različnih odpadkov.

Postaja 2: tovarna oblačil Mura

V občini Murska Sobota, ki je po Zakonu o lokalni samoupravi iz leta 1995 nastala iz bivše občine Murska Sobota, je najpomembnejše zaposliveno podjetje z večdesetletno tradicijo tovarna konfekcijskih oblačil Mura. Kljub zmanjševanju števila zaposlenih v njej še vedno dela okrog 4000 ljudi; večina se jih vozi na delo več kot 10 km daleč. Največ delavcev ima končano osnovno šolo (nekaj jih je tudi brez končane osemletke), kar se odraža tudi v opremljenosti proizvodnih hal. Največ dela opravljajo ročno (šivanje s šivalnimi stroji). Večino naročil prejmejo od znanih podjetij iz tujine, pri čemer opravijo le šivanje, medtem ko je kreativni del že narejen. Glede na hrup, veliko število delavcev na delovni površini brez možnosti individualizacije prevladuje občutek, da precejšen del podjetja še vedno deluje izrazito klasično.

Postaja 3: Ledavsko jezero

Goričko je ime za terciarno gričevje ali »gorice«, kot griče imenujejo domačini. Gorice so nastale na dnu nekdanjega Panonskega morja, ki je enkrat odnašalo in drugič spet

naplavljalo gradivo. Blago oblikovano peščeno površje so ljudje naselili že v pradavnini in iz takratne gozdne odeje iztrgali zemljišča za obdelovanje in preživetje. Zaradi odmaknjenosti od industrijskih in prometnih središč je pokrajina ohranila pokrajinsko podobo, značilno za srednjo Evropo pred 2. svetovno vojno. Po njej so mozaično raztreseni vinogradi, sadovnjaki, travniki in s številnimi kulturnimi rastlinami porasle njive, ki se harmonično prepletajo in dopolnjujejo z naselji, zaselki in posameznimi domačijami. Podobo uokvirja gozd na slemenih, v »grabah« in po osojah, ki s svojim raz-

Na Goričkem prevladujejo nekarbonatne prsti, imenovane ranker. Foto Ana Vovk Korže.

gibanim robom povezuje obvodne žive meje in grmišča. Ljudje so se v teh krajih že od nekdaj ukvarjali s kmetijstvom na prsteh, ki so za to dejavnost malo primerne.

Prsti so večinoma nekarbonatne, kar je precej neugodno za biotsko raznovrstnost rastlinstva. V ozkih dolinah, ki so večinoma vlažne in redkeje poseljene, se pojavljajo parapodzolne in oglejene peščno-ilovnate ter glinaste prsti. Primerne so za travnike, v pobočnih legah tudi za njive. Zlasti v osrednjem delu Goriškega pokrivajo slemena in višje dele pobočij peščno-ilovnate prsti s kremenčevim peskom in prodom. Na splošno se izmenjujejo dobro prepustne in slabo prepustne prsti. Proti vzhodu je vse bolj očiten rečni izvor usedlin, zlasti peska in proda, medtem ko glinenih usedlin skoraj ni več.

V razgibanem reliefu so glavni razlogi za denudacijo in erozijo prsti površinske in podnebne razmere, na primer poletna neurja, ter dejstvo, da pozimi zgornja plast tal globoko zamrzne, spomladi pa se tali, kar povzroča polzenje prepereline, značilno zlasti za osrednji in zahodni del Goriškega. Kmetje se proti eroziji borijo tako, da čez njive na strmejših pobočjih skopljejo jarke. Na ta način omilijo ploskovno odnašanje prsti. Zemljišča, na katerih je bil boj z erozijo neuspešen, so pogozdena.

Dolina ob Ledavi je plitva in na dnu, ob vodotoku zamočvirjena. Foto Stanka Dešnik.

Ledava je 71 km dolg vodotok, ki izvira v Avstriji vzhodno od Gleichenberga, teče po zahodnem delu Goriškega, skozi Ledavsko jezero, naprej po Murski ravnini in se ob državni meji z Madžarsko v Lendavskem kotu izliva v reko Muro. Z njo teče bolj ali manj

vzporedno v smeri od severozahoda proti jugovzhodu. Na svoji poti Ledava prečka Goričko (ob največjih vaseh Serdica, Rogašovci, Večeslavci), Ledavsko jezero in Mursko ravan (tam teče skozi Mursko Soboto in Turnišče).

Ledava, ki odvaja vodo s terciarnega Goriškega, je skupaj s Ščavnico glavni pritok reke Mure na območju Slovenije. Zaradi prevlade neprepustnih sedimentov v njenem porečju je gostota vodnega omrežja nekaterih njenih pritokov večja od povprečja. Izstopata potoka Kopicca z gostoto 2,35 km/km² in Lipnica z gostoto 1,77 km/km² (Kolbezen, 1998).

Na območju Pomurja sta značilni majhna višina padavin (800–900 mm) in velika evapotranspiracija, zato je odtočni količnik v primerjavi s Slovenijo precej majhen. V povprečju odteče le 25 % padavin (Kolbezen, 1998).

Akumulacijsko jezero, poimenovano po Ledavi, je nastalo na območjih naselij Ropoča in Krašči. Zaradi ojezeritve je bilo odkupljenih okrog 200 ha kmetijskih zemljišč. Z vodo je stalno zalitih 70 ha, ob večjem deževju pa se jezero na severni, dotični strani razširi. V tem zamočvirjenem delu rastejo vrbe in nizko grmovje, idealen prostor za vodne in obvodne ptice. Med njimi je največ rac mlakaric, lisk, sivk, labodov, čapelj, rečnih galeb, čopastih črnih, zelenonogih tukalic in čopastih ponirkov. Našteli so blizu 25 različnih vrst ptic. Jezero je bogato tudi z ribami. O tem se je mogoče prepričati ob pogledu na jez, ki pogosto gosti več deset ribičev.

Jezero se z okoliškimi gozdovi in obdelano goričko pokrajino staplja v čudovito panoramo. Dokaz visoke stopnje ohranjenosti tamkajšnje narave je prostoživeča divjad, zlasti lisice, jeleni, srne in divji zajci.

Postaja 4: Grad

Grad, izjemen spomeniški kompleks in največje grajsko poslopje v Sloveniji, v jedru izvira iz 12. stoletja. Njegova prva pisna omemba sega v leto 1208, ko se tu omenja grof Nikolaj iz Železnega. Med srednjeveškimi lastniki so bili Amadejci, od srede 14. do zadnje četrtine 17. stoletja kot plemiška rodbina. Nasledilo jo je več ogrskih rodbin, med njimi Batthyányji, Szapáryji in Szécsényji, med 2. svetovno vojno pa je bil lastnik Geza Hartner.

Grad pri Gradu (nekdanj se je naselje Grad imenovalo Gornja Lendava) je v dolgih stoletjih dobil značilno razgibano podobo. Trakte dvoriščne strani opirajo večnivojski arkadni hodniki. Stavbno-zgodovinski sestav je izjemno pester, saj zidovi, posamični trakti in mogočni stolpi monumentalnega grajskega poslopja razkrivajo romanske, poznogotške, renesančne in baročne značilnosti. Baročni dobi pripada tudi izjemna grajska kapele z visokim, bogato členjenim zvonikom. Križnorebrasti obok v prezbiteriju z zvezdastim zaključkom je s konca 15. stoletja, mlajši banjasti obok pa so po zamisli Jožefa Plečnika leta 1956 preuredili v odprto strešno konstrukcijo. V gradu so ogromne kleti in nekdanje ječe. Grajski kompleks je imel pred stavbo velik vrt z ribnikom, namenjenima zadovoljstvu grajske gospode. Znotraj grajskega obzidja je s ploščo zavarovan globok vodnjak,

ki je bil zlasti dragocen v času napadov in obleganj, saj je bilo poslopje sezidano tudi zaradi obrambnih razlogov. Vodnjak je vklesan v živo skalo. Najpomembnejši in najlepši del grajskega poslopja je bil na jugozahodni strani, kjer je bil stanovanjski del s stekleno teraso, pred njo pa lep cvetlični vrt z ribnikom in vodnjakom. Graščino obdaja park, kjer poleg domačih drevesnih vrst rastejo platane, rdeče bukve, rdeči hrasti, gledičevke, sofore, cedre in stari tulipanovci.

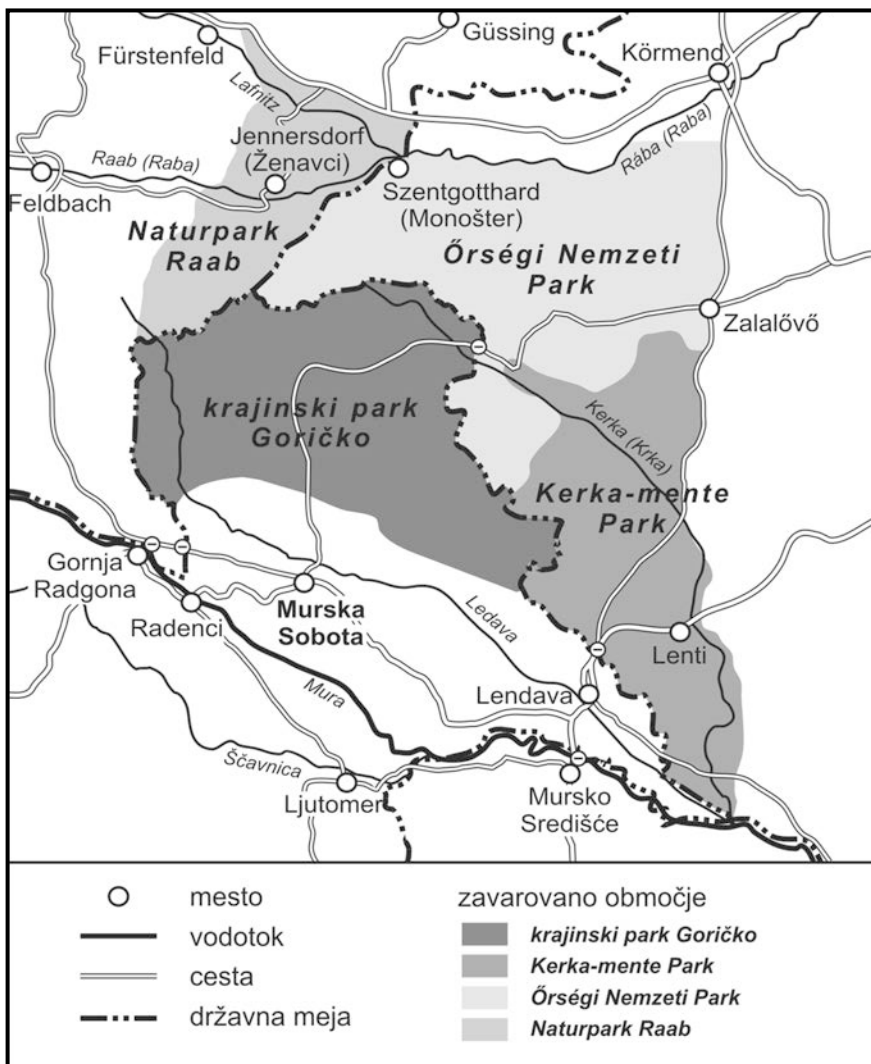
Grajski kompleks postaja središče krajinskega parka treh dežel (Goričko-Raab-Őrszék), ki združuje neokrnjeno naravo, bisere kulturne dediščine, dobro hrano in prijazne ljudi. Gre za prvi evropski trilateralni krajinski park. Finančno ga v največji meri podpira Evropska zveza. S pomočjo evropskega programa Phare se grajsko poslopje v zadnjih letih temeljito obnavlja.

Na severozahodu Goriškega se vzpenja razgledni Sotinski breg, s 418 m nadmorske višine najvišja točka v pokrajini. Foto Stanka Dešnik.

Koncept razvoja krajinskega parka Goričko temelji na mednarodnih priporočilih za zavarovana območja, ki jih je pripravila Svetovna zveza za varstvo narave. V zavarovanih krajinskih parkih se poleg temeljne funkcije, to je varstva narave in kulturne dediščine, podpira tudi trajnostne oblike rabe naravnih virov in poudarja rekreacijski, turistični ter vzgojno-izobraževalni značaj zavarovanega območja. Na slovenski strani je zajeto celotno območje Goriškega. Med enajstimi občinami so vanj v celoti vključene občine

Rogašovci, Kuzma, Grad, Gornji Petrovci, Šalovci, Hodoš in Kobilje, deloma pa občine Cankova, Puconci, Moravske Toplice in Dobrovnik. V Avstriji je vključena južna Gradiščanska, na Madžarskem pa dela Zalske in Železne županije.

Lega trodeželnega krajinskega parka Goričko ter sosednjih zavarovanih območij v Avstriji in na Madžarskem.

Bukovo-gabrovi gozdovi na območju Gradu so že precej degradirani. Foto Ana Vovk Korže.

Postaja 5: cerkev v Bogojini

Bogojinska župnijska cerkev Gospodovega vnebohoda v svojem jedru razkriva gotske korenine. Nastanek prvotno sv. Trojici posvečene cerkve je namreč mogoče umestiti v zadnjo četrtino 14. stoletja in zaradi značilnih gotskih stavbnih členov se uvršča v tako imenovano prekmursko skupino gotskih cerkva.

Na pobudo prekmurskih duhovnikov in še posebej bogojinskega župnika Ivana Baše so starejšo prednico na nekoliko dvignjeni terasi med letoma 1925 in 1927 temeljito prezidali in preoblikovali po načrtih znamenitega arhitekta Jožefa Plečnika. Visok, okrogel stolp s svojo monumentalnostjo, prepoznavno pročelje in napušč, v katerem je razvidno, da se je mojster oprl na lokalno stavbno tradicijo, dajejo bogojinski cerkvi slogovno samosvoj, izviren značaj.

Prvotno enoladijski prostor nekdanje cerkve je Plečnik v smislu vhodne lope, nekakšnega narteksa (pokrito predverje pri starokrščanskih ali drugih bazilikah), v celoti vključil v novo nastalo lupino. Povsem na novo je oblikoval centralni prostor, katerega središče predstavlja masivni marmorni steber. Iz njega se pnejo štirje loki in podpirajo iz hrastovine oblikovan strop, ki ga krasijo lončarski izdelki domačih lončarskih mojstrov. Plečnik je v Bogojini ustvaril celotno umetnino, v kateri se mojstrovni prepoznavni elementi posrečeno zlivajo s prviniami regionalne stavbne tipike in umetnostne obrti.

Postaja 6: Dobrovnik

Dolgotrajno prisotnost človeka na območju Dobrovnika potrjuje najdba kamnitega dleta, o antični naselbini pa pričajo gomile južno od naselja. V rimski državi je ozemlje spadalo k provinci Panoniji. Tod je vodila pomembna cesta, ki je Petoviono (zdajšnji Ptuj) povezovala s Savarijo (zdajšnji Szombathely). Sodeč po izkopaninah naj bi bila intenzivnejša rimska kolonizacija vezana na vznožje gričevja in je od Lendave potekala proti zahodu tudi prek Dobrovnika in Bogojine. Dobrovnik se prvič omenja leta 1270, na pečatu trga Dobrovnika pa je kot leto nastanka naselja zabeleženo leto 1280. Kraj se leta 1322 omenja kot trg (oppidum), kar pomeni, da je bil pomembno podeželsko središče s pravico trgovanja in pobiranja davkov. Leta 1389 ga listine omenjajo celo kot mesto (civitas). V 14. stoletju je bil Dobrovnik sestavni del posesti dolnjelendavskih grofov Banffyjev, po njihovem izumrtju so lastniki postali Eszterházyji. V prvi polovici 17. stoletja je kraj in njegovo okolico zajelo protestantsko gibanje, ki je imelo močno podporo v rodbini Banffyjevih. Leta 1747 je Dobrovnik prizadel velik požar, v katerem sta pogorela tudi cerkev in župnišče, vključno z župnijskim arhivom. Zatem je bogoslužje pol stoletja potekalo v skromni leseni stavbi. Današnja cerkev sv. Jakoba je bila med letoma 1794 in 1796 zgrajena ob izdatni podpori kneza Eszterházyja in vernikov. Za drugo polovico 19. in začetek 20. stoletja je bil za Dobrovnik značilen velik naravni prirastek prebivalstva. To je povzročilo množično izseljevanje in pojav sezonskih delavcev. V tem obdobju sta se močno razmahnila obrtna dejavnost, zlasti lončarstvo, in trgovina. V kraju so delovali kar trije trgovci, leta 1878 pa so odprli tudi prvo gostilno. Leta 1911 so zgradili opekarno, ki je obratovala do leta 1979. Med 1. svetovno vojno je gospodarstvo nazadovalo, napredek je prinesla nova žaga, ki jo je dal leta 1922 zgraditi Janez Toplak. Leta 1930 je dobrovniška pošta dobila prvo telefonsko centralo.

Naselja v bližini državne meje z Madžarsko so narodno mešana, na kar opozarjajo dvojezični krajevni napisi. Foto Ana Vovk Korže.

Južno od slikovitega obcestnega naselja Bukovnica je na jugovzhodu Goričkega v dolini med gozdovi umetno Bukovniško jezero, ki ga napaja zlasti voda Bukovniškega potoka. S severovzhoda priteka v jezero še en manjši potoček. Jezero je nastalo z regulacijskimi deli ob reki Ledavi in njenih pritokih, ko so zaradi preprečevanja poplav zajezili tudi povirje Bukovniškega potoka. Sprva je bilo namenjeno ribogojništvu, pozneje se je v njem razvil še športni ribolov. Ribolovno zanimive vrste so amur, linj, krap, ploščič in ostriž. Jezero z okolico zagotavlja ugodne možnosti za turizem, čeprav ni najbolj primerno za kopanje. Dolgo je 500 m in v najširšem delu 200 m široko. Leži v gozdnem okolju, saj ga obdajata gozda Urbanija na jugu in Zgornja šuma na severu. V malce bolj oddaljeni okolici se razprostirajo vlažni travniki, v nekoliko dvignjenih legah prevladujejo njive, na vršnih delih pobočij pa je zasajena vinska trta.

Postaja 7: Otok ljubezni in lžakovci

Slovenija in Evropska zveza imata interes za vzpostavljanje in vzdrževanje varovanih območij; tako naj bi v Sloveniji približno 30 % ozemlja razglasili za varovana območja. V ta okvir sodi tudi regijski park Mura, za katerega se zavzemajo tako v Avstriji kot na Hrvaškem in Madžarskem in je vsekakor eden od prednostnih (mednarodnih) projektov.

Vijugava struga Mure in njeni mrtvi rokavi so dom številnih ogroženih subpanonskih rastlinskih in živalskih vrst. Varen spust po reki omogoča tesnejši stik z naravo in njeno doživljanje iz drugačne perspektive.

Otok ljubezni je znan izletniški kraj na levem bregu Mure, v bližini lžakovcev. Na njem so družabna srečanja, možno se je popeljati tudi z brodom. Otok z ene strani obliva Mura, z druge pa njen rokav.

Mrtvice ob Muri so biološko bogat življenjski prostor, dom številnih ogroženih rastlinskih in živalskih vrst. Foto Jurij Senegačnik. Arhiv Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU.

Prekmurska iža v Ižakovcih je daleč naokrog znana po pristnih prekmurskih specialitetah in originalnem ambientu. Kdor se ne ustavi v njej, zagotovo zamudi priložnost za nepozaben gurmanski dogodek.

Babičev mlin pri Veržaju je edini še delujoč plavajoči mlin na Muri. Foto Milan Klemenčič. Arhiv Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU.

Literatura in viri

- Bedjančič, M. 2002: Narava Slovenije - Mura in Prekmurje. Zloženska, Prirodoslovni muzej Slovenije. Ljubljana, 6 str.
- Gams, I. 1998: Geografske značilnosti Slovenije. Založba Mladinska knjiga. Ljubljana, 183 str.
- Gider, N. 2002: Inovativna in visoko kreativna regija? Večer, 4. 1. 2002. Maribor, str. 18.
- Kokolj, M. 1984: Prekmurski Slovenci 1919-1941. Pomurska založba. Murska Sobota, 647 str.
- Kolbezen, M. 1998: Površinski vodotoki in vodna bilanca Slovenije. Ministrstvo za okolje in prostor. Ljubljana, 98 str.
- Košič, J. 1992: Življenje Slovencev med Muro in Rabo. Izbor del. Budimpešta, 191 str.
- Medmrežje: <http://www.goricko.net> (citirano 27. 3. 2004).
- Medmrežje: <http://www.goricko.net/staticpages/index.php?page=20030206073435468>.
- Medmrežje: <http://www.park-goricko.org> (citirano 27. 3. 2004).
- Medmrežje: <http://www.park-goricko.org/sl/prvastran.asp> (citirano 27. 3. 2004).
- Medmrežje: http://www.park-goricko.org/sl/narava_1_2.asp (citirano 28. 3. 2004).
- Medmrežje: http://www.park-goricko.org/sl/narava_1_3.asp (citirano 27. 3. 2004).
- Medmrežje: http://www.park-goricko.org/sl/narava_3_1.asp (citirano 27. 3. 2004).
- Ružič, A. 2002: Slovenski narod o ogrskih Slovencih v letih 1870-1890, 61 str.
- Vovk Korže, A. 1995: Pokrajinsko ekološke enote Severovzhodne Slovenije. Doktorska disertacija. Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana, 231 str.

S KOLESOM PO BELI KRAJINI

Nenad Jelenčič

Vodja: Nenad Jelenčič,
učitelj geografije in zgodovine na Osnovni šoli Podzemelj

Ekskurzija naj bi bila izvedena 19. in 20. septembra 2004.

Potek poti: Ljubljana – Žužemberk – Podturn – Vrčice – Semič – Črnomelj – Bojanci – Adlešiči – Primostek – Rosalnice – Drašiči – Radovica – Metlika – Ljubljana

Postaje:

1. izvir Krupe
2. Cerkev sv. Trojice
3. mitrej nad Rožancem
4. krajinski park Lahinja
5. izvir Lahinje
6. nahajališče boksita v Hrastu pri Vinici
7. uskoška vas Bojanci
8. Adlešiči
9. Pobrežje
10. Kučar nad Podzemljem
11. Primostek
12. jez v Križevski vasi
13. Tri fare v Rosalnicah
14. Drašiči
15. sv. Ana nad Vidošiči
16. vinomerski steljniki
17. kraška jama Vuzelnica
18. razgledni stolp na Krašnjem Vrhu

Uvod

Ekskurzija je zamišljena kot dvodnevna. Izvedena naj bi bila s kolesi. Temu primerno so izbrane tudi poti, v glavnem kolovozi, vzporedni oziroma prečni glede na glavne prometne smeri. Kljub priloženemu zemljevidu velja priporočilo uporabe dodatnih zemljevidov.

Zlasti uporabni so listi državne topografske karte Semič, Metlika, Drašiči, Črnomelj, Griblje, Sinji Vrh in Vinica.

Bela krajina spada med robne slovenske pokrajine. Od Dolenjske jo razdvajajo Gorjanci in obrobje Kočevskega Roga, onstran Kolpe pa se podobno površje Slunjskega ravnika širi daleč na hrvaško stran. Znotraj njenih meja so tudi Poljanska dolina ter vzhodni in jugovzhodni rob Kočevskega Roga nad dolino Kolpe.

Kraški ravniki, ki zavzema osrednji del pokrajine, je na nadmorski višini med 160 m in 190 m. Ravniki obsega tudi pliocensko kadunjo pri Kanižarici ter ozek holocenski pas ob Lahinji in Dobličici. Površje je rahlo valovito in na gosto posejano z vrtači.

Za reliefno pregrado, ki jo na severu v smeri sever-jug sestavljajo Gorjanci, na zahodu pa v dinarski smeri severozahod-jugovzhod potekajoča Poljanska gora, so značilni kopasti vrhovi in položna pobočja. Uravnave so na nadmorski višini med 600 in 800 m. Najvišje se dvigata 1178 m visoki Trdinov vrh in 1047 m visoka Mirna gora. Obrobje tektonskega nastanka se je močno dvigalo, medtem ko se je nižinski osrednji del pogrezal.

Na južni rob Gorjancev se naslanja pas nižjega gričevja, zgrajen iz apnencev, dolomitov, krednega fliša, peščenjakov in laporja. Svet dolov, suhih dolin, vrtač in lopatastih slemen se morfološko deli na Privršje, ki obsega predel med Rožnodolskimi hribi, Gorjanci in precej ravnim južnim robom na črti Semič-Črešnjevca-Kravčji Vrh-Sušica, ter Metliški kras na severovzhodu, ki ima na severnem in vzhodnem obrobju zaradi manj prepustne kamninske podlage določene značilnosti fluvialno razgibanega reliefa.

Na jugovzhodu se nad ravnikom vzpenja Veliko Bukovje, ki se strmo spušča proti Kolpi. Dolina srednje in spodnje Kolpe je široka, ponekod med Ziljami in Pobrežjem ter pri Božakovem je zožana in v strugi so tudi posamezni otoki. Poplavne ravnice s terasami se pojavljajo v ločenih zaplatah med Gribljami in Krasincem, na Otoškem polju in v Mestnem logu pri Metliki, ki od ceste Novo mesto-Metlika-Karlovec sega do železniškega mostu čez Kolpo pri Rosalnicah.

Zaradi kraškega površja je rečna mreža redka. Skoraj celotno območje spada v porečje Kolpe. Površinski vodotoki so struge vrezali globoko v karbonatno podlago, zaradi majhnega strmca so močno vijugavi.

Večji del Bele krajine ima subpanonsko podnebje. Povprečna julijska temperatura v Črnomlju je 20,7 °C. Pogoste visoke temperature so posledica reliefne odprtosti proti vzhodu in jugovzhodu. Nad ravnikom je do višine od 400 do 500 m za vinogradništvo ugoden termalni pas. V nižjih legah je zelo razširjen oreh. Termalni pas pride do izraza zlasti ob megli, ki je zaradi kotlinskega značaja Bele krajine razmeroma pogosta. V termalnem pasu je ob vinski trti in sadnem drevju pogost pravi kostanj. Višina padavin (od 1200 do 1300 mm) narašča proti vzpetim robnim območjem. Visoke kraške planote, ki obkrožajo Belo krajino na severu in severozahodu in preprečujejo vdore hladnega zraka, so bolj namočene (od 1550 do 1600 mm), saj zadržujejo vlago, ki jo prinašata zahodni in jugozahodni veter.

Bela krajina je precej gozdnata. Dno prekriva nižinski gozd gradna in belega gabra z znatnim deležem breze, ki je ena od najprepoznavnejših prvin Bele krajine. V višjih

legah prevladuje bukov gozd, v katerem je na obrobju pokrajine primešana jelka. Gozdovi so ponekod obsežni in sklenjeni, drugod pa manjši in raztreseni, z razčlenjenim gozdnim robom, ki meji na kmetijska zemljišča in naselja. Na kmetijsko pasivnih območjih, na primer okrog Adlešičev, Preloke, Zilj, Sinjega Vrha, Damlja in še kod, se kmetijska zemljišča že dolgo zaraščajo z gozdom.

Nižje obrobje in dno sta v glavnem namenjena kmetijstvu. Njive so najbolj pogoste na območjih z globokimi prsti, na odcednih predelih aluvialnih ravnin in teras, v suhih dolinah ter zlasti v okolici Semiča in Adlešičev na dnu vrtač in uval. Travinje prevladuje na vrtačastih območjih, območjih s plitvimi prsti in na mokriščih ob vodotokih. Z njim je povezan značilen pojav sušenja sena na ostrnicah ali stogih, kot pravijo Belokranjci. Žal je ta prvina kulturne pokrajine čedalje redkejša. Za kisle prsti so bili v preteklosti značilni stelniki, ki pa zaradi opuščanja stelarjenja postopoma izginjajo.

Poselitev je izrazito neenakomerna. Po ravniku prevladujejo majhna gručasta naselja, obdana s kmetijskimi zemljišči. Naselja so razporejena v značilnih pasovih. Prvi pas, ki se začne pri Metliki in sega do Vinice, obsega vzožje in nižje dele hribovitega roba ter podolja, ki ta rob spremlja. Druga poselitvena os gre po dolini Lahinje, kjer sta Črnomelj in Gradac. Večji poseljeni pas se vleče tudi ob Krupi, s podaljškom proti Semiču. Dokaj izrazit poselitveni pas je tudi v dolini Kolpe in po terasah ob njej. Mestni naselji sta Metlika in Črnomelj. Centralne funkcije ima tudi Semič, tretje in najmlajše občinsko središče.

Demografsko stanje prebivalstva je, podobno kot v večini robnih predelov Slovenije, vse prej kot vzpodbudno. V preteklosti so na to vplivali predvsem gospodarski razlogi, ki so povzročali odseljevanje prebivalstva. Zdajšnji naravni prirastek, ki je v okvirih državnega povprečja, ne obeta izboljšanja stanja.

Število prebivalcev v Beli krajini je od leta 1868 nazadovalo za več kot petino. Medtem ko je normalen indeks starosti med 30 in 40, slovensko povprečje pa je 53, je leta 1996 v občini Črnomelj znašal 55, v občini Metlika 60 in občini Semič 49. Najbolj neugodna je starostna sestava kmečkega prebivalstva. Precej pove tudi delež naselij po občinah, v katerih je število prebivalcev v obdobju 1981–1991 nazadovalo za 20 % ali več. V občini Črnomelj je bilo takšnih naselij 8 %, v občini Metlika 11,9 % in v občini Semič, kjer je delež ostarelega kmečkega prebivalstva največji, 16,4 %.

Industrializacija po 2. vojni je sprožila selitvene tokove v Metliko in Črnomelj, pa tudi v druga, bolj oddaljena mesta. Pozneje se je priseljevanje usmerjalo tudi v manjše kraje, na primer Semič, Vinico, Stari trg ob Kolpi, Suhor. Ta proces je pritegnil tudi delovno silo iz prav tako agrarno prenaseljenega zaledja obmejnega dela Hrvaške in z manj razvitih območij nekdanje skupne države Jugoslavije. To so bili zlati časi. Mesto Metlika je sredi osemdesetih let 20. stoletja imelo več delovnih mest kot prebivalcev. Paradni konj je bila tekstilna industrija, ki je v dobi globalizacije ena od najbolj ranljivih slovenskih industrijskih panog.

Leta 1991 je bilo 45 % aktivnega prebivalstva zaposlenega v industriji, kar je močno presevalo slovensko povprečje (35 %). Deleža zaposlenih v terciarnih (13 %) in kvartarnih (12 %) dejavnostih sta bila skromna. Eden od ključnih problemov belokranjske delovne sile je nizka stopnja izobrazbe. Politiki in gospodarstveniki vidijo rešitev v boljši

prometni povezanosti z osrčjem države. V drugi polovici 19. in na začetku 20. stoletja so tehtali številne različice trase belokranjske železnice, zdaj pa se veliko govori o posodobitvi cestnih povezav prek Gorjancev. Obstajajo tudi idejni projekti o predoru pod Gorjanci, ki bi povezal Belo krajino in Dolenjsko.

Potek poti. Vir: Republika Slovenija. 1 : 250.000. GURS, 1994.

Opis poti

V Belo krajino vstopimo na semiškem koncu. Gre za magistralo, ki Belo krajino večji del po dolini Krke povezuje z osrednjo Slovenijo. Pravijo ji tudi Partizanska magistrala. Na vrhu črmošnjiške doline se cesta čez preval pri Brezovici prične spuščati proti Belokranjskemu ravniku. Pri kraju Gaber se pot strmo spušča med vinogradi in zidanicami Semiške gore, desno pod cesto se odpira čudovit razgled na ravnik. Iz Semiča vodi pot proti Gradcu, do naselja Krupa.

Nad Semičem na severozahodnem robu nizkega Belokranjskega ravnika se pne vinorodna Gora s številnimi zidanicami. Foto Jurij Senegačnik. Arhiv Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU.

Postaja 1: izvir Krupe

Izvir, ki velja za s PCB-ji najbolj onesnažen izvir na svetu, je v severnem delu Belokranjskega ravnika. Voda pride na dan v približno 8 m globokem jezercu pod 30 m visoko apnenčasto steno. Gre za največji kraški izvir v tem delu Slovenije. Pretok vode se nikoli ne zmanjša na manj kot 400 l/s, povprečni minimalni pretok pa znaša 1000 l/s.

Žal je voda onesnažena s PCB-ji, ki se odcejajo v vodno zaledje iz divjih odlagališč semiške tovarne Iskra, ki je te strupene snovi uporabljala v tehnološkem postopku med letoma 1963 in 1983. Današnje stanje je še vedno problematično. Zavod za zdravstveno varstvo Novo mesto namreč opozarja, da so jajca in kravje mleko na območju Semiča in Krupe za uživanje še vedno tvegana živila. Podatki za leto 2005 navajajo, da jajca

vsebujejo petkrat toliko PCB-jev kot leta 1992, orehi jih vsebujejo 15 % več, ribe pa od 6023 do 65.861 nanogramov na kilogram. Skrajna meja užitnosti je pri 2000 nanogramih/kg. Krupa se po slabih treh kilometrih v slikovitem kanjonu prebije do Lahinje. Sotočje je nekoliko dolvodno od pokopališča v Kloštru pri Gradcu.

Živalski svet v rečni vodi je nekaj posebnega. Izvir Krupe je edino območje v Sloveniji, kjer živi jamska školjka *Conegria kusceri*, tu so tudi endemne vrste jamskih polžev (*Iglia gracilis*, *Hadziella krakae*), družbo pa jim dela človeška ribica (*Proteus anguinus*). Prevladujoča riba v reki je postrv.

V bližnji okolici se je vredno sprehoditi po dobro opremljeni kraški učni poti Od Lebice do Krupe. Vsekakor so ogleda vredne tri manjše kraške jame: vodna jama Lebica, Malikovec in paleolitska jamska postaja Judovska hiša.

Iz vasi Krupa vodi pot proti Gradcu. Pred Stransko vasjo zavijemo desno na Vinji Vrh.

Postaja 2: Cerkev sv. Trojice

Cerkev stoji nad vasjo Vinji Vrh. Pripada križniškemu redu. Po vzoru romarske cerkve v Novi Štifti pri Ribnici je bila v manierističnem slogu zgrajena leta 1647. Kupola je postavljena na osmerokotni podlagi in je pokrita s skodlami.

Da gre za romarsko cerkev, pričča z oltarno mizo in kamnito prižnico opremljena odprta lopa pred vhodom. Tu se prostor napolni ob žeganju na binkošti, ko cerkev postane premajhna za vse obiskovalce.

Cerkev sv. Trojice na Vinjem Vrh. Foto Matej Gabrovec. Arhiv Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU.

Notranjost je opremljena z glavnim in stranskima oltarjema ter prižnico iz 19. stoletja, okrašeno z rokokojskimi motivi. Cerkev je bogata s freskami in kipi, vodilna motiva sta Marijino kronanje in vnebozetje. Ker je cerkev običajno zaklenjena, je za ogled in vodenje potrebno povprašati na Turistično-informacijskem centru Semič.

Iz Vinjega Vrha vodi pot proti Brestovcu do sv. Roka. Od tu vodita dve poti do parti-zanske magistrale, po kateri se je treba usmeriti proti Črnomlju. Tabla ob poti opozarja na bližnji mitrej.

Postaja 3: mitrej nad Rožancem

O pestrem rimskem obdobju v Beli krajini pričajo najdbe rimskih grobov, nagrobnikov, žar in mozaikov. Upravno središče je bil verjetno takratni Črnomelj, Kučar nad Podzemljem pa je bil v pozni antiki pastoralno središče. Svetišče je bilo posvečeno božanstvu, ki je bilo razširjeno po celotnem cesarstvu in katerega čaščenje je doseglo vrhunec v 3. stoletju. Mitraizem je bil resen tekmeč krščanstvu, nikoli pa ni postal uradno priznana vera.

Svetišče velja za enega najprivlačnejših arheoloških spomenikov na Slovenskem. Uredili so ga nedaleč od rimske ceste, ki je od Črnomlja mimo Rožanca in prek črmošnjiskega prevala vodila v dolino Krke ter naprej proti Emoni. Ta mističen prostor je urejen in opremljen z informativnim panojem, ki obiskovalce seznanja z mitraizmom. V živo skalo vklesan reliefni prizor predstavlja motiv darovanja, ko bog Mitra, klečeč na bikovem hrbtu, ubija mogočno žival.

Od Rožanca bolj ali manj vzporedno s plastnicami potekajoči kolovoz vodi po gozdnem robu v smeri proti Otovcu. Tu se odpre pogled na železniški viadukt, nekdanj za te kraje največji podvig na področju gradbeništva. Leta 1943 so ga porušili partizani, obnovljen je bil neposredno po 2. svetovni vojni. Od križišča pri Lokvah vodi pot mimo romskih naselij do Črnomlja.

Pod mostom čez Lahinjo nas popelje proti Butoraju, do vasi Šipek na terasi desnega brega Lahinje. Tu je potrebno Lahinjo prečkati po brvi.

Postaja 4: krajinski park Lahina

Vstopili smo v krajinski park Lahinja. Tu je možno dobiti vse potrebne informacije in strokovno vodstvo po njem. Na voljo so tudi urejene poti z informativnimi panoji. Park je edinstven sklop naravnih, zgodovinskih in tehničnih znamenitosti. Opozoriti velja na manjše hipotermalne izvire s temperaturo vode od 18 do 19 °C. Na dan prihajajo ob manjših lokalnih prelomnicah, tik ob strugah vodotokov, zato se v površinskih plasteh njihove tople vode mešajo s hladnejšimi. Tak primer je izvir Topličice pod vasjo Šipek.

Postaja 5: izvir Lahinja

Lahinja izvira v zatrepni dolini pod vasjo Knežina. Izvir ima vodno zaledje na območju Velikega Bukovja, možno pa je tudi, da v njen izvorni del pritekajo podzemski tokovi med Hrastom in Belčjim Vrhom. Izdatni površinski pritoki privrejo na dan kot kraški izviri ob tektonski prelomnici, ki poteka v dinarski smeri, vzporedno s Poljansko goro. Poleg Nerajčice so pritoki še Obrščica, Podturnščica, Doblčica in Jelševniščica. Od izvirov Lahinja ne teče proti jugu do bližnje, le 6 km zračne črte oddaljene Kolpe, ampak se obrne proti severu, nakar teče proti vzhodu in se v Kolpo izliva šele pri Primostku. Njen tok je dolg približno 33 km, izvir je na nadmorski višini 149 m, sotočje s Kolpo pa je samo 19 m nižje. Za rečni tok so značilni izraziti, v apnenec vrezani rečni okljuki. Značilnost pretočnega režima so enakovredna spomladanski in jesenski višek ter zelo izrazit poletni nižek.

Iz krajinskega parka vodi označena Župančičeva pot, ki prek Belčjega Vrha po poljskih poteh pripelje v Hrast pri Vinici. Tik pred vasjo se kolovozna pot obrne proti vzhodu, v smeri proti Velikem Bukovju. Med vrtačastimi steljniki z brezami, bori, hrasti, leskovim gromovjem, trnjem in brinjem so ob poti nahajališča boksita.

Postaja 6: nahajališče boksita v Hrastu pri Vinici

Nahajališče boksita je v bližini opuščenega vaškega kala Krivača. Boksitni pas se pojavi v osrednjem delu Belokranjskega ravnika. Vleče se od Črnomlja prek Belčjega Vrha proti Hrastu pri Vinici in se nadaljuje proti Perudini. Lečasti vložki boksita so v zgornjekrednih apnencih. Nahajališče pri Hrastu je na koncu suhe doline, ki se odpira z višje ležečega Bukovja. Gams (1961) predvideva, da je nahajališče povezano s potokom iz Bukovja, katerega sled je suha dolina, in navezано na prelomnico, ob kateri so se sipki sedimenti lahko ugrezili. Kupi narinjenega gradiva so ostanek poskusnega odkopavanja rude.

Iz Hrasta vodi pot mimo kala v Perudini do makadamske ceste Vinica-Tribučje. V križišču zavije levo med steljnike in nas popelje proti severovzhodu, do Bojancev.

Postaja 7: uskoška vas Bojanci

Bojanci stojijo na zaobljenem griču na jugozahodnem robu Velikega Bukovja. Polje okrog vasi je vrtačasto, s kisljo rjavo prstjo. Naselje obdajajo steljniki, ki proti severu in zahodu prehajajo v Veliko Bukovje. V kraju živi 92 prebivalcev; indeks starosti znaša kar 273.

Uskoki so pravoslavni Srbi iz Bosne in katoliški Hrvatje iz Dalmacije, Slavonije in Hercegovine. Na Kranjsko so se verjetno naselili že pred začetkom 16. stoletja. Staroselci so jih imenovali Vlahi, Čiči, Morlaki, Uskoki ali Prebegi. Po bitki pri Mohaču leta

Zaradi zakraselosti je Belokranjski ravniki prepreden s številnimi vrtači. Od Adlešičev dalje teče Kolpa proti severu in razmejuje Slovenijo na levi strani od Hrvaške na desni. V ozadju so Gorjanci. Foto Marjan Garbajs. Arhiv Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU.

1526 se je meja Osmanskega cesarstva približala Habsburškim deželam na vsega 20 km. Iz tega obdobja so prva uradna pogajanja med Habsburžani in pravoslavnimi Vlaha, ki so kot del vojaškega sistema že pod Turki uživali posebne pravice. Leta 1535 je avstrijski nadvojvoda Ferdinand I. žumberškim Uskokom v zameno za brezplačno vojaško službo podelil privilegije, oprostil jih je plačevanja davkov, služnosti in tlake za 20 let. Zatem je v celotnem obmejnem pasu prišlo do zamenjave posesti z namenom, da bi se Uskokom zagotovila sklenjena zemljišča v Žumberku, na Gorjancih, v okolici Metlike in belokranjskih vaseh ob Kolpi.

Bojance naj bi v drugi polovici 16. stoletja ustanovil uskoški general in kranjski deželni glavar Jurij Lenkovič. Poselili so jih Uskoki srbskega porekla iz Rogulje v Bosni in iz opuščene krajiške vasi Bojne, po kateri je kraj dobil ime. Vojaška služba je bila verjetno povezana s Pobrežjem, saj je po urbarju iz leta 1718 del Bojanцев pripadal temu goštvu.

Zanimiv je ogled vaškega pokopališča. Tam je mogoče zlahka prepoznati imena rodov, ki so vas ustanovili. Opazno je tudi, kako je v to jezikovno in kulturno izolirano skupnost vdiral vpliv iz okolice. Najstarejši spomeniki imajo napise v cirilici, v novejšem času, zlasti od 2. svetovne vojne dalje, pa so imena pokojnikov zapisana izključno v latinici. V vaški kroniki se omenja navdušenje prebivalcev, ko je kraj med svetovnima vojnama dobil učitelja iz Srbije. Do takrat so se namreč vaški šolarji nenehno pritoževali, da učitelja slabo razumejo...

Kamninska podlaga na Preložniku je neposredno pod površjem, pogosto ga tudi predre; vmes so bolj ali manj globoki žepi rodovitne rdeče ilovnate prsti. Foto Nenad Jelenčič.

Poleg Bojancev so na jugovzhodu Bele krajine uskoška naselja še Paunoviči, Miliči in Marindol. Poudariti je potrebno, da so se njihovi prebivalci izrekli za priključitev k Sloveniji na referendumu leta 1952.

Danes živi na tem območju približno 300 uskoških potomcev. Ker so v sodobnosti mešani zakoni pravilo, bo njihova srbščina najbrž izumrla, verjetno pa ne bodo izgubili narodne identitete. Ker prepoznavnost Bele krajine temelji tudi na multikulturni pestrosti, je potrebno to samosvojo skupnost spoštovati in skrbno varovati.

Značilen način gradnje v uskoških naseljih je bil dvor, zaprt štirstranični kmečki dom, ki ima na sredini dvorišče. Ohranjen je le še Šokčev dvor v Žuničih, ki si ga je mogoče ogledati.

Iz Bojancev proti Adlešičem sta dve različici poti. Lažja pot vodi proti Tribučam in po nekaj kilometrih zavije desno, na gozdno cesto. Bolj adrenalinska pot gre naravnost proti vzhodu in Veliko Bukovje prečka. Za območje Velikega Bukovja so značilni strjeni bukovi gozdovi, ki pa so jih med svetovnjima vojnama na veliko izsekavali. O tem pričajo ostanki trase ozkotirne gozdne železnice, ki je velikobukovski gozd povezovala s Črnomljem. Iz Bukovja se usmerimo v Velika sela, od koder je lep pogled na vinorodno Plešivico.

Postaja 8: Adlešiči

Adlešiči so idealna točka za spoznavanje bogate belokranjske etnološke dediščine. Tu se je mogoče seznaniti z belokranjsko narodno nošo, predelovanjem lanu, belokranjskimi pisanicami in jedmi. V Adlešičih je informatorka gospa Anica Cvičkovič, ogledati pa si je mogoče tudi etnološko-turistično kmetijo v zaselku Rim pri Jankovičih.

Izdelovanje belokranjskih pisanic. Foto Jurij Senegačnik. Arhiv Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU.

Postaja 9: Pobrežje

Obkolpski kraji Kostel, Vinica in Pobrežje, ki so v zgodnjem novem veku pridobili status trških naselij, so bili po svoji legi in zunanji podobi utrjena naselja, vključena v grajski kompleks. Grad je sredi 16. stoletja dozidal žumberški poveljnik in poznejši general Vojne krajine Ivan Lenkovič. Utrjevanje gradu in vzpostavitev gospostva sta bila zamišljena kot del širše strategije, katere glavni namen je bil utrditi južno mejo Kranjske. Lenkovič je v Pobrežju in okolici naselil Uskoke, ki pa niso imeli statusa krajišnikov kot priseljenci v Žumberku in bližnjih vaseh Bojanci, Paunoviči, Miliči ter Marindol. Grajski kompleks je dobil alegorično nemško ime Freiturn, slovensko ime pa je povzeto po bližnji opusteli vasi Pobrežje. Zaton Pobrežja se je pričel z izgradnjo trdnjave Karlovec in vzpostavitvijo Vojne krajine; prebivalci so se razselili po bližnji okolici. Pobrežje je status trškega naselja izgubilo v prvi polovici 19. stoletja.

Od Pobrežja teče Kolpa nekaj časa skoraj naravnost proti severu, ob njej sta veliki obkolpski vasi Griblje in Krasinec.

Postaja 10: Kučar nad Podzemljem

Od prazgodovine dalje je območje Kučarja človeku ponujalo strateško pomembno železovo rudo, plodno zemljo na aluvialni ravnini Kolpe, zdrav vodni vir in dominantno, obrambno lego, zato je bilo idealno za naselbino. Ko je nad Atenami rasla akropola, je tu živelo ljudstvo, ki je obvladovalo tehniko predelave železove rude, žal pa ni poznalo pisave. Najdbe iz mlajše železne dobe kažejo, da so bili tu živeči Kolapijani kulturno bolj povezani z liškimi Japodi kot s keltskimi Tavrski, ki so prebivali v okolici Metlike in onstran Gorjancev. Severni in južni vrh Kučarja sta bila verjetno neprekinjeno poseljena od starejše železne dobe do pozne antike, ko so na griču utrdili zgodnjekrščansko središče z dvojno cerkvijo. Topilnice železa in kovačnice so bile v neposredni okolici, na južnem in vzhodnem pobočju. Nižje lege v bližnji okolici so bile posejane z gomilnimi grobišči. Žal so bila s širjenjem kamnoloma glavna arheološka najdišča uničena. Tako je zdaj vrh vzpetine samo še lepa razgledna točka po okolici.

Na južno pobočje Kučarja se naslanja starejši del Podzemlja. Vas je postavljena na stiku nizkega kraškega ravnika in višjih teras kvartarne poplavne ravnice Kolpe. Proti vzhodu se zrašča s sosednjim Zemljem. Po letu 1858, ko je kraj dobil prvo šolsko stavbo in z njo šolo enorazrednico, je leta 2003 v Podzemlju zrasla že četrta šolska stavba. Leta 2002 je namreč takratno montažno šolsko poslopje pogorelo do tal. Gradnja nove šole je gotovo dokaz, da ima Podzemelj z okolico ugoden prebivalstveni in gospodarski razvoj. Zaradi ugodne prometne lege oziroma križišča prometnih poti, ki vodijo v Metliko, Črnomelj in Adlešiče, se tu razvijajo obrtna, trgovska in gostinska dejavnost. Bližina Kolpe in letališče v Prilozju spodbujata tudi razvoj turizma.

Od Podzemlja se mimo cerkvice Svete Helene, ki je, mimogrede, postavljena na prazgodovinski gomili, v Zemlju pride na kolovozno pot, ki vodi na Otoško polje. Pred

naseljem Otok stoji letalo DC-3, pomnik na belokranjska letališča in spuščališča v 2. svetovni vojni. Letališči sta bili pri Otoku in Krasincu. Zavezniška letala so dovažala vojaško opremo in hrano, potniki na krovu pa so bili begunci in ranjenci.

Postaja 11: Primostek

Pod Primostkom je sotočje Lahinje in Kolpe. Nekoliko višje ob Kolpi je urejeno kopaljšče. V poletnih mesecih ga napolnijo kopalci, med katerimi so tudi mnogi tujci, ki kar ne morejo verjeti, da je na nasprotnem bregu druga država, reka pa za zdaj predstavlja schengensko mejo, prek katere pa je vendarle mogoče brez nadzora zaplavati na sosednji breg. Obmejne občine jugovzhodne Slovenije so na obeh straneh meje ustanovile turistično cono Po Kolpi in Gorjancih.

S tem so bile zagotovljene možnosti za ohranjanje tradicionalnih stikov med ljudmi z obeh strani meje, kar bil eden od glavnih ciljev vzpostavitve cone. Z njo naj bi bil omogočen tudi razvoj turizma. Na območju med Babnim poljem (Prezid) in Krmačino (Vivodina) je 15 uradnih (mednarodnih, meddržavnih ali obmejnih) mejnih prehodov, s posebno turistično dovolilnico pa je možen prestop meje še na trinajstih prehodnih mestih. Meja na Kolpi se je oblikovala konec 12. stoletja. Predstavlja našo najstarejšo mejno črto, ki je obenem državna in etnična meja. Zgodovinsko gledano je ozemlje Bele krajine spadalo v kontekst Pokolpja, pokrajine med Jadranom in Panonijo, od koder so

Kolpa pri Primostku, nad sotočjem z Lahinjo. Že dober teden z nočnimi temperaturami pod $-10\text{ }^{\circ}\text{C}$ zadostuje, da reka zamrzne. Plast ledu prenese celo težo odrasle osebe, vendar tega ne velja preizkušati. Foto Nenad Jelenčič.

prispeli tudi prvi zgodnjerednjeveški poselitveni tokovi. Politično-upravno je nekaj časa spadalo v Ogrsko-hrvaško kraljestvo. Uveljavljena je teza, da so Belo krajino Hrvatom iztrgali grofje Višnjegorski med letoma 1135 in 1172.

S Primostka vodi pot v Križevsko vas. Najprej je potrebno prečkati Lahinjo, potem železniško progo Metlika–Novo mesto; sredi klanca Gavgen hrib pa zavijemo na desno in se popeljemo skozi najbolj urejeno romsko naselje v Sloveniji.

Postaja 12: jez v Križevski vasi

Kolpa izvira kot Kupa na nadmorski višini 313 m pod Kupičkim vrhom v Gorskem Kotarju. Od sotočja s Čabranko do sotočja s Kamenico na nadmorski višini 124 m preteče 118 km. Hidrografske značilnosti Kolpe v Beli krajini so odraz pokrajinskih potez celotnega zgornjega Pokolpja. Za rečni režim je značilno, da je novembrski višek enak aprilske-mu. V zimskih mesecih januarju in februarju je vodni pretok v mejah letnega povprečja. Izrazitejši poletni nižek je julija in avgusta. Takrat so za ravninski tok med Gribljami in Radoviči značilne visoke temperature vode, ki sem in tja presežejo 28 °C. Po kakovosti vode se Kolpa med Vinico in Metliko uvršča v II. kakovostni razred. V zadnjem času se stanje še izboljšuje, kajti v obkolpskih naseljih vsaj na slovenski strani urejajo kanalizacijo in vzpostavljajo biološke čistilne naprave.

V zgornjem toku je ne preveč deroča Kolpa privlačna za kajakaštvo in rafting. Foto Jerneja Fridl. Arhiv Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU.

Stanje vode izboljšujejo tudi obnovljeni jezovi, ki so skupaj z mlini in žagami pomemben pomnik tehnične dediščine. Plut v knjigi Belokranjske vode (1988) navaja, da je bilo na 70,6 km dolgem toku belokranjske Kolpe med Starim trgom in hrvaškim Kamanjem kar 49 mlinov oziroma žag. V metliški občini so v zadnjih letih obnovili štiri od osmih jezov. Po dogovoru s Hrvaško obnovi določen jez tista država, v kateri je mlin ali žaga, za čigar delovanje je bil ta jez postavljen.

Leta 1996 je občinski svet občine Črnomelj sprejel Odlok o režimu na območju reke Kolpe. Z njim se poleg prostorskih ureditvenih pogojev (PUP-ov) dodatno določa režim na področjih prometa, parkiranja, taborjenja in drugih aktivnosti.

V neposredni bližini mednarodnega mejnega prehoda Metlika (Jurovski Brod) prečkamo regionalno cesto Karlovec–Metlika–Novo mesto; ravnino pred nami v ravni črti prečka kolovozna pot. Gre za Mestni log, nekaj več kot 100 ha veliko zemljišče, ki je v preteklosti pripadalo Meščanski skupnosti v Metliki. Območje je bilo zamočvirjeno in poraščeno z gozdom. Meščani so ga izkoriščali za pripravo drv in pašo. Po 2. svetovni vojni in nacionalizaciji je Kmetijska zadruga začela gozd krčiti in z drenažo ter odtočnimi kanali zemljišče osuševati. Kolpa ob visokih vodah zemljišče še vedno poplavi. V neposredni bližini železniškega mostu prečkamo Obrh, odtočno vodno žilo Metliškega krasa. Barva njene vode je običajno povezana s svetovnimi modnimi trendi, saj se v potok za zdaj še izliva odpadne vode iz barvarne tekstilne tovarne Beti.

Postaja 13: Tri fare v Rosalnicah

Rosalnice so poimenovane po rusalijah, starem običaju poganskih prednikov, ki so na pomlad na grobovih zažigali kresove. Kompleks treh cerkva je v ravninskem severovzhodnem delu naselja. Znotraj pokopališkega obzidja, ki nakazuje možnost obstoja protiturškega tabora, so vzporedno postavljene tri gotske cerkve. Severna, ki jo domačini imenujejo Zgornja cerkev, je posvečena Žalostni Materi božji, srednja cerkev nosi ime Glej človek (Ecce homo), južna ali Spodnja cerkev pa je posvečena Lurški Materi Božji. Najstarejša, južna cerkev sega v 12. ali 13. stoletje, severno cerkev naj bi zgradili ob koncu 14. stoletja, najmlajša pa je srednja cerkev, za katero arheološke raziskave niso potrdile stavbnega razvoja. Začetki Treh far ostajajo nepojasneni. Valvazor navaja, da so cerkve že v 12. stoletju zgradili templarji. To tezo je v študiji Bela krajina v poznem srednjem veku (1987) zavrnil D. Kos. Z novo interpretacijo virov je M. Kosi (1995) ugotovil, da je Bela krajina vse do začetka 13. stoletja politično spadala v okvir Ogrsko-hrvaškega kraljestva in tako cerkveno pripadala zagrebški škofiji, ki je nekatera svoja ozemlja odstopala prav templarjem. Leta 1268 je pražupnijo Črnomelj, kamor je spadala tudi Marijina cerkev, pridobil Nemški viteški red v Ljubljani. Zaradi nenehnih turških vpadov se je ob koncu 15. stoletja sedež župnije preselil k cerkvi sv. Nikolaja v Metliki, ki se je do konca 14. stoletja imenovala Novi trg. Znotraj mestnega obzidja so na začetku 14. stoletja križevniki zgradili nov sedež reda, imenovan komenda. Najnovejša arheološka izkopavanja kažejo, da je še v Valvazorjevem času v neposredni

bližini južne cerkve stal samostan, v katerem naj bi pred uničenjem bivali frančiškani, begunci iz Bosne.

Ime Tri fare prvi omenja Valvasor. Romarski shodi so doživeli višek v 18. in 19. stoletju, ko so k Trem faram romali Žumberčani, Hrvatje, Slovenci in celo pravoslavci. Romarska tradicija se je ohranila. Trifarško žegnanje je na Jernejevo nedeljo (prva nedelja po 24. avgustu). Žegnanje obvezno spremlja veselica, kot nekoč se pečejo jagenjčki in odojki. V tridesetih letih prejšnjega stoletja je dogajanje na filmski trak posnel Božidar Jakac.

Iz Rosalnic vodi pot ob Kolpi do Božakovega, nakar sledi vzpon na Rakovec. Že pred vasjo zavije kolovoz na levo in nas po temenu slemena Babina gora popelje proti Drašičem.

Postaja 14: Drašiči

Naselje je raztreseno na podolgovatem griču, ki se spušča proti vzhodu. Značilni so trije deli. Gorenjci so obcestni del na začetku vasi, osrednje gručasto središče so Dolenjci, Blaževa vas pa je razložen del naselja na jugu in jugozahodu. Okolica je izrazito vinogradniška. Poleg ugodne ekspozicije površja je za vinogradništvo ugodna tudi matična podlaga, saj se tod od vzhoda proti severozahodu vleče pas krednega fliša z laporji in peščenjaki.

Zaradi boljšega izkoristka prostora je v drašičkih vinogradih v zadnjem času opazno opuščanje gojenja vinske trte na terasah. Foto Marjan Garbajs. Arhiv Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU.

Posebnost Drašičev je okrog 230 let delujoča »soseska« ali vaška zidanica, kjer je v enem sodu zbrano vino 54 članov te skupnosti. V vaško skupnost, imenovano podružija, so še vedno včlanjeni skoraj vsi gospodarji v vasi. V spodnjih prostorih zidanice je shranjeno vino, v zgornjih pa so vaščani leta 1887 uredili šolski prostor. Vaška zidanica je Draščičane varovala pred pomanjkanjem vina. Poslovanje vaške zidanice sta vodila »šekutarja«, moža, ki sta na »rovaš« vrezovala količino popitega vina. Rovaš je zbirka lesenih deščic, kamor so z nožem vrezovali količino popitega ali izposojenega vina in s tem beležili dolg posamezne kmetije. Ob trgatvi je bilo potrebno dolg skupaj s 50 % obrestmi vrniti v obliki mošta. Presežek vina so prodali, denar pa je šel v blagajno za skupne potrebe in pomoč družinam ob nesrečah, npr. smrti v družini.

Pred vaško cerkvijo je v križišču potrebno zaviti na levo; pot se spusti navzdol in prečka Krivi potok, nakar se bodisi prek Krmačine bodisi prek Železnikov povzpne na razgledno točko, od koder se odpre pogled na vidošičko vinorodno območje.

Postaja 15: sv. Ana nad Vidošiči

Bolj kot proti Beli krajini velja od tod pogled usmeriti na hribovito obrobje na severu in severovzhodu. Deželica se imenuje Žumberak. Pred naselitvijo Uskokov in vzpostavitvijo Vojne krajine v 16. stoletju je spadala pod deželo Kranjsko. Ta je postopoma izgubljala vpliv nad tem območjem, dokončno pa ga je izgubila s priključitvijo Žumberka h karlovškemu generalatu leta 1746. Ko je bila 15. julija 1881 Vojna krajina razpuščena, sta Žumberak in Marindol začasno pripadla hrvaški upravi. Nesoglasja med nemškimi in slovenskimi poslanci v kranjskem deželnem zboru, mimogrede, slovenski so simpatizirali s Hrvati, so povzročila, da na zasedanju zbora julija 1881 slovenski poslanci niso podprli priključitve Žumberka h Kranjski. Šlo pa je tudi za mešetarjenje v zvezi z železnico, saj so takrat na državni zbor naslavljali pozive, naj odstopi od priznanih pravic in naj rajši zamenja kos nekdanje Kranjske za železnico, ki bo Dolenjsko povezala s Hrvaško.

Prek Vidošičev se pot spusti do izvira Krivega potoka, potem pa se vzpne in pred Drašiči zavije desno proti Vinomerju. Sledi spust med zidanicami in vinogradi do križišča ceste Metlika–Drašiči, kjer zavijemo na desno, v smeri proti Metliki. Po slabem kilometru se na obeh straneh odpre prekrasen pogled na steljnike.

Postaja 16: vinomerski steljniki

Steljniki so ena najbolj prepoznavnih pokrajinskih značilnosti Bele krajine. Najbolj slikoviti so prav na območju Vinomerja. Glavne rastlinske vrste v podrasti so orlova praprota, jesenska vresa in kijasti lisičjak, nad katerimi je drevesni sloj iz v glavnem posamezno rastočih navadnih brez. Steljniki so nastali s krčenjem gozda na slabo rodovitnih kisljih prsteh. Ohranjajo se s steljarjenjem, torej košnjo podrasti, zlasti v njej prevladujoče orlove

praproti. Ta dejavnost je povezana z živinorejo. Ker se stalež živine zmanjšuje in ker kmetje vsakoletno košnje in pašo v steljnikih opuščajo, se ti postopoma zaraščajo.

Sledi vzpon do vasi Radovica. Ker je pot do kraške jame Vuzelnica slabo označena in je mogoče mimogrede zaiti na Hrvaško, je za podrobnejše informacije dobro povprašati v eni od vaških gostiln.

Na otrebljenem svetu steljo kosijo in spravljajo strojno. Foto Nenad Jelenič.

Postaja 17: kraška jama Vuzelnica

Vhod v jama je lepo obokana odprtina, široka 2 m in visoka 2,4 m. Jama je bila kot pribežališče domačinov znana že med 2. svetovno vojno, potem pa so nanjo pozabili. Ob vnovičnem odkritju leta 2003 je bila jama dolga 18 m. Domačini so odkopali še nadaljnjih 33 m, tako da je zdaj dolžina glavnega rova 51 m, s stranskima rovoma vred pa meri skupno 58 m. Delno zasigana jama je v celotni dolžini električno razsvetljena.

Postaja 18: Razgledni stolp na Krašnjem Vrh

Nad vasjo Krašnji Vrh je Planinsko društvo Metlika pred leti postavilo razgledni stolp. Z njega se ob lepem vremenu odpira pogled prek Bele krajine proti Kleku (1181 m) nad Ogulinom in daleč naprej čez Slunjski ravnik.

Sušenje sena na stogih ali ostrnicah je ob vinogradih, steljnikih in vrtačah najbolj prepoznavna značilnost Bele krajine. Foto Marjan Garbajs. Arhiv Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU.

Literatura in viri

- Božič, D. 2001: Ljudje ob Kokri in Kolpi v latenski dobi. *Arheološki vestnik* 52. Ljubljana, str. 181–198.
- Cevc, E. 1966: Slovenska umetnost. Prešernova družba. Ljubljana, 86 str.
- Dražumerič, M. 1992: Krajinski park Lahinja. Založba Obzorja Maribor. Maribor, 34 str.
- Dular, J. 1995: Kučar. Založba ZRC. Ljubljana, 242 str.
- Dular, J. 1978: Podzemelj. Narodni muzej. Ljubljana, 29 str.
- Gams, I. 1961: H geomorfologiji Bele krajine. *Geografski zbornik* 6. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Ljubljana, str.191–238.
- Gosar, L. 1996: Poselitvena vprašanja Dolenjske, Bele krajine in Kočevske. *Rast* 1-2. Novo mesto, str. 80–86.
- Habjan, V., Skoberne, P. 2001: Neznane skrivnosti Slovenije. Sidarta. Ljubljana, str 131–135.
- Kos, D. 1987: Bela krajina v poznem srednjem veku. *Zveza zgodovinskih društev*. Ljubljana, 76. str.
- Kosi, M. 1995: Templarji na Slovenskem: prispevek k reševanju nekaterih vprašanj srednjeveške zgodovine Prekmurja, Bele Krajine in Ljubljane. *Zveza zgodovinskih društev*. Ljubljana, str. 18–27.
- Koščak, M. 2004: Turistična cona po Kolpi in Gorjancih. *Rast* 15-2. Novo mesto, str. 234–237.
- Ladišič, B. 2004: Osnovni zapisnik - jama Vuzelnica. Jamarsko društvo Novo mesto. Novo mesto, 8 str.
- Lux, J., Preskar, R. 2002: Tri fare v Rosalnicah. *Rast* 13-5. Novo mesto, str. 428–438.
- Marušič, I. 1998: Kraške krajine notranje Slovenije. Urad RS za prostorsko planiranje. Ljubljana, str. 118–123.
- Mason, Ph. 1999: The Road to the South: the role of Bela krajina in the long-distance exchange networks between the Adriatic and Eastern Alps in the early 1st millennium BC in the light of recent settlement excavation. *Archaeology of the Bronze and Iron Age*. *Archaeolingua* 9. Budimpešta, str. 145–155.
- Pajk, D. 1973: Najnovejše geografske spremembe v Beli krajini. Diplomski naloga. Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana, 75 str.
- Plut, D. 1988: Belokranjske vode. Dolenjski muzej. Novo mesto, 199 str.
- Slovenija - pokrajine in ljudje. Mladinska knjiga. Ljubljana, 735 str.
- Stopar, I. 2004: Grajske stavbe v Sloveniji. 5. knjiga - Bela krajina. Viharnik. Ljubljana, 182 str.
- Tončič, L. 1973: Regionalnogeografski oris občine Metlika. Diplomski naloga. Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana, 98 str.
- Urbanc, M. 2002: Kulturne pokrajine v Sloveniji. *Geografija Slovenije* 5. Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU. Ljubljana, 224 str.
- Zajc, M. 2003: Žumberak kot pozabljen regija. *Zgodovinski časopis* 55/3-4. *Zveza zgodovinskih društev Slovenije*. Ljubljana, str. 261–267.

NAJ TU OSTANE PRAGOZD – GOZDNI REZERVATI NA KOČEVSKEM

Tomaž Hartman

Vodja: Hartman Tomaž,
Zavod za gozdove Slovenije - Območna enota Kočevje

Ekskurzija je bila izvedena 22. maja 2004.

Potek poti: Ljubljana – Kočevje – gozdni rezervat Pugled - Žiben – Roška žaga – pragozdni rezervat Rajhenavski Rog – Kraljica Roga – Ljubljana

Postaje: 1. gozdni rezervat Pugled - Žiben
2. Roška žaga
3. pragozd Rajhenavski Rog
4. jelka Kraljica Roga

Uvod

Do začetka srednjega veka je bilo Kočevsko zaradi odročnosti in nerodovitnosti le redko poseljeno. Nemški kolonisti so pokrajino v 14. stoletju kultivirali, jo skupaj s Slovenci 600 let spreminjali in jo po odselitvi zvečine znova prepustili naravi. Visokokraški grebeni so še pred stoletjem samevali kot zelo težko dostopen pragozd.

Danes spada Kočevsko med najboljše naravno ohranjena območja Slovenije, pa tudi Srednje Evrope. Sestavljajo ga do 1200 m visoke kraške planote in kraška polja na nadmorski višini okrog 500 m; na jugu in severovzhodu ga omejujeta globoko vrezani dolini Kolpe in Krke. Podnebje je sorazmerno hladno in vlažno, vodovje in relief sta kraška.

Zaradi nekdanje odmaknjenosti, izselitve kočevskih Nemcev in povojne zaprtosti dela območja, dandanes gozd pokriva skoraj devet desetin Kočevskega. Svojevstvena kulturna pokrajina, ki so jo stoletja negovali rodovi marljivih rok, je v sodobnosti še posebej dragocena. Načrti umnih gozdarjev so že pred stoletjem začrtali sonaraven razvoj dinarskih jelovo-bukovih gozdov in ohranili dragoceno naravno dediščino.

Ohranjena narava se posebej ponaša z avtohtonimi vrstami zveri, na primer volkom, rjavim medvedom, vidro, kuno; risa so ponovno naselili leta 1973. Medved in volk tu segata najdlje proti Srednji Evropi. Medved je bil tako kot pragozdovi zavarovan že

Med prostranimi gozdovi Kočevskega Roga in Kočevske Male gore je uvala s krčevino, sredi katere je vasica Koprivnik. Foto Jurij Senegačnik. Arhiv Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU.

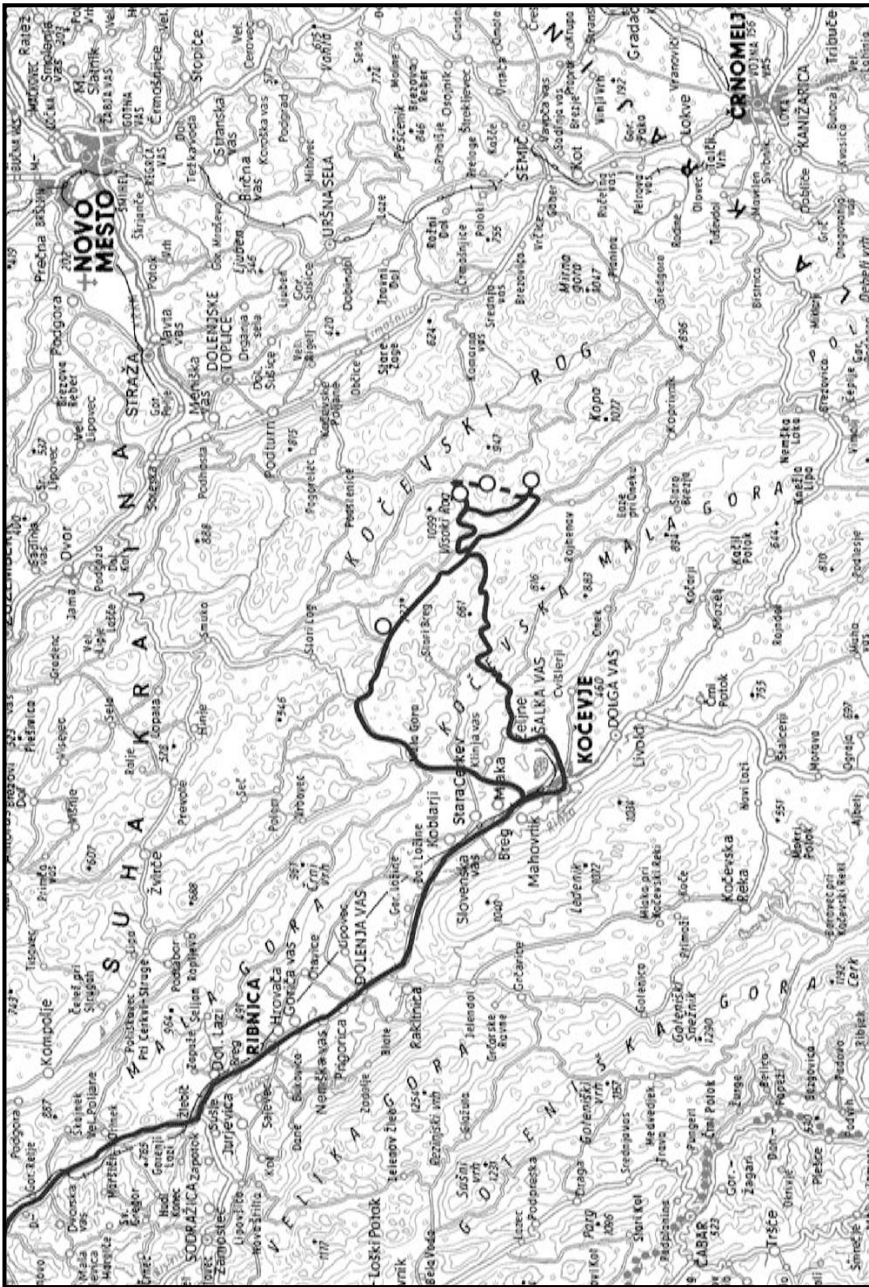
pred stoletjem. Med ujedami so posebnost planinski orel in orel belorepec, sova uharica in uralska sova. Divji petelin ima v Goteniškem pogorju največje še vitalno območje v dinarskem delu Slovenije. Kolpa in Krka spadata med najbolj ohranjene rečne ekosisteme pri nas.

Bogastvo rastlinskih in živalskih vrst, ohranjenost ekosistemov, estetska privlačnost, slikovitost dolin ter nenazadnje dediščina nekdanjih mlinov in žag ob jezovih predstavljajo vrednote evropskega pomena. Čisto in zdravo okolje, prostranstvo gozdov, privlačnost naravnih znamenitosti, oživljene vasi, turistična infrastruktura, kakovostni proizvodi in izdelki območja, vse to je lahko temelj tako ohranjanja narave kot trajnostnega razvoja za človeka. Neprecenljiva naravna dediščina pa so še zlasti kočevski pragozdni rezervati.

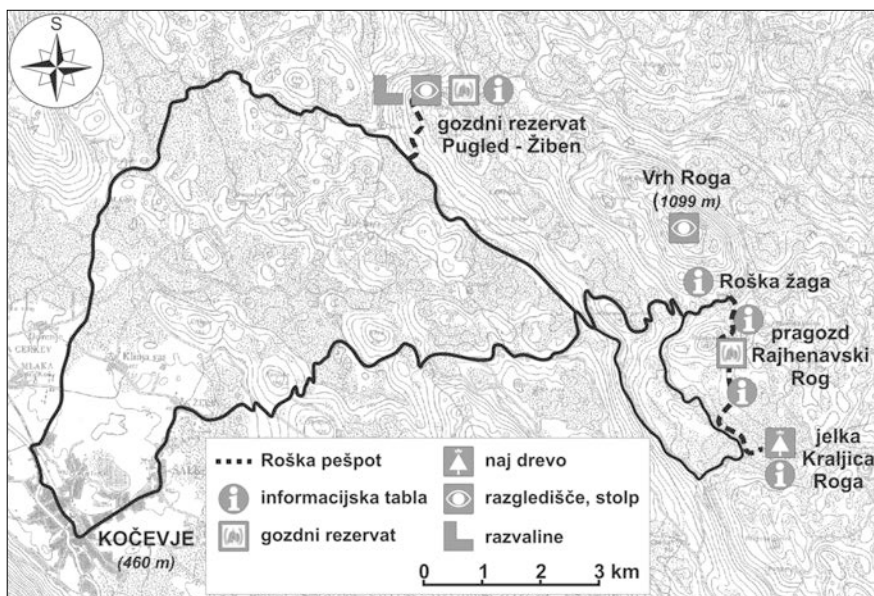
Opis poti

Postaja 1: Gozdni rezervat Pugled - Žiben

Nekdaj nepregledni visokokraški gozdovi Kočevskega razkrivajo le malo človekovih sledi. Ledenodobni lovec je v Željnskih jamah pustil kamnito orožje, nekaj je tudi bronzastodobnih najdb in sledi trgovskih poti iz rimskih časov.

Potek poti. Vir: Republika Slovenija. 1 : 250.000. GURS, 1994.

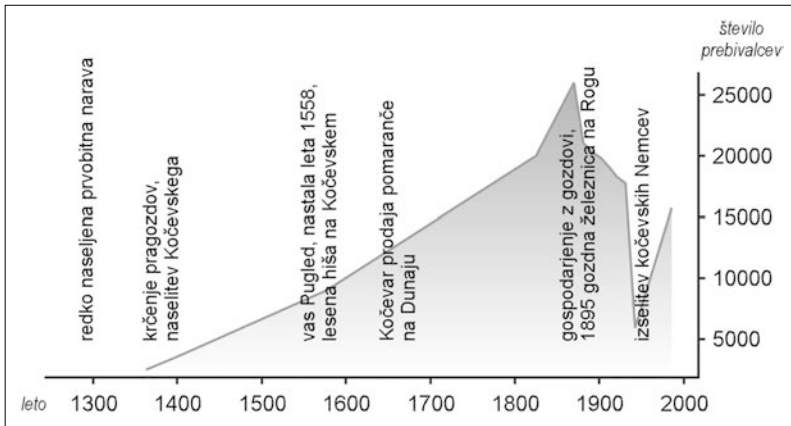

Podrobnejši prikaz poteka poti na območju Kočevskega Roga. Kartografija Tomaž Hartman.

Kočevsko je oživilo šele z ortenburško naselitvijo nemških kolonistov na začetku 14. stoletja. Človek je gozdu s težavo iztrgal domačije, pašnike in polja. Kljub turškim vpadom od leta 1469 dalje so nastajale nove vasi. Prebivalci Kočevja, naselja ob Rinži, so že leta 1471 dobili mestne pravice. Glas o Kočevskem so v svet ponesli krošnjariji, potem, ko jim je Friderik III. leta 1492 s cesarskim patentom podelil pravico trgovanja z izdelki domače obrti in pozneje tudi z južnim sadjem. Nekaj je bilo obrtnikov, manj gozdnih delavcev, ki so kuhali oglje in pepeliko za proizvodnjo stekla, ženske in otroci doma pa so večinoma kmetovali, v glavnem za lastne potrebe in dajatve zemljiškim gospodom.

Kočevsko gospostvo je prehajalo iz rok v roke zakupnikom; leta 1641 so celotno Kočevsko kupili Auerspergi, ki so v Kočevju postavili grad. Razcvet Kočevskega sta zavrila prepoved prodaje južnega sadja in odkup posesti po zemljiški odvezi leta 1848. Težko življenje je Kočevjarje proti koncu 19. stoletja pognalo v svet, tudi v Ameriko. Nenehno upadanje prebivalstva se je končalo z izselitvijo 12.000 kočevskih Nemcev, ki so jih iz domovine speljale vojne kupčije med Nemčijo in Italijo ter z njimi povezane obljube v letih 1941 – 1942. V vojni požgane in porušene vasi so po večini ostale zapuščene in gozd je začel nezadržno preraščati šeststoletno človekovo dediščino.

Vasici Pugled in Žiben (nemško Hohenberg in Oberstein) sta nastali po letu 1558, ko so po naročilu tedanjega zakupnika Kočevskega grofa Blagaja nastajale krčevine za nova naselja. Po kočevskem urbarju iz leta 1574 je imela vas Pugled 4 polovične kmetije s skupaj 13 do 17 prebivalci. V tipičnem obcestnem naselju je bilo leta 1770 12 hiš, leta 1880 pa 16.

Grafikon 1: Spreminjanje števila prebivalcev Kočevskega od leta 1300 dalje.

Nagrobni spomeniki kočevskih Nemcev. Foto Matej Gabrovce. Arhiv Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU.

Ob koncu 19. stoletja je bilo razvito izdelovanje suhe robe, večinoma lesene posode, ki so jo prodajali na trgih večjih mest. Na začetku 20. stoletja je domača obrt skoraj zamrla. Vaščani so se preživljali s kmetovanjem, nabiranjem in prodajo gozdnih sadežev, krošnjarnjenjem in delom na posestvih grofa Auersperga (popravilo cest, delo v gozdu, sobarice,...). Začelo se je izseljevanje.

Leta 1936 je bilo v vasi Pugled 19 hiš, v 17 tamkajšnjih gospodinjstvih je živelo 67 ljudi. Trinajst gospodarjev je bilo kmečkih, štiri delavska.

Na robu vasi je na razglednem mestu stala cerkev sv. Petra in sv. Pavla, zgrajena v 17. stoletju. Šola in pokopališče sta bila v bližnjem Starem Logu, gostilna pa v nekaj minut hoje oddaljeni vasi Cesta.

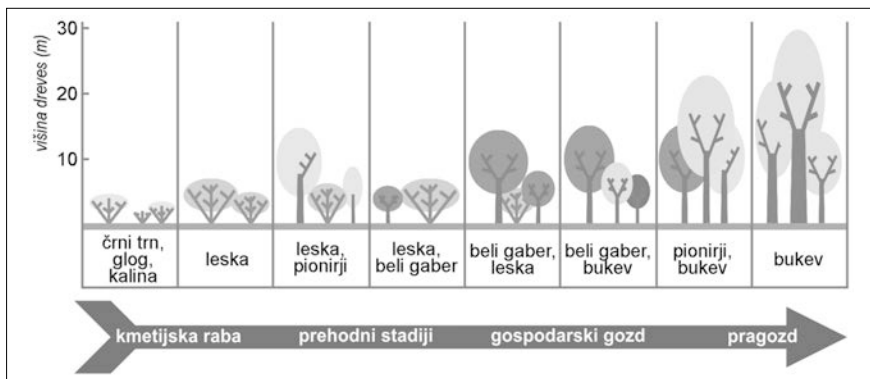
Gradbena materiala vaških poslopij sta bila les iz bližnjih gozdov in kamen, povezan z apneno malto. Betonsko ploščo in hlev z betonskimi jaslami ter gnojiščem je imela le ena hiša. Vodo so s hišnih streh prestrezali v globoke vodnjake. Napajanju živine je bila namenjena vaška luža v vrtači pod cerkvijo. Posebnost je bil mlin na veter, ki ga je okrog leta 1900 postavil priznan rokodelec Franz Samide.

Življenje v vaseh Pugled in Žiben je ugasnilo v 2. svetovni vojni, med 12. in 14. decembrom 1941. Kočevski Nemci so zapustili domove, izpraznjene vasi pa so italijanske vojaške enote požgale avgusta 1942.

Gozdni rezervat Pugled - Žiben je pričevanje opuščene kulturne pokrajine, ki jo je človek obdeloval ter negoval štiri stoletja in jo zapustil pred petinšestdesetimi leti. To je tudi pričevanje o moči narave, ki si celi rane in znova debeli kožo. Najmočnejša in najdebelejša koža pokrajine na Kočevskem je nedvomno gozd.

Skozi gozdni rezervat nas popelje Roška pešpot, označena s posebno markacijo - medvedjo šapo, saj kosmatinec velja za pravi simbol Kočevskega. Ob poti spremljamo večstoletni razvoj narave, ki se postopoma vrača v bukov pragozd.

Opuščeni travniki se zaraščajo z grmovjem: črnim trnom, glogom, kalino,... Vendar pravo grmišče predstavlja šele leska s košatimi, senčnatimi vejami. Zatem se že pojavijo drevesni pionirji, na primer trepetlika in breza, na sušnih legah pa črni gaber in mali je-

Grafikon 2: Shematični prikaz naravne gozdne sukcesije.

sen. Pravi znanilec odraslega gozda je beli gaber, ki počasi preraste lesko. Šele mnogo pozneje se pojavi bukev, končni stadij tukajšnjega naravnega razvoja gozda.

Strokovnjaki na opazovalnih ploskvah preštevajo in merijo pojavljanje ter izginjanje vrst v značilnem sukcesijskem zaporedju glede na trenutne rastiščne razmere, konkurenčno sposobnost vrst, slučajnosti. Zelišča, grmovje in drevje preoblikujejo rastiščne razmere, zlasti glede osvetljenosti, vlažnosti, temperaturnih in talnih razmer. Biomasa se postopoma povečuje v razponu od 2 do 700 m³ na hektar, povečuje se tudi izkoriščenost rastnega prostora pri tleh in v krošnjah. Organiziranost in sestava ekosistema postajata čedalje bolj zapleteni.

Pešpot vodi do osrednjega dela, kjer bo predvidoma kot spominski park ohranjenih vsaj nekaj ruševin in sadovnjakov, travnike pa že vzdržujejo lovci. S tem gozdni rezervat Pugled - Žiben, ki v osrednjem delu z značajem spominskega parka meri 195 hektarov, postaja tudi pričevanje o svojsveni preteklosti Kočevskega.

Postaja 2: Roška žaga

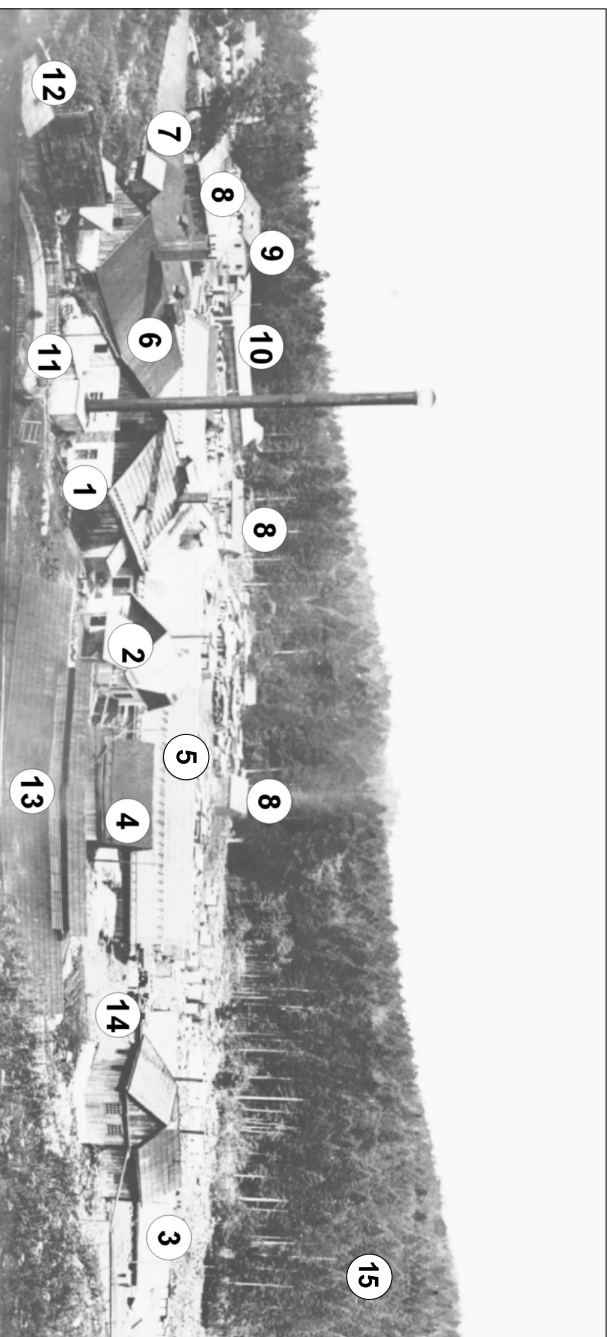
Odvoz lesa in oglja iz roških gozdov na svetovni trg je omogočila leta 1893 zgrajena železnica na Dolenjsko in Kočevsko. Za dovoz lesa do železnice so bile potrebne za vozove prevozne ceste in poti, ki so jih postopno gradili tudi v kočevskih gozdovih. Ker je bilo lažje prevažati deske kot težke hlode, so žage raje postavljali v takrat še nedotaknjene pragozdove.

Na Rogu, ob studencu z nemškim imenom Schleicherbrun, je bila leta 1894 zgrajena velika parna žaga. Prostor je bil premišljeno izbran glede na razpoložljiv les in možnost izgradnje omrežja gozdne železnice, ki je bilo na koncu dolgo kar 35 km. Žago je poganjal 250 KS močan parni stroj, ki je s pomočjo sedmih vrvi vrtel 63 m dolgo pogonsko os za 13 polnojarmenikov in 17 krožnih žag. Na žagi je delalo okrog 250 delavcev. V okviru Roške žage je bilo 31 objektov, med njimi žagalnica, delavnice, barake za bivanje, parilnica in sušilnica lesa, hlevi za konje. Težaven problem oskrbe z vodo so reševali z lovilnimi strehami za deževnico in dvema velikima zbiralnikoma, pa tudi z vodovodom izpod vrha Roga ter vrsto kapnic.

Leta 1932 je žaga zaradi spremembe lastništva gozdov in gospodarskih težav prenehala obratovati. Vse stroje in tudi železnico so prodali za staro železo, stavbe pa podrli. Zdaj so vidni le še temelji žagalnice in cisterni za vodo.

V Sloveniji je narava izjemno pestra. Na razmeroma majhnem območju se prepletajo vplivi širih biogeografskih enot: Alp, Dinarskega gorstva, Sredozemlja in Panonskega nižavja. K raznolikosti dodatno prispeva še razgibanost površja od morske gladine do 2864 m nadmorske višine. V naši državi uspeva več kot 3000 višjih rastlin in domuje več kot 50.000 živalskih vrst, kar je v primerjavi z drugimi evropskimi državami veliko. Številni so tudi živalski endemiti, zlasti v kraškem podzemlju.

Za Slovenijo je varovanje tolikšnega bogastva pomembna naloga in hkrati odgovornost do prihodnjih rodov. Poleg vsakodnevne skrbi za naravo je pomemben ukrep

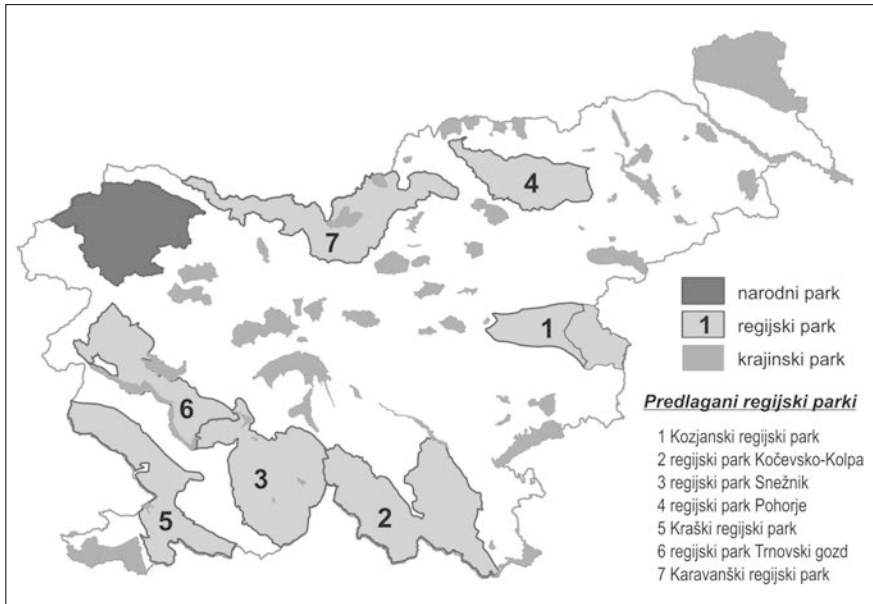
1	kurilnica in strojnica	6	sušilnica	11	cisterna za vodo
2	kovaška in ključavničarska delavnica	7	parilnica in sušilnica	12	streha za presrežanje deževnice
3	žagalnica	8	stanovanja	13	parilnica
4	skladišče	9	menza in stanovanje	14	parna lokomotiva gozdne železnice
5	remiza za lokomotive in vagoni	10	skladišče in hlevi	15	proti vrhu Roga

Roška žoga leta 1920. Foto nn.

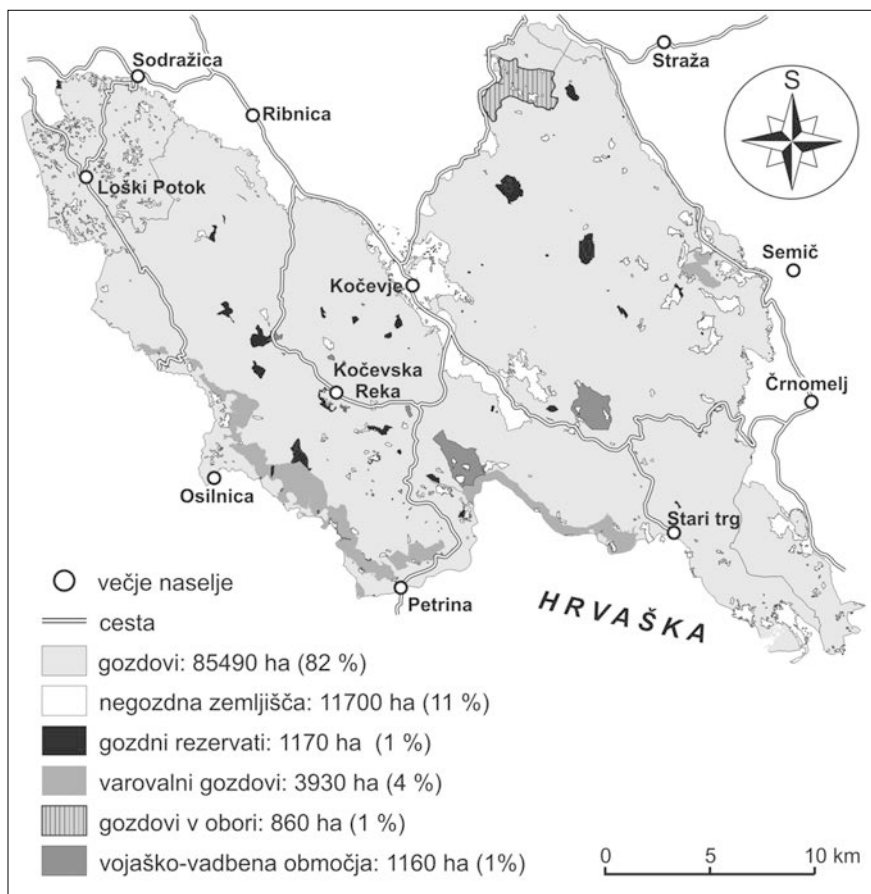
za ohranjanje raznolikosti žive in nežive narave ter velike ekosistemske in pokrajinske pestrosti ustanavljanje zavarovanih območij narave: narodnih parkov, regijskih parkov, krajinskih parkov, naravnih spomenikov in naravnih rezervatov. Zavarovanega je le približno 8 % slovenskega ozemlja, z uresničitvijo predvidenih novih zavarovanj, vključenih v prostorski plan RS, pa bi se naša država lahko enakovredneje vključila v evropski in svetovni sistem varstva narave. (povzeto po MOP - Uprava RS za varstvo narave 1999)

Narava Kočevskega z ohranjenimi ekosistemi in naravno dediščino predstavlja vrednoto evropskega pomena. V trajnostno naravnem naravovarstvenem projektu Regijski park Kočevsko-Kolpa predvidevamo varovati čisto in zdravo okolje, prostranstvo gozdov, zagotoviti privlačnost naravnih znamenitosti, oživljati nekatere opuščene vasi, izboljševati turistično infrastrukturo, zagotavljati kakovostne prepoznavne izdelke.

Načrtovani park zajema kraški svet med Krko in Kolpo, ki ga sestavljajo gozdna dinarska pogorja Kočevski Rog, Stojna, Velika, Goteniška in Borovška gora z vmesnimi kraškimi polji, dolinami in kanjonom ob zgornji Kolpi. Po projektu, ki sta ga leta 2001 pripravila Zavod za gozdove Slovenije - Območna enota Kočevje in Uprava Republike Slovenije za varstvo narave Ministrstva za okolje in prostor, je površina predlaganega parka 104.310 ha oziroma 1043 km², torej okrog dvajsetina površine Slovenije. V 180 predvidoma vključenih naseljih živi okrog 8000 ljudi ali 0,4 % prebivalstva Slovenije; aritmetična gostota je samo 7,7 ljudi na km².

Naravni parki v Sloveniji. Povzeto po zgibanki Zavarovana območja Slovenije - Parki, 1999. Kartografija Tomaž Hartman.

Temeljna členitev prostora v načrtovanem Regijskem parku Kočevsko-Kolpa. Kartografija Tomaž Hartman.

Postaja 3: pragozd Rajhenavski Rog

Kočevsko se ponaša z ohranjeno naravo. Še več - pred stoletjem zavarovanim, nikoli sekanim pragozdom, so se pridružili novi gozdni rezervati. V nekaterih že več desetletij ni pela sekira, nekaj pa je novejših.

Skupaj 40 gozdnih rezervatov meri 1200 ha, kar pomeni 1,35 % površine gozdov Zavoda za gozdove Slovenije - Območne enote Kočevje. V Sloveniji je za zavarovanje predlaganih 236 gozdnih rezervatov s skupno površino 14.416 ha.

Gozdni rezervati so gozdovi, prepuščeni naravnemu razvoju. Zato se v njih ne seka, ne pospravlja odmrlih dreves, ne nabira gozdnih sadežev in ne vznemirja živali, prav

Pragozd Rajhenavski Rog. Foto Jerneja Fridl. Arhiv Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU.

vse je torej prepuščeno naravi. Meje gozdnih rezervatov so označene z modro barvo, obiskati pa jih je mogoče le po označenih poteh.

Naravnemu razvoju je prepuščeno nekaj mogočnih jelovo-bukovih gozdov ob pragozdovih ter nekaj varovalnih sestojev na ostenjih kanjona reke Kolpe. Zavarovani so tudi gozdovi ob globokih kraških vrtačah in jamah, močvirju in najzanimivejših ponorih kraških potokov. Zaščitenih pa je še nekaj degradiranih gozdov, ki zaraščajo opuščeno kmetijsko pokrajino.

Na ta način je zavarovan del najpomembnejše naravne dediščine Kočevskega, ki zagotavlja trajen azil redkim in ogroženim rastlinskim in živalskim vrstam, ob tem je raziskovalna delavnica, ki jo vodi narava, hkrati pa je tudi ponudba za radovedneže, saj so nekateri gozdni rezervati, nekateri pa še bodo, opremljeni z označenimi pešpotmi in informativnimi panoji.

Zavarovanje pragozdov na Kočevskem ima že stoletno tradicijo. »Drobna« pripomba v gozdnogospodarskem načrtu pred dobrimi 100 leti je sredi nepreglednih kočevskih pragozdov med prvimi v Evropi obvarovala dragoceno naravno dediščino. Pobuda za zaščito pragozdov se pripisuje dr. Leopoldu Hufnaglu, takratnemu centralnemu ravnatelju Averspergovih posestev, ki je leta 1892 sestavil obsežen »gospodarski plan« za kočevske gozdove. Celoten načrt je bil izjemno delo, saj je za visokokraške jelovo-bukove gozdove predpisal sonaravnejše prebiralno gospodarjenje, v nasprotju s takrat v Evropi prevladujočimi, strokovno »bolj« utemeljenimi golosečnjami.

<i>Die Abteilungen</i>	Oddelka
<i>38 u. 39 sollen als</i>	38 in 39 naj se
<i>Wwald bewahrt</i>	kot pragozd
<i>bleiben, daher</i>	ohranita, zato
<i>ist hier jetztwe</i>	je tu vsaktera
<i>de Untzung von</i>	raba
<i>geschlossen.</i>	izključena.

Pripomba iz prvega gozdnogospodarskega načrta na Kočevskem: Herzogtum Gottschee, Wirtschaftsplan der Betriebsklasse I. Göttenitzer Gebirge, Giltig vom 1. Jänner 1892.

Pragozd je gozdna združba, po svoji rastlinski sestavi, zgradbi in rasti zaključena klimaksa razvojnja stopnja, ki je ostala absolutno nedotaknjena od raznovrstnega človekovega vpliva. Pragozd takšnega tipa je prvotni (pristni, deviški) pragozd, ki po navedeni definiciji kaže zadnje, ustaljeno ali umirjeno ravnotežje med rastlinstvom, podnebjem in prstjo. Kjerkoli je bil ugotovljen ali verjeten vpliv človekovega gospodarjenja (paša, priložnostno izkoriščanje lesa, oglarjenje,...) v bližnjih ali davnih stoletjih, gre za drugotni ali nepristni pragozd. Če je človek posegel v pragozd ter tu in tam posekal kakšno drevo, sledovi njegovega vpliva pa so še opazni, govorimo o gozdu s pragozdnim značajem.

Strokovna definicija pojma pragozd je v bistvu zelo omejujoča. Pragozdov – torej gozdov s pragozdnim značajem – imamo v Sloveniji le dober ducat. Seveda so to le manjša in dandanes ne povsem nedotaknjena gozdna območja. Njihov naravni razvoj omejujejo in motijo onesnažen zrak, kisel dež, preveč številna divjad in nenazadnje obiskovalci. Pa vendar je v teh odmaknjenih gozdnih predelih ohranjen prvobitni duh narave, ki tisočletja nemoteno uveljavlja svoje zakone. V večnem zaporedju rojevanja in umiranja je življenje povezano v trden in zdrav sistem. Tu ni slabega in dobrega, niti koristnega ali škodljivega. Vse, kar obstaja v pragozdu, se sicer umirjeno, vendar nenehno in varno obnavlja.

Prostrani gozdovi na grebenih Goteniške gore, Stojne in Kočevskega Roga so do nedavna samevali kot zelo težko dostopen pragozd in šele pred dobrim stoletjem je človek vanje zasekal prve večje poseke, jih prepreedel s kolovozi, postavil Roško žago in zgradil nekaj deset kilometrov gozdne železnice. Čas je sledove prvih naseljencev že skoraj zabrisal, ostali pa so mogočni, vitalni gozdovi jelke in bukve. Obvarovani pragozdni ostanki so dragocena naravna dediščina. V Sloveniji jih je 14 s skupno površino 539,6 ha; kar šest jih je na Kočevskem, kjer obsegajo 218,8 ha.

Borovška gora s slikovitimi prepadnimi ostenji nad Kolpo skriva malo poznan pragozd Krokar s površino 74,5 ha. Valovito kraško planoto porašča v glavnem bukov pragozd. Na južnem pobočju Stojne je 15,6 ha velik pragozd Strmec. Pragozdni fragment jelovo-bukovega gozda je posebno slikovit zaradi obilnejše primesi javorja in smreke.

Na vznožju Roga je znamenita kraška udornica Prelesnikova koliševka (3,4 ha), ki se zaradi toplotnega obrata in mrazišča na dnu ponaša s prvotnim smrekovim pragozdom ter bogato floro, ki jo je sicer mogoče najti le v mrzlem gorskem podnebju ali daleč na severu. Na vzhodnem pobočju vrha Kopa na Kočevskem Rogu se na manjši površini pojavlja primarni dinarski javoro-bukov gozd s površino 14,1 ha, imenovan pragozd Kopa. Na Kočevskem Rogu sta tudi najbolj raziskana in obiskana pragozdna rezervata, pragozd Pečka (60,2 ha) in pragozd Rajhenavski Rog (51,1 ha), mogočni trdnjavi jelke in bukke.

Pragozd Rajhenavski Rog je v osrčju Kočevskega Roga, kilometer južno od propadle Roške žage. Razprostira se na razgibani visokokraški planoti s številnimi vrtačami, na nadmorski višini od 870 do 920 m in s prevladujočo ekspozicijo S–J. Matična podlaga so kredni apnenci, rjave pokarbonatne prsti so različno debele, od plitvih do globokih na dnu vrtač. Glavna rastlinska združba je dinarski gozd jelke in bukke (*Abieti-Fagetum dinaricum*).

Sestoji so po višinah dokaj izravnani, enomerni, čeprav ne enodobni. Njihovo streho sestavlja gmota od 30 do 40 m visokih bukovih in jelovih dreves, iz katere štrlijo posamične jelke, ki vršni sloj bukke prerastejo tudi za 10 metrov. V majhem številu so v sestojih zastopani tudi smreka, javor, brest in lipa. Očitno je, da sta v pragozdnem podnebju in rasti konkurenčni le jelka in bukke.

V pragozdu Rajhenavski Rog se vsakih 10 let premerijo vsa drevesa, debelejša od 10 cm. Na celotni pragozdni površini je bilo leta 1995 ugotovljenih 18.493 živih in še izmerljivih odmrlih dreves. Skupna lesna masa je 54.580 m³.

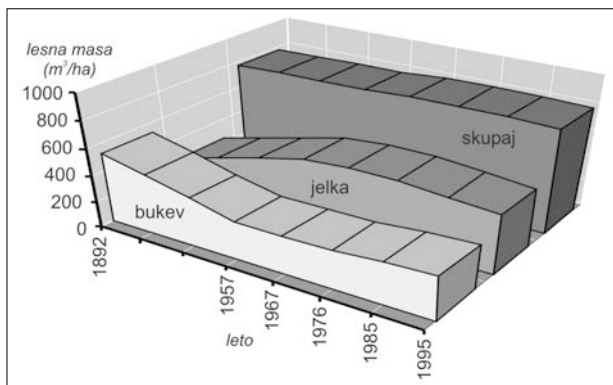
Preglednica: Pragozd Rajhenavski Rog: število dreves in lesna masa na hektar leta 1995.

	živa jelka	odmrla jelka	živa bukve	odmrla bukve	skupaj živih dreves	skupaj odmr- lih dreves	skupaj vseh dreves
število dreves na ha	118	88	133	21	251	109	360
lesna masa (m ³ /ha)	449	212	399	72	788	284	1072

Pragozd jelke in bukke uspeva tu že tisočletja, vse od konca ledene dobe. Za pragozdno drevje je značilno dolgo življenje, saj petstoletni orjaki niso nikakršna posebnost. Drevesa v pragozdu so visoka in debela, saj zrastejo tudi do 50 metrov visoko in lahko v premeru merijo več kot 1,5 m. Nobenega dvoma ni, da je v boju za obstanek te združbe glavno orožje prav velika količina lesa. Eno samo drevo ima lahko do 50 ton lesne snovi, na enem hektarju pragozda pa je je tudi do 2000 ton. To je uskladiščena energija, ki blaži ekstremna kolebanja, na primer temperature, vlage, biomase,... V pragozdu se torej vzpostavi notranje stabilno okolje.

Primerjava lesnih mas po desetletjih pove, da pragozd ni tako nespremenljiv, kot se zdi na prvi pogled. Pred sto leti je v njem prevladovala bukke, nato jelka. Meritve jasno

kažejo kolebanje deležev drevesnih vrst, kljub temu pa ostaja skupna lesna masa, to je nakopičena energija, skoraj nespremenjena.

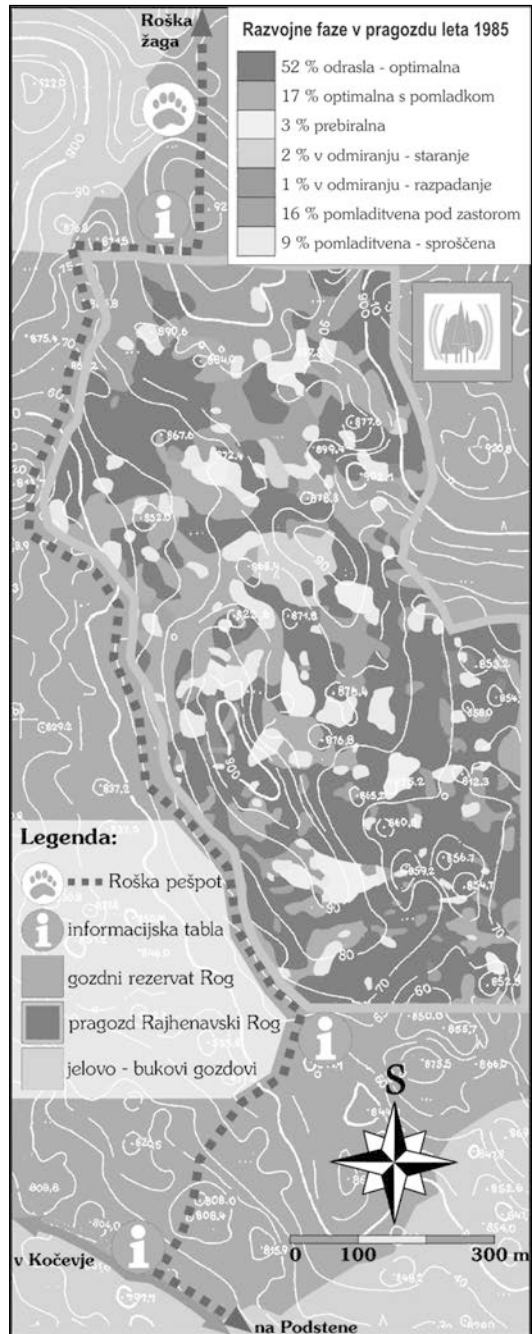

Grafikon 3: Lesna masa živega drevja po desetletjih.

Pragozd je kljub monolitnemu videzu pester in razgiban. Na majhnih površinah se vseskozi prepletajo tri razvojne faze: obnovitvena faza, zrela faza in faza staranja. Na posameznih območjih se spreminjajo tako porazdelitev razvojnih faz kot tudi razmerja med njimi. Vselej prevladuje odrasla, optimalna faza, ki v svoji polni moči gozdu zagotavlja varnost in stabilnost.

Kočevski gozdovi so eno od redkih zatočišč rjavega medveda v Evropi. Foto Janez Konečnik. Arhiv Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU.

Razvojne faze v pragozdu Rajhenavski Rog leta 1985. Kartografija Tomaž Hartman.

Drevesa v pragozdu odmirajo posamič; nastale vrzeli v sestojih kot obliž takoj zapolni bukovo mladje. Jelka, ki je sposobna vztrajati v senci, se med mladjem uveljavlja posamič. Stoletje dolgo čakanje, ki se človeku zdi neizmerno dolgo, je za jelko zgolj sestavni del življenja, morda pogoj, da zraste v mogočno drevo.

Novo življenje v pragozdu nastaja pod zastorom odraslega drevja, ki podmladku zagotavlja varnost pred snegom, žledom in mrazom, hkrati pa zastira svetlobo. V takih razmerah uspejo in obstanejo le najvitalnejša drevesa.

Prav posebno nalogo v pragozdu imajo odmrla drevesa. V počasi razpadajočih deblih nastaja nov mikrokozmos, dom in bogato obložena miza neštehim mikroorganizmom, glivam, pticam in drugim bitjem, ki so pomemben del ekosistema. Odmrla jelka postane bolj živa, kot je bila takrat, ko je bila še vitalno drevo.

Narava pragozda je sicer z vso natančnostjo, značilno za evlucijske procese, pripravljena na naravne »nepredvidljivosti«, žal pa je vpliv človeka, ki se kaže v onesnaženem zraku, kislem dežju in preštevilčni divjadi, čedalje bolj odločilen. Zato sta samodejnost in trajnost ene najtrdnjših naravnih tvorb v sodobnosti resno ogroženi.

Postaja 4: jelka Kraljica Roga

Naj drevesa so drevesa, ki izstopajo po velikosti (debelini, višini), starosti, zanimivi obliki, lahko so tudi izjemno redka. Taka drevesa so med ljudmi vedno vzbujala spoštovanje, dobila so imena, simbolni pomen, nastopala so v zgodbah. Bila so priča obredom, pomembnim odločitvam ali samo vaškemu klepetu.

Pred sekiro jih varujejo bodisi ustno izročilo bodisi zapisi v gozdnogospodarskih načrtih, nekatera pa so zavarovana s posebnimi odloki. Kot del naravne dediščine predstavljajo stik s pradavnimi časi in prihodnostjo. Nekatera odmrla drevesa še dolga desetletja pričajo o mogočnosti narave.

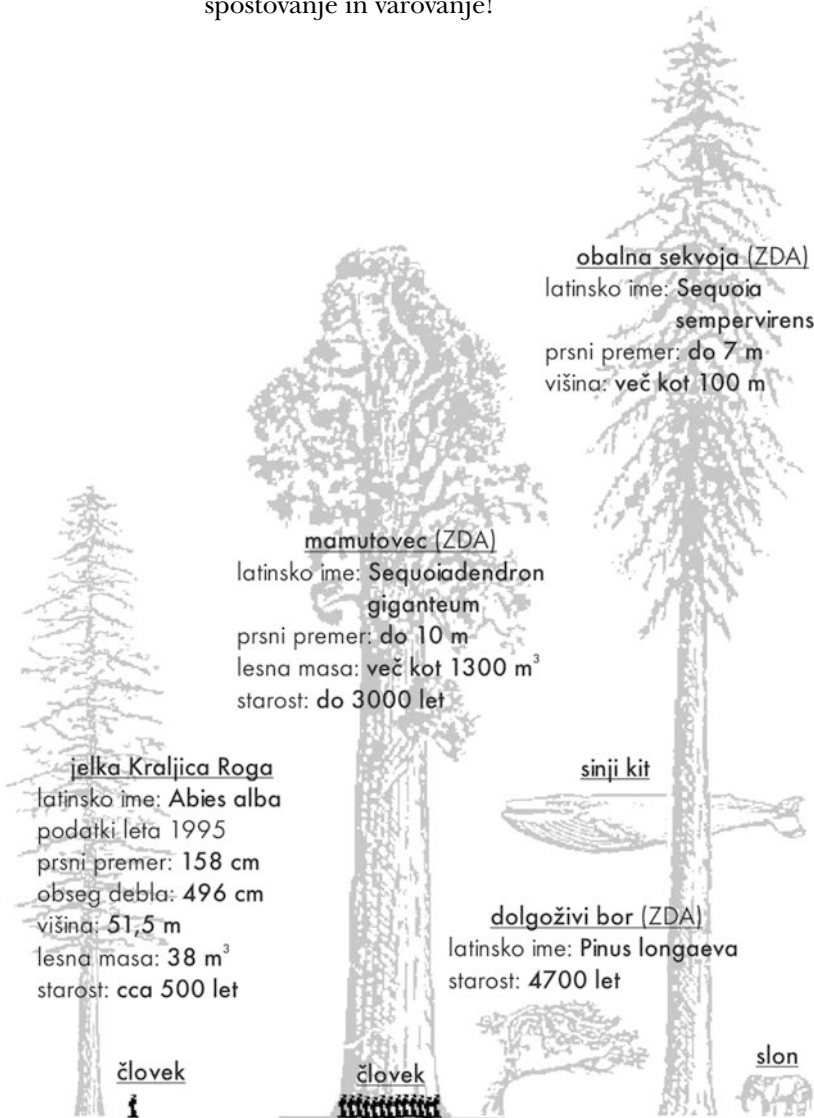
Pri nas so posebej zaščiteni tisa, bodika in več drevesnih orjakov, od vaških lip do gozdnih samotarjev, ki jih varujejo gozdarji.

Bolj znana in obiskana drevesa dobijo posebno oznako in predstavitveni pano. S posebnim znakom bodo predvidoma označeni tudi bodoči orjaki in zanimiva drevesa, ki šele postajajo naravna dediščina.

Jelke v visokokraškem jelovo-bukovem gozdu so prav gotovo mogočna drevesa; višja, debelejša in starejša od bukev. Toda le redke med njimi, čeprav v pragozdu, dosežejo dimenzije Kraljice Roga.

Že davno, okrog leta 1500, je v tedanjem pragozdu na Kočevskem Rogu iz drobnega semena vzklilo drobno drevesce, bodoča prvakinja med slovenskimi jelkami. Kar 100 let je čakala v senci in rasla komaj opazno. Učinki prve večje naselitve Kočevske se pragozdnih orjakov niso dotaknili. Zato pa je vihar neke noči podrl sosednje drevo in v ugodnih svetlobnih razmerah je jelka pognala proti nebu. Vidno se je potegnila in odebelila, a njena pot med orjake je trajala še nekaj stoletij. Veliko jelko so gozdarji opazili morda šele pred sto leti. Ker je niso posekali, je lahko sčasoma postala prava kraljica.

Ali veste, da so najstarejša, najvišja in največja živa bitja našega planeta drevesa? Takšnile korenjaki so predvsem naravni spomeniki, ki zaslužijo človekovo spoštovanje in varovanje!

jelka Kraljica Roga

latinsko ime: *Abies alba*
podatki leta 1995
prsni premer: 158 cm
obseg debla: 496 cm
višina: 51,5 m
lesna masa: 38 m³
starost: cca 500 let

človek

mamutovec (ZDA)

latinsko ime: *Sequoiadendron giganteum*
prsni premer: do 10 m
lesna masa: več kot 1300 m³
starost: do 3000 let

človek

obalna sekvoja (ZDA)

latinsko ime: *Sequoia sempervirens*
prsni premer: do 7 m
višina: več kot 100 m

sinji kit

dolgoživi bor (ZDA)

latinsko ime: *Pinus longaeva*
starost: 4700 let

slon

Nekatera naj drevesa v primerjavi z nekaterimi živalskimi velikani in človekom.
Skica Tomaž Hartman.

Literatura in viri

- Bončina, A. 1999: Stand dynamics of the virgin forest Rajhenavski Rog (Slovenia) during the past century. Virgin forests and forest reserves in central and east European countries (uredil J. Diaci). COST E4 Management Committee and Working Groups. Ljubljana, str. 95-110.
- Hartman, T. 1996: Informativne table. Roška pešpot.
- Hartman, T. 1987: Pragozd Rajhenavski Rog. Strokovna in znanstvena dela 89. Oddelek za gozdarstvo Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana, 80 str.
- Hartman, T. (ur.) 2001: Regijski park Kočevsko-Kolpa - projektno gradivo. Tipkopis. Kočevje, 166 str.
- Hartman, T. 1992: Sto let varovanja pragozdov na Slovenskem. Dolenjski zbornik. Novo mesto, str. 109-116.
- Hufnagel, L. 1893: Wirtschaftsplan der Betriebsklasse III. Hornwald.
- Mlinšek, D. in drugi 1980: Gozdni rezervati v Sloveniji. Inštitut za gozdno in lesno gospodarstvo Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana, 414 str.
- Sajovic, G. (ur.) 1920: Odsek za varstvo prirode in prirodnih spomenikov - spomenica. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 1. Ljubljana, str. 69-75.
- Šivic, A. 1924: O starih gozdovih na Dolenjskem. Šumarski list 11. Zagreb, str. 564-567.
- Wraber, M. 1952: O gozdnogospodarskem in kulturno znanstvenem pomenu pragozdnih rezervatov. Biološki vestnik 1. Društvo biologov Slovenije. Ljubljana, str. 38-66.

BLOŠKA PLANOTA IN VIDOVSKI HRIBI

Marjeta Jerič

Vodja: Marjeta Jerič,
študentka Oddelka za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, članica
Društva mladih geografov Slovenije

Mentor: mag. Blaž Repe,
asistent na Oddelku za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Ekskurzija je bila izvedena 6. novembra 2003.

Potek poti: Ljubljana – Žlebič – Sodražica – Nova vas – Velike Bloke – Volčje – Sveti Vid – Osredek – Cerknica – Ljubljana

Postaje: 1. Nova vas
2. Novski hrib
3. Velike Bloke
4. Bloško jezero na Volčjem
5. Ravnik
6. Pirmanov mlin na Bočkovem
7. Sveti Vid
8. Osredek

Uvod

Bloška planota, na kratko tudi Bloke, je izrazita in zaključena pokrajina v Dinarsko-kraški makroregiji. V podolžni smeri meri 15 km, v prečni 10 km. Tako Bloška kot Vidovska planota sta del tako imenovane Bloško-rakitniške, po Meliku (1959) Velike notranjske planote.

Obe planoti sta si v marsičem podobni, čeprav ju največkrat obravnavamo samostojno. Ujemata se v nekaterih naravnogeografskih lastnostih (dolomitna kamninska zgradba, relief, ostro podnebje,...). Razvojni problemi obeh planot se zrcalijo zlasti v zmanjšanju števila prebivalcev v preteklih desetletjih, propadanju kulturne pokrajine, nizki stopnji izobrazbe. V preteklosti so bili prebivalci Vidovskih hribov bolj vezani na Bloke, nekaj časa so bili tudi v skupni občini, vez pa se je dodobra prekinila z zgraditvijo ceste po

dolini Cerkniščice. Med pomembnimi razvojnimi težavami sta prometna odmaknjenost in slabo razvita infrastruktura. Ta se na Blokah od leta 1999, ko so postale samostojna občina, postopoma izboljšuje. Občina veliko sredstev vlaga prav v posodabljanje cestne in komunalne infrastrukture, ob tem spodbuja kmetijstvo in drobno gospodarstvo, priložnost pa vidi tudi v razvoju turizma. Razvoj na Vidovski planoti in okolici nekako stagnira. Spodbudna je le posodobitev cest in tudi upadanje števila prebivalcev je manj izrazito.

Temeljne značilnosti Bloške planote

Bloško planoto omejujejo dolina reke Cerkniščice na severu, na severozahodu izrazit hrbet Slivnice, na vzhodu dolina Bistrice, ki velja tudi za mejo Notranjske, in na jugu Križna gora (857 m). Na jugovzhodnem robu jo hriba Blošček (1062 m) in Veliki Županšček (1024 m) razdvajata od Potočanske planote (Kljun 1999).

Bloška planota je sestavljena večinoma iz zgornjetriasnega dolomita norijske in retijske stopnje. V severnem delu ima srednjetrojasi dolomit vložke glinavcev, meljevcev, laporjev in apnencev, kar omogoča površinski vodni tok. Doline pokrivajo aluvialne naplavine, predvsem zaglinjeni prod in grušč.

Uravnavo Bloške planote razčlenjujejo zaobljeni gozdnati hrbti. V ozadju se vzpenja Snežnik. Foto Marjan Garbajs. Arhiv Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU.

Bloška planota ima zmerno celinsko podnebje zahodne in južne Slovenije in submediteranski padavinski režim. Najbolj značilna poteza obravnavanega območja je

razmeroma ostro podnebje, ki ga opredeljujejo dolge, mrzle in snežene zime. Analiza temperatur za postajo Nova vas kaže, da je dolgoletna povprečna temperatura 6,8 ° C. Za Bloke so značilne nizke minimalne temperature ter jutra s slano skrajda prek celega leta (Regionalna monografija... 1996). Naselje Nova vas prejme 1472 mm padavin (Zupančič 1995). Najbolj namočen je november, najmanj januar. Količina padavin je sorazmerno majhna, saj so Bloke v padavinski senci javorniško-snežniške gorske pregrade. V mrzlih zimah lahko snežna odeja traja od 4 do 5 mesecev, običajno pa le 3. V zadnjih letih se količina in debelina zapadlega snega zmanjšujeta. Poleg snega je pomembna podnebna prvina izpostavljenost planote vetrovom. Zaradi mešanja mrzlega severozahodnika in toplega jugozahodnika se razmeroma pogosto pojavlja žled, ki lahko naredi veliko škodo na drevju in infrastrukturi (Mihelič 1996).

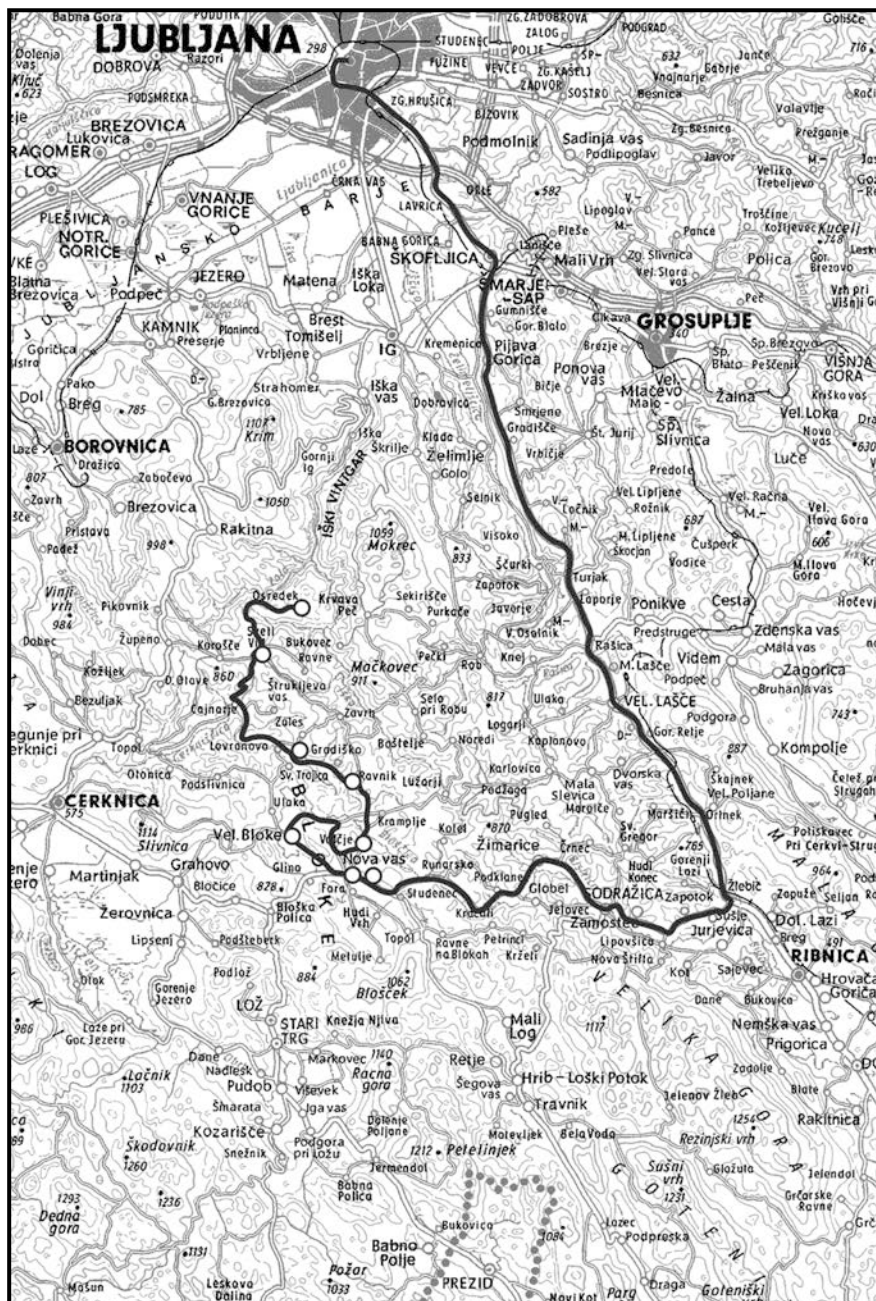
Najbolj pogoste prsti na Blokah so rendzine in rjave pokarbovatne prsti. Rendzine nastajajo na strmejših vzpetinah. So plitve, bolj skeletne, žepaste in manj primerne za kmetijsko pridelavo. Rjave pokarbovatne prsti, ki so nastale v bolj položnih legah, so debelejše in rodovitnejše od redzin. Prsti, ki prekrivajo aluvialne ravnice Bloščice, so zaradi visoke gladine talne vode oglejene. Najbolj mokrotna območja ob Bloščici pokrivajo šotne prsti. (Mihelič 1996).

Približno polovico Bloške planote pokriva gozd; njegov delež v zadnjih desetletjih stalno narašča. Večina gozdov pripada dinarskim jelovo-bukovim gozdovom (*Ophalodo-Fagetum*). Gozdovi se razprostirajo predvsem po pobočjih razpotegnjenih hrbtov in zaobljenih vzpetin, ki obdajajo posamezne uravnave. Na opuščeni kmetijskih zemljiščih se kot pionirska vrsta pojavlja rdeči bor (Mihelič 1996).

Bloke so bile zelo zgodaj poseljene. To dokazujejo izkopanine iz prazgodovinske dobe, najdene v Tlakah pri vasi Metulje. Čez Bloke sta vodili kar dve rimski cesti. Njihovim trasam so sledile tudi tovarne poti v srednjem veku. Podatkov o poznejši poselitvi teh krajev ni. Ime Bloke je bilo prvič omenjeno leta 1260, ko je patriarh Gregor razdelil zemljo na dva dela. Pokrajina se je imenovala »das Holz zu Obluch«, kar pomeni travnik ob loki (močvirje). Po drugi razlagi naj bi ime Bloke izhajalo iz zaobljenih oziroma oblih hribov (Kljun 1999).

Leta 2002 je v 45 naseljih občine Bloke živel 1578 ljudi, razporejenih v 562 gospodinjstev (Statistični urad... 2004). Aritmetična gostota poselitve je majhna, vsega okrog 20 preb./km². Večina prebivalstva živi v naseljih v jugovzhodnem delu bloške planote, kjer sta tudi krajevni središči Nova vas in Velike Bloke. Severovzhodni del je redkeje poseljen. V tem delu, ki je bolj hribovit, je polno majhnih vasic, v katerih živi le še po nekaj deset, v marsikateri pa tudi manj ljudi. V 19. stoletju je število prebivalcev razmeroma naglo naraščalo. Od začetka 20. stoletja se je število dolgo zmanjševalo, šele v zadnjih treh desetletjih se znova rahlo povečuje. Kljub temu se je v zadnjih 120 letih prebivalstvo prepolovilo (Kljun 1999).

Leta 2002 je bilo v občini 584 aktivnih prebivalcev. Največ ljudi je bilo zaposlenih v nekmetijskih (309) in storitvenih (217) dejavnostih. Število kmetov se zmanjšuje; med delovno aktivnim prebivalstvom je v kmetijskih dejavnostih zaposlenih le 40 oseb (Statistični urad... 2004). Za občino Bloke velja nizka stopnja brezposelnosti, ki je pod slovenskim

Poteh poti. Vir: Republika Slovenija. 1 : 250.000. GURS, 1994.

povprečjem. V občini ni dovolj kadrovskega potenciala. Problem je odhajanje izobraženega, zlasti mladega kadra, saj vsem niso zagotovljena delovna mesta v domačem kraju. Dobra polovica (65 %) zaposlenih je dnevnih migrantov, ki se vozijo na delo v Cerknico, Lož, Martinjak, Ribnico, Postojno in celo v Ljubljano (Kljun 1999).

Vsa industrijska dejavnosti Blok je osredotočena v Novi vasi. Nastala je šele po 2. svetovni vojni; v preteklosti je bila mnogo bolj razvita obrt. Med pomembnejšimi dejavnostmi so bile mlinarstvo, žagarstvo in prevoznništvo (furmanstvo) (Mihelič 1996). Bločani so kupčevali tudi z voli, ki so jih poceni kupili v Beli krajini, jih doma dobro spitali in jih nato ugodno prodali na bloških sejmi, največ v Italijo in Gorico.

Dandanes prevladujočo storitveno obrt na Blokah zastopajo avtomehanika, mizarji, razni inštalaterji ter veliko avtoprevoznikov. Še vedno je precej razvita domača obrt, saj je na Blokah registriranih 38 obratovalnic, katerih dejavnost je izdelava suhe robe (lesene žlice, kuhalnice, vevnice,...) (Študija... 1995). Začetki izdelovanja suhe robe naj bi bili prav na Bloški in sosednji Vidovski planoti, dejavnost naj bi se razširila na Ribniško šele pozneje (Kljun 1999).

Za kmetijstvo so na Blokah precej trde naravne razmere. Pridelavo omejujejo kratko vegetacijsko obdobje, plitva in za kmetijstvo slabo primerna prst in zamočvirjeni predeli. Veliko je polkmetov, ki kmetovanje dopolnjujejo z domačo obrtjo, gozdarjenjem ali prevozništvom. Poljedelstvo je vseskozi samooskrbno.

Območje Blok je turistično slabše poznano in razvito, saj turizem nima tradicije. Odmevnejši prireditvi na Blokah, ki vsako leto privabita precejšnje število gostov, sta Kmečke igre in tradicionalni Bloški smučarski teki. Slednji oživljajo spomin na svetovno znanega bloškega smučarja in na bloško-vidovske smuči. Bloke so znane kot zibelka bloškega smučanja, čeprav so se smuči in posebna tehnika smučanja razvijala tudi na sosednji Vidovski planoti. Smuči je omenjal že Valvasor. Ker je bil pozimi zaradi zametov promet pogosto onemogočen, so bile smuči edino prevozno sredstvo; z njimi so si ljudje pomagali tako pri hoji kot pri prevozu blaga.

Opis poti

Postaja 1: Nova vas

Nova vas je nastala na križišču prometnih poti in je danes največje naselje na Blokah. Leta 2002 je imela 295 prebivalcev. Je prometno, gospodarsko, kulturno, družbeno in občinsko središče Blok. Stoji na docela ravnem delu spodnje Bloške doline pod Novskim hribom. Jedro Nove vasi, kjer prevladujejo starejše hiše obcestnega tipa, je ob poti k Fari. Vaška posebnost, že kar znamenitost, sta koriti oziroma napajališči, po domače imenovani »štirni«. Zgradili so ju ob koncu 19. stoletja. Koriti sta bili namenjeni oskrbi prebivalstva z vodo, napajanju živine in gašenju požarov. V zadnjih dveh desetletjih so zrasle nove hiše vzhodno od jedra naselja, ob cesti proti Sodražici. Ta del kraja se imenuje Novo naselje.

Štirna« v Novi vasi je pomemben vodooskrbni objekt s konca 19. stoletja. Foto Simon Kušar.

Podjetje Novolit ima velik pomen za Bloke. Foto Marjeta Jerič.

V Novi vasi so popolna osnovna šola s športno dvorano, enota vrtca, banka, pošta, zdravstvena ambulanta, gasilski dom, prenovljena trgovina, več gostiln in bencinska črpalka. Po Vrišerjevi klasifikaciji centralnih naselij je Nova vas podeželsko središče (Kljun 1999). Skoraj vse našteje institucije so bile v zadnjih letih na novo zgrajene ali prenovljene, tako da daje kraj vtis urejenega središča.

Iz nekdanje Elektrožage iz leta 1952 se je razvilo podjetje Novolit. V njem je zaposlenih približno 115 delavcev. Podjetje izdeluje termoizolacijske materiale ter namensko opremo za gradbeništvo in živilsko industrijo. Sredi sedemdesetih let prejšnjega stoletja je bil zgrajen obrat Kovinoplastike Lož, v katerem izdelujejo gradbeno okovje in različne stavbne elemente; zaposlitev zagotavlja stotim delavcem (Mihelič 1996).

Kot zanimivost velja omeniti, da Bloke zaradi toplega vzgornika veljajo za zibelko slovenskega jadralnega letalstva. Razvoj se je pričel leta 1933, ko so športniki iz ljubljanskega Aerokluba začeli z jadralnimi letali vzletati s takrat še golih vzpetin nad Novo vasjo.

Postaja 2: Novski hrib

Novski hrib nad Veliko vasjo je prvovrstno razgledišče. Bloška planota ima skledasto obliko z rahlo privihanim robom. Večinoma ravno površje je v povprečju na nadmorski višini od 720 do 750 m. Nad ravnim delom se dvigajo nizke robne vzpetine, visoke od 800 do 830 m.

Panoramski pogled na Farovško polje, ki se nadaljuje v Bloško polje v ozadju. Foto Stane Korenjak.

Bloško planoto sestavljajo tri oziroma štiri podolja v dinarski smeri. Med njimi se dvigajo nizki podolgovati hrbti, ki se prav tako v dinarski smeri vrstijo eden za drugim, z vmesnimi presledki. Večje podolje je južno od Bloškega hriba (828 m), ki se razteza med Velikimi Blokami in Topolom. V njem sta Bloško in Farovško polje. Pobočja podolij so gladka in razmeroma položna, medtem ko so vrhovi ploščati, izrazito zaobljeni. Bloška planota je eno največjih sklenjenih območij dolomita in s tem tudi dolomitnega reliefa v Sloveniji (Kunaver 1987).

Postaja 3: Velike Bloke

Velike Bloke so drugo največje naselje na Bloški planoti. V njem živi 212 prebivalcev (leta 2002). Vas ima zanimivo dvodelno zgradbo. Ob starem vaškem jedru okrog cerkve in napajalnih korit je zrasel kompleks vojaških objektov s pripadajočimi stavbami. Po 2. svetovni vojni je bil zaradi graditve vojašnic in vojaških blokov zabeležen velik porast prebivalstva. Prihod vojakov in njihovih družin s celotnega območja nekdanje Jugoslavije je dodobra spremenil videz naselja, pa tudi njegovo narodno in družbeno-gospodarsko sestavo. Največ prebivalcev (382) je v Velikih Blokah živelo leta 1961. Vojska je bila v naselju prisotna 56 let, leta 1992 pa so v vojašnico začasno naselili približno 800 bosanskih beguncev, ki so tam ostali dobra štiri leta (Korenjak 2002). Po njihovi odselitvi je večina objektov ostala prazna in je že v precej slabem stanju. Naseljeni so le še trije stanovanjski bloki. Občina si od Ministrstva za obrambo

Videz Velikih Blok nezmotljivo določajo nekdanji vojaški bloki. Foto Simon Kušar.

prizadeva pridobiti lastništvo zemljišč in na njih urediti obrtno cono. Zazidljivih je kar okrog 8 ha zemljišč.

Iz časa Ilirskih provinc je v Velikih Blokah ohranjen »Napoleonov most«, ki je povezoval cesto, ki je vodila iz Cerknice proti Velikim Laščam.

V sedemdesetih letih 20. stoletja so na vzpetini Lisec nad Velikimi Blokami uredili smučišče z vlečnico. Žal s propadom bližnjega mladinskega doma (Dom pod Liscem) zamira tudi smuka.

Skozi Velike Bloke teče reka Bloščica. Ko priteče iz naplavine na dolomit, ponikne v tako imenovanem Andrejčevem požiralniku (po domače »požrhu«) v strugi jugozahodno od vasi.

Bloščica je glavni vodni tok, najdaljša ponikalica, ki zbira vodo z večine Blok. Njeno povodje meri 48 km². Nastane iz več manjših potokov med Zakrajem in Runarskim. Potem, ko več kot 6 km teče v dinarski smeri, pri Sveti Trojici spremeni smer in nato do Velikih Blok teče proti jugu. Melik (1959) predvideva, da je bil prvotni vodni odtok z Blok v celoti usmerjen proti severozahodu, k Cerkniščici.

Površje okrog struge je zaradi majhnih višinskih razlik, nepropustne podlage in goste zaraščenosti marsikje zamočvirjeno. Na območju močvirij so pogoste poplave. Ob večjih poplavah se vodni tok podaljša na Bloško polje ali celo v porečje Farovščice, na Farovško polje. S sledenjem so dokazali, da del vode Bloščice odteka v Križno jamo, del pa se prikaže neposredno v izvirih Žerovniščice in Lipsenjščice v severovzhodnem delu Cerkniškega polja. Vsa voda z Bloške planote odteka podzemno v Cerkniško jezero in porečje Cerkniščice, na kar so vplivali tudi prelomi (Mihelič 1996).

Zaradi neznatnega padca dela Bloščica izrazite okljuje. Foto Stane Korenjak.

Postaja 4: Bloško jezero na Volčjem

Naselje Volčje sestavljata dva poselitvena vzorca. Obcestno naselje Volčje je leta 2002 štelo 33 prebivalcev. Ob vznožju Ogrnika (824 m) je še drug tip poselitve, to je območje sekundarnih bivališč oziroma počitniških hišic (Strokovna podlaga... 2004).

Na Volčjem gradijo Slovenski smučarski muzej, kjer naj bi bil pomemben del namenjen tudi predstavitvi bloškega smučanja.

Ker Bloke slovijo kot zibelka slovenskega smučanja, bodo na Volčjem zgradili Slovenski smučarski muzej. Foto Metod Badjura. Arhiv Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU.

Pod vasjo je na nadmorski višini 766 m Bloško jezero, ki je nastalo z zaježitvijo izvira pod pobočjem Ogrnika leta 1964. Leta 2003 so ga zaradi znižanja gladine vode sanirali; obnovili so jez, odstranili blato in delno uredili kopališče (Urbas 2000).

V bližini jezera je zamočvirjeno površje ob Bloščici in njenih pritokih, ki predstavlja največji še ohranjeni kompleks nizkega barja v Sloveniji. Nizko barje nastane na trajno zamočvirjenem zemljišču, ki je ponavadi nekoliko ugreznjeno ali rahlo nagnjeno. Zamočvirjenost povzročajo bodisi visoka talna voda bodisi povirja potočkov in drobni izviri z obrobja, od koder voda počasi mezi po podlagi in polni plitve kotanje, poraščene z značilnim močvirnim rastlinstvom. V okolici Bloškega jezera in Bloščice je izjemna pestrost živalskih in rastlinskih združb ter habitatnih tipov. Bloška planota je bivališče mnogih živalskih in rastlinskih vrst. Redke vrste rastlin so na primer mnoge vrste

šašev, nekatere mesojede rastline, med njimi mala mešinka in dolgolistna rosika. Med živalskimi vrstami so zanimivi kačji pastirji, veliko je vrst metuljev, ptičev, žab,... (Bloška planota... 1997). Izjemni so tudi nekateri habitatni tipi, kot na primer bazična nizka barja, prehodna barja, travniki. Zaradi navedenih značilnosti in posebnosti je celotno porečje Bloščice uvrščeno na seznam kot potencialno območje NATURE 2000 (Strokovna podlaga... 2004).

Sanirano Bloško jezero. Foto Marjeta Jerič.

Postaja 5: Ravnik

Nekoč je bil Ravnik zelo živahno naselje. Leta 1931 je imel 144 prebivalcev, leta 2002 pa le še 33. K depopulaciji je prispevala italijanska ofenziva, v kateri je bila vas požgana.

V Ravniku se odcepi cesta, ki vodi do naselja Zavrh pri Sveti Trojici. V Zavrhu je nekoč stala Fajglova domačija, kjer naj bi bil po ustnem izročilu doma Martin Krpan. Tukaj naj bi Levstik slišal zgodbo o silnem in močnem človeku, ki je tihotapil sol (Turistična karta občine Bloke 2002).

V okolici Ravnika je nekaj nahajališč karnijskega boksita iz rabeljskih skladov. Boksit je v prvotnem položaju v obliki žepov, veliko pa ga je tudi v prsti oziroma v preperelini.

Krasoslovcem je pomembno vodilo pri ugotavljanju nekdanjih tokov vode na krasu (Mihelič 1996).

Postaja 6: Pirmanov mlin na Bočkovem

Severno od Blok se začenja porečje reke Cerknjščice, največjega površinskega pritoka Cerknjškega jezera. Njena dolina je precej razgibana. Cerknjščica je ustvarila rečne terase, ki so jih poselili prvi naseljenci. Dolina pomeni vez med Blokami in Vidovskimi hribi.

Dolina Cerknjščice je geološko zanimiva, saj so v apnenčastih plasteh kamnoloma pri Slugovem našli ostanke fosilov iz skupine konodontov, ki drugje po svetu še niso bili odkriti.

Pred 2. svetovno vojno je na Cerknjščici delovalo več kot 40 mlinov in žag. Eden od njih je Pirmanov mlin, v katerem občasno še vedno meljejo žito. Zanimiva je tudi žaga, ki obratuje v skoraj nespremenjeni obliki že od leta 1909. Mlini so stali tudi ob Bloščici, a so po 2. svetovni vojni propadli zaradi opuščanja pridelovanja žit, depopulacije in posodabljanja tehnologije nasploh (Kljun 1999).

Na severu Bloške planote se nad dolino Cerknjščice vzpenja 857 m visok Nadliški hrib. Na njem so Turjačani (Auerspergi) zgradili grad, obdan z obrambnim jarkom. Iz razvalin gradu so zgradili cerkev sv. Urha. Turjačani so pozneje v bližini zgradili lovski dvorec Pajkovo, ki je bil požgan v italijanski ofenzivi leta 1942 (Turistična karta občine Bloke 2002).

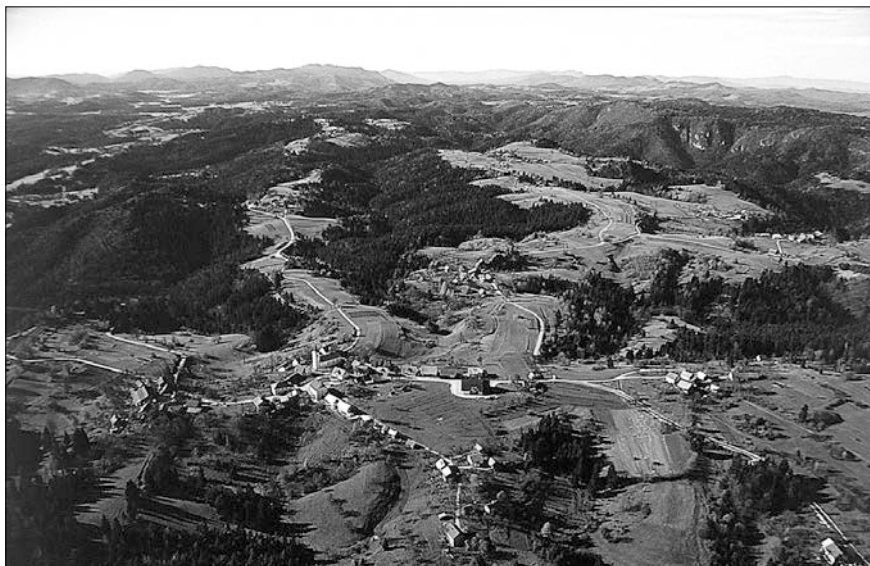
Postaja 7: Sveti Vid

Vidovska planota v skrajnem severnem delu občine Cerknica je dobila ime po osrednjem naselju Sveti Vid. Različni avtorji jo imenujejo različno. Ker planotasto površje vključuje tudi hribovito slemenasto soseščino in globoko vrezane doline hudournikov, si pokrajina zasluži ime Vidovski hribi. Značilna je prevlada triasnega dolomita, nepropustne kamninske podlage, ki omogoča površinski vodni odtok. Po slemenih so številni izviri.

Območje Vidovske planote v vzhodnem delu proti Bloški planoti nima izrazite ločnice, na zahodu pa obsega rob gričev in vzpetin nad planoto Menišija. Na jugu vključuje naselja Cajnarske doline v porečju Cerknjščice, na severu pa sta ostri ločnici soteski lške in Zale (Vidovski hribi 2003).

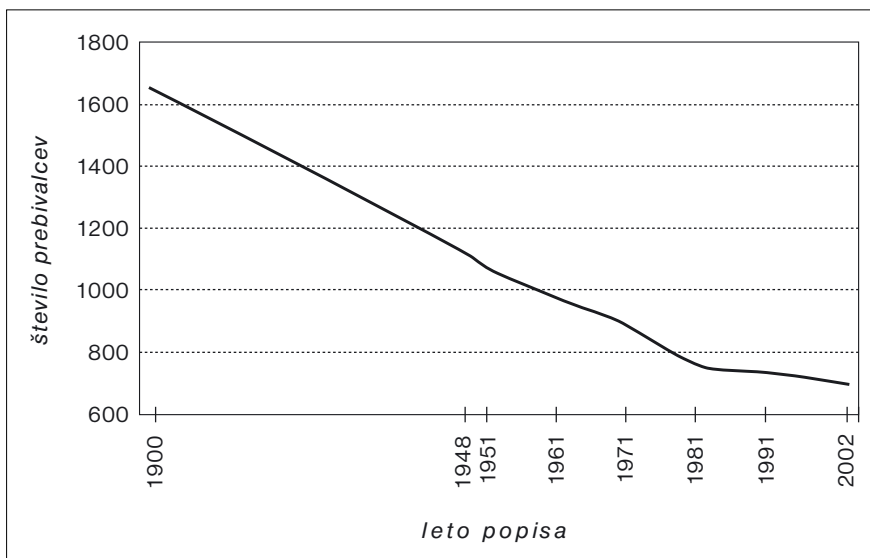
Prevladujoča nadmorska višina Vidovske planote je od 800 do 850 m. Nekoliko nižja stopnja iste uravnave, kjer sta naselji Osredok in Zahrib, je na nadmorski višini 750 m. Značilni sta zaobljenost in gladkost pobočij. Vidovska planota je torej v povprečju za okrog 100 m višja od Blok. Na cerknjško stran se površje spušča bolj postopno kot proti severu (Bat, Uhan 2003).

Območje Vidovskih hribov naj bi bilo poseljeno šele med 12. in 15. stoletjem. Na-

V primerjavi z Bloško planoto je Vidovska planota bolj razgibana. Na severu jo obroblja Krimsko-Mokrško hribovje. Foto Marjan Garbajs. Arhiv Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU.

ravne razmere (dovolj ravnega sveta s plitvimi rendzinami in številni izviri) so bile kljub precejšnji nadmorski višini za naselitev dovolj ugodne (Kunaver, 2001). Celotno območje obsega približno 35 vasi in zaselkov, ki so po popisu prebivalstva leta 2002 imeli 702 prebivalca, od tega jih je 514 ali 6,8 % prebivalstva občine Cerknica živelo na območju nekdanje krajevne skupnosti Cajnarje - Sveti Vid (Statistični urad... 2004). Za Vidovske hribe je značilna izrazita depopulacija, saj so imeli leta 1900 1656 prebivalcev, leta 1953 pa le še 1072. V obdobju 1953–2002 se je število prebivalcev zmanjšalo v kar 22 naseljih. Glavni razlogi za upadanje prebivalstva so precejšnja oddaljenost od lokalnih središč in še večja oddaljenost od občinskega središča, slaba prometna povezanost, pomanjkanje delovnih mest in manj kakovostna zemljišča okrog nekaterih naselij. Obstoj nekaterih vasi je ogrozila enkratna odselitev. Odseljevanje ljudi in zmanjševanje števila prebivalcev sta se nekoliko zaustavila šele v sedemdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja, ko so se povečale možnosti za zaposlitev v Cerknici in Begunjah pri Cerknici. Velikega pomena za vitalnost pokrajine sta bila obrat Iskre v Cajnarjih in obrtna tekstilna delavnica pri Svetem Vidu, ki pa od devetdesetih let samevata. K boljšemu stanju so pred časom pripomogle tudi boljše avtobusne zveze, ki so omogočile vsakodnevno odhajanje na delo zunaj kraja bivanja. V nekaterih, zlasti večjih naseljih so takrat pričeli z obnovo stanovanjskih hiš in gradnjo posameznih novih, vendar so najmanjša naselja še vedno izpostavljena nevarnosti popolnega propada (Kunaver 2001).

Grafikon: Gibanje števila prebivalcev na Vidovski planoti. V stotih letih se je število ljudi zmanjšalo za 950 ali za kar 58 %.

Pokrajina po večini gravitira proti Cerknici. V vidovske vasi sicer še vozi šolski avtobus, zaposleni pa se morajo prevažati z osebnimi avtomobili. Ljudje imajo razmeroma nizko stopnjo izobrazbe, vendar je kljub temu, podobno kot na Blokah, značilna nizka stopnja brezposelnosti. Zaposleni odhajajo na delo v Cerknico, Begunje pri Cerknici (podjetji Jelka, Jeramiks), Martinjak, Brezje, Podskrajnik (obrtna cona) in celo v Ljubljano, do katere je čez Rakitno le 35 km. Na tej relaciji manjka asfalt na le še 5 km cestišča, ki pa je ozko in ovinkasto. Nekateri prebivalci se še vedno ukvarjajo s kmetijstvom, izdelovanjem suhe robe in delom v gozdu, ki praviloma pomenijo le dodatni vir zaslužka.

Sveti Vid se je nekaj desetletij imenoval Žilce. Je gručasta vas z župnijsko cerkvijo, zgrajeno leta 1717. Do naselja vodi iz Cerknice 16 km dolga asfaltirana cesta, ki se nadaljuje v okoliška naselja (Vidovski hribi 2003). V kraju sta trgovina v nekdanjem združenem domu in župnišče, tu je cerkveni pevski zbor, od leta 1975 deluje gasilsko društvo, zadnji dve leti tudi planinsko društvo.

Postaja 8: Osredek

Po popisu leta 2002 je bilo največje naselje v Vidovskih hribih Osredek z 61 prebivalci. Je pravi fenomen, saj ni le najbolj odmaknjeno naselje na Vidovski planoti, temveč tudi eno najbolj izoliranih na Notranjskem. Kraj je bil med 2. svetovno vojno v

*Osredek je kraj na odmaknjeni planoti, ki se strmo spušča v doline Iške, Črnega potoka in Zale.
Foto Marjeta Jerič.*

celoti požgan. Leta 1953 je imel 90 prebivalcev, še leta 1981 jih je imel manj kot takrat največje vidovsko naselje Sveti Vid, zdaj pa je znova naselje z največ prebivalci. Pred desetletjem je dobil asfalt, ima električno napeljavo, telefon, vodovodno omrežje. V naselju je dobrih 400 let stara podružnična cerkev sv. Primoža in Felicijana. Nekateri prebivalci se še vedno ukvarjajo s kmetovanjem, tudi z ekološkim pridelovanjem hrane. Kmetiji Sterle in Pri Ujčevih kmetovanje dopolnjujeta s turistično ponudbo.

Osredek je tudi južno izhodišče za obisk Iškega vintgarja. Na sotočju Iške in Zale, imenovanem Vrbica, se stikajo meje kar štirih občin: Cerknice, Brezovice, Iga in Velikih Lašč. Občinska vodstva se srečujejo vsako leto, saj imajo težnjo po medsebojnem povezovanju in celo zgraditvi tako imenovane slemenske ceste, ki bi ta odmaknjen svet južno nad ljubljanskim barjem, medsebojno boljše povezala.

Iška z dolžino 29 km spada med krajše slovenske reke; izvira pod Lužarji in se pri Črni vasi izliva v Ljubljanico. Odmaka robna območja Bloške planote, Vidovskih hribov in Rakitenske planote. Iška in pritok Zala imata reliefno zelo razčlenjeni povodji. Od najglobljih delov njenih dolin do ovršja okoliških planot je kar 700 m višinske razlike (Bat, Uhan 2004).

Literatura in viri:

- Bat, M., Uhan J. 2004: Vode. Narava Slovenije. Mladinska knjiga. Ljubljana, str. 103–145.
- Bloška planota - močvirni biser Notranjske. Slovensko odonatološko društvo, Uprava RS za varstvo narave. Ljubljana, 1997.
- Doles, J. 2002: Gospodarski položaj občine Bloke. Bloški korak 4-3, str. 2–3.
- Geografski atlas Slovenije. DZS. Ljubljana, 1998, 360 str.
- Kljun, L. 1999: Regionalna geografija Bloške planote. Diplomsko delo. Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana, 125. str.
- Kočar, T. 2001: Iška, Iški Vintgar. Samozaložba. Ljubljana, 192 str.
- Korenjak, S. 2002: Razvoj gre naprej. Bloški korak 5-2, str. 2–4.
- Kunaver, J., Mestek, A. 1987: Vidovska planota in geografske posledice njene obrabne lege. Notranjska: 14. zborovanje slovenskih geografov v Postojni 1987. Zveza geografskih društev Slovenije. Ljubljana, str. 35–48.
- Kunaver, J. 1987: Geografski simpozij v Postojni. Ob 50-letnici Prirodoslovnega društva Slovenije. Osebni vir, februar 2002.
- Kunaver, J. 2001: Obrabje in »obrobje« v geografski podobi Slovenije, na izbranih primerih. Zbornik predavanj. Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana, str. 213–225.
- Melik, A. 1959: Posavska Slovenija. Slovenska matica. Ljubljana, 595 str.
- Mihelič, L. 1996: Bloke in Potočansko. Regionalna monografija Slovenije, 5. del - Visoki kraški svet. Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU. Ljubljana, str. 86–106.
- Turistična karta občine Bloke 1 : 30.000. Občina Bloke, Geodetski inštitut Slovenije. Ljubljana, 2002.
- Popis prebivalstva in stanovanj v letu 1971. Knjiga 7. Prebivalstvo in gospodinjstva 1948, 1953, 1961 in 1971 ter stanovanja 1971. Zvezni zavod za statistiko. Beograd, 1975, 502 str.
- Pregledna karta občine Cerknica 1 : 50 000. Geodetski zavod SRS. Ljubljana, 1989.
- Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 1991. Prebivalstvo po narodnosti pripadnosti. Računalniški izpis. Zavod Republike Slovenije za statistiko. Ljubljana, 1991.
- Popis prebivalstva in gospodinjstev 2002. Statistični urad Republike Slovenije. Ljubljana. Medmrežje: <http://www.stat.si>.
- Strokovna podlaga za izvedbo urbanistično-arhitekturne delavnice Bloke 2004. Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo Univerze v Ljubljani. Ljubljana, 2004, 53 str.
- Šteblaj, T. 2002: Občina Bloke - Turistična karta. Geodetski inštitut Slovenije. Ljubljana.
- Študija o utemeljenosti občine Bloke. Različni avtorji, 1995, 17 str.
- Urbas, T. 2000: Bloško jezero - biser ali kloaka? Bloški korak 1-4, str. 8–9.
- Vidovski hribi. Zloženka. Različni avtorji. Občina Cerknica, 2003.
- Zupančič, B. 1995: Klimatogeografija Slovenije 1961–91. Padavine. Hidrometeorološki zavod Republike Slovenije, Ministrstvo za okolje in prostor. Ljubljana, 333 str.

BAŠKA GRAPA

Srečko Zgaga

Vodja: Srečko Zgaga,
profesor zgodovine in geografije na Gimnaziji Poljane v Ljubljani

Ekskurzija je bila izvedena 16. 10. 2004.

Potek poti: Ljubljana – Železniki – Petrovo Brdo – Podbrdo – Bača pri Podbrdu – Driselphoh – Rut – Grahovo – Bača pri Modreju – Idrija – Ljubljana

Postaje: 1. Petrovo Brdo
2. Podbrdo
3. Bača pri Podbrdu
4. Driselpoh
5. Rut

Uvod

Območje Baške grape, na kratko imenovane Grapa, je v zadnjem stoletju doživljalo velike demografske spremembe, ki so vplivale na regionalni razvoj in podobo kulturne pokrajine. Razsežnost sprememb nazorno prikazujejo podatki o številu prebivalcev in spreminjanju razmerij med zemljiškimi kategorijami.

Baška grapa le redko pritegne pozornost slovenske javnosti. Običajno se to zgodi ob večjih naravnih nesrečah, zlasti naraslih hudourniških vodah, pa tudi ob gospodarskih težavah tamkajšnjih podjetij, denimo stečaju tovarne volnenih izdelkov Bača iz Podbrda. Tudi večina strokovne literature je presplošne in se obravnavanega območja le redko dotakne. Izjema je nekaj diplomskih nalog (Tuta 1975, Zgaga 1994). V zadnjem času k prepoznavnosti Baške grape še največ prispevajo lokalna turistična društva, na primer z ureditvijo poti po rapalski meji in organizacijo rekreativnih prireditev. V prihodnje se bo potrebno temeljiteje posvetiti zlasti razvojnim možnostim Baške grape.

Namen ekskurzije je bil spoznati regionalne značilnosti omenjenega območja, predvsem njegove družbenogeografske procese in tiste naravne razmere, ki so odločilno zaznamovali sodobni videz kulturne pokrajine. V drugi polovici 20. stoletja je Baška grapa doživljala popolnoma drugačen razvoj kot gospodarsko in demografsko propulzivna območja Slovenije. Tam je kulturna pokrajina navadno prehajala iz agrarne v urbano in

10. oktobra 2004 je narava v Podbrdu spet »pokazala zobe« in povzročila pravo razdejanje. Potok Kacenpoh je nanesele ogromno gradiva. Foto Srečko Zgaga.

kmetovanje so zamenjale oziroma izpodrinile druge dejavnosti. S tem je bila največkrat povezana tudi degradacija naravnega okolja, vsekakor pa je bil videz takega območja korenito spremenjen. Na območju Grape je tak razvoj značilen samo za območje središnjega naselja Podbrda, pa še to le za obdobje med letoma 1960 in 1985. Za celotno Baško grapo o takem razvoju ne moremo govoriti. Pokrajina je imela pred stotimi ali petdesetimi leti mnogo »bolj kulturne« obraz, saj je bila rezultat tradicionalnega, naravi prijaznega kmetovanja.

Temeljne značilnosti Baške grape

Baška grapa je približno 30 km dolga dolina, ki je povečini tako tesna, da ji ime Grapa zelo dobro pristoji. Z obeh strani jo obdaja gorski svet. S severne in severozahodne strani jo omejuje visokogorski greben Spodnjih Bohinjskih gora (Rodica, 1966 m; Črna prst, 1844 m), na jugovzhodni strani pa se strmo vzpenjajo pobočja sredogorskih vzpetin Porezen (1633 m) in Kojca (1303 m). Za Bohinjsko pogorje različni avtorji uporabljajo različna imena, najpogostejša so Spodnje Bohinjske gore, Bohinjsko pogorje in Bohinjske gore (Melik 1954). Vsa ta imena z vidika Baške grape niso najbolj posrečena, saj greben ni prav nič bolj bohinjski kot graparski. Razlog, da Primorci nimajo imena, ki bi te gore povezovalo v neko celoto, je verjetno velika razdrobljenost površja. Vsi zgoraj navedeni oronimi so domačinom z južne strani tuji.

Kljub temu, da je dolina v zgornjem delu tako tesna, da je prostora le za reko in cesto, železnico pa so morali speljati skozi predore, tudi 6327 m dolg bohinjsko-podbrški predor pod Kablo, je prometno dokaj pomembna. Čez preval Petrovo Brdo je sorazmerno lahek prehod v Selško dolino ali čez Soriško planino v Bohinj, kamor pelje tudi pot čez Vrh Bače ali Bačarski vrh (1273 m). V spodnjem delu se od izliva pritoka Koritnica dalje dolina nekoliko razširi. Za promet ugodne naravne razmere so s pridom izkoriščali že v preteklosti, saj so tu vodile poti že v halštatski in pozneje tudi v rimski dobi. V srednjem veku je tudi tod potekala trgovina med Kranjsko in italijanskimi deželami. V času Zoisovega pridobivanja železa je bil edini zimski pristop do njegovih bohinjskih fužin prek Bačarskega vrha. Gradnja železniške proge v letih 1902–1906 je prometni pomen območja še povečala.

Območje Baške grape ni povsem enotno niti v podnebnem pogledu. Na podnebne prvine vplivajo nadmorska višina, ekspozicija in drugi krajevni dejavniki. Po dolini Bače in dolinah njenih pritokov prihaja vse do vznožja Bohinjskih gora (Kneške Ravne, Rut, Grant) omiljeni vpliv morja, ki se odraža v obilnih padavinah ob gorski pregradi (2500–3000 mm), kratkotrajni snežni odeji, od 150 do 170 dnevih s poprečnimi temperaturami nad 10 °C in daljši vegetacijski dobi. V zgornjem delu doline (Bača pri Podbrdu) se tovrstnim razmeram pridruži vpliv celinskega podnebja, zato so tamkajšnje zime ostrejšje.

Od nadmorske višine, ekspozicije in krajevnih razmer so odvisne zlasti temperaturne razmere. Ker na območju Baške grape ni temperaturne postaje, približno predstavo o temperaturnem režimu podajata postaji v Sorici (820 m) in na Mostu na Soči (160 m). Poprečne letne temperature so med 6,9 °C (Sorica) in 10,3 °C (Most na Soči), najnižje srednje mesečne temperature med -3,7 °C (Sorica) in 0,4 °C (Most na Soči) v januarju, najvišje srednje mesečne temperature pa so med 16,6 °C (Sorica) in 19,9 °C (Most na Soči) v juliju. Vegetacijska doba traja približno od 150 do 200 dni.

I. Dakskobler (1981) v Gozdnogospodarskem načrtu navaja podatke za Podbrdo v obdobju 1976–1980. Takratna srednja januarska temperatura je bila -1,0 °C, vegetacijska doba pa je trajala od začetka maja do konca oktobra, torej okrog 180 dni (ustni vir D. Berginc).

Padavine so obilne in prek leta dokaj enakomerno razporejene. Polovica jih pade v vegetacijski dobi, viški pa so jeseni (oktober, november) in spomladi (april, maj). Najmanj padavin je pozimi (januar, februar) in poleti (julij, avgust). Pogosti so nalivi z dnevnimi padavinskimi viški okrog 200 mm. Rut na nadmorski višini 710 m je na primer v obdobju 1959–1968 v povprečju prejemal 2463 mm padavin letno. V nadmorski višini od 500 do 1000 m obleži sneg povprečno od dva do štiri mesece. Megle skorajda ni, slana pa se redno pojavlja še konec aprila in na začetku maja, jeseni pa že od konca septembra. Pozebe so pogostejše v višjih legah. Opozoriti velja še na razlike v osončenosti med prisojnimi in osojnimi legami, zato na slednjih fenološki pojavi zamujajo tudi za mesec dni.

Posamezni avtorji (Melik, Ilesič, Gams) uvrščajo Baško grapo v različne regije (Alpski svet, Predalpske pokrajine, Zgornje Posočje, Zahodna ali Primorska Slovenija; Kladnik 1996). Po upravno-teritorialni razdelitvi spada Baška grapa, razen območja Zakojce, v tolminsko občino, meji pa na občine Bohinj, Cerklno in Železniki.

Pri uvrščanju obravnavanega območja v »Zahodno ali Primorsko regijo« Slovenije se pojavi vprašanje ustreznosti njene »primorskosti«, še zlasti z vidika naravnih razmer. Razloge za umeščanje Baške grape v primorsko regijo lahko najdemo izključno v zgodovinskem in družbeno-gospodarskem razvoju. V prid njene »primorskosti« govorijo zgodovinski razlogi, boljša prometna povezanost z ostalo Primorsko kot z drugimi območji Slovenije, prvine primorske arhitekture in nenazadnje samooznačevanje ljudi za Primorce.

Na drugi strani pa so v Baški grapi prave primorske poteze redke. Naravnogeografski dejavniki so bolj značilni za sredogorski svet. Neposrednih vplivov sredozemskega okolja skoraj ni čutiti, razen malenkostno v podnebju in rastlinstvu. Zaradi manj ugodnih naravnih razmer, obrobne lege in odmaknjenosti je to predalpsko območje postalo slabše razviti del Primorske regije.

Kljub temu, da sta bili Tolminka in znotraj nje tudi Baška grapa že zgodaj poseljeni, o čemer pričajo številne arheološke najdbe, je bila poselitev zelo redka. Nekateri predeli so ostali popolnoma neposeljeni. Razvidne so štiri značilne poselitvene faze:

1. Prvotne slovanske naselbine so segale le do Koritnice, torej do tam, kjer je nekdaj že obstajala rimska poselitev.

2. Da bi neobljudeno ali le malo obljudeno zemljo naselil in s tem povečal njeno donosnost ter svoje dohodke, je oglejski patriarh Bertold Andeški (1218–1251) sredi 13. stoletja v te kraje pripeljal Tirolce iz Innichena. Naselil jih je ob zgornji Bači, med Voglom (1923 m) in Poreznom (1633 m), ter na južnih obronkih Rodice (1964 m) in Črne prsti (1844 m). Središče te kolonizacije je bil prav (Nemški) Rut ali Nemška Koritnica. Zdaj so na območju kolonizacije vasi Rut, Grant, Stržišče, Znojile, Kal, Obloke, Hudajužna, Podbrdo, Kuk, Trtnik, Bača pri Podbrdu in Petrovo Brdo. Naseljenci so se seveda sčasoma poslovenili, vendar je bilo tu še dolgo slišati njihovo tirolsko narečje. Ta svojstvena kultura se še vedno kaže v obraznih potezah (visoko čelo, velike oči, poudarjene lične kosti, zelo svetli lasje pri mladih,...), velikemu številu nemških osebnih, družinskih, hišnih in ledinskih imenih (na primer Kaiser, Kaltnekar, Windischkobel, Spitzkobel, Katznpach), značilni govorici brez dvojine in z zamenjevanjem šumnikov ter sičnikov, pa tudi v ustnem izročilu, saj med nemškorutarji še živi zavest o njihovem nemškem poreklu. Zgodovinarji uvrščajo to naselitev v obdobje mlajše kolonizacije slovenskega ozemlja, ki je trajala od konca 12. do 15. stoletja. Značilno zanjo je, da so veliki fevdalni gospodje v glavnem zaradi ekonomskih razlogov naseljevali nemške kmete znotraj strnjenih slovenskih območij. Glavna dolžnost priseljencev je bila krčenje in kultivacija gozdnatega in neobljudenega sveta. Ker pa so bile hribovite gozdnate pokrajine marsikje tudi mejna območja, so jih poseljevali tudi zaradi obrambnih razlogov. Koloniste so privabljali z ugodnostmi, ki so se dotikale zlasti njihovega gospodarskega in pravnega položaja (nižje sodstvo, pravica odselitve,...).

3. Tretji naseliteni val je zajel le redka grparska naselja. Nastajala so zaradi prometnih potreb, spravila lesa, izkoriščanja vodne energije in podobnega, na primer Hudajužna, Klavže.

4. Na razvoj grparskega podeželja in njegovo zunanjo podobo je imela velik vpliv tudi najmlajša, tako imenovana višinska ali rovtarska kolonizacija, ki je v prostrana ne-

naseljena gozdna ozemlja usmerila zlasti posamezne kmete z družinami. Vzroke zanjo gre iskati v prenaseljenosti za kmetijstvo ugodnejših zemljišč, pa tudi v begu pred Turki ali pred dolgotrajno vojaško službo. Novonastale krčevine, imenovane rovti ali lazi, so lahko imele obseg grunta, 6 do 7 ha velike kmetije, ki je omogočala zadovoljitev življenjskih potreb povprečne družine. Pogostejše so bile manjše kmetije, tako imenovane bajte.

Največji sodobni razvojni problemi območja Baške grape so neugodni demografski procesi, gospodarska nepomembnost, slabo razvita infrastruktura, opuščanje tradicionalne rabe tal in posledično propadanje kulturne pokrajine. Demografsko ogroženo je celotno območje. Od leta 1910, ko je v Grapi živel več kot 4300 ljudi, se je število prebivalcev zmanjšalo na 2400. Dejansko število je verjetno še manjše, saj se mnogi vračajo sem le občasno, statistika pa jih vseeno obravnava kot stalno naseljene.

Vzroke za nazadovanje in zaostajanje v razvoju gre iskati zlasti v gospodarskih procesih, razvojni in regionalni politiki države v obdobju po 2. svetovni vojni. Globalizacijski procesi in združevanje Evrope, ki ga je pospešil padec berlinskega zidu, so stanje še dodatno poslabšali. Baška grapa bi lahko bila podobno kot nekatere razvojno primerljive pokrajine Slovenije, na primer Goričko, Haloze in Kozjansko, sinonim za manj razvito območje, vendar je v slovenski javnosti premalo prepoznavna.

Preglednica 1: Število prebivalcev in starostna sestava v izbranih naseljih Baške grape leta 2002.

naselje	število prebivalcev	prebivalci, stari od 0 do 14 let		prebivalci, stari od 15 do 64 let		prebivalci, stari 65 let in več	
		število	%	število	%	število	%
Podbrdo	752	107	14	450	60	195	26
Kneža	213	27	13	141	66	45	21
Grahovo ob Bači	153	19	12	103	67	31	20
Rut	60	z	z	26*	23	38*	63

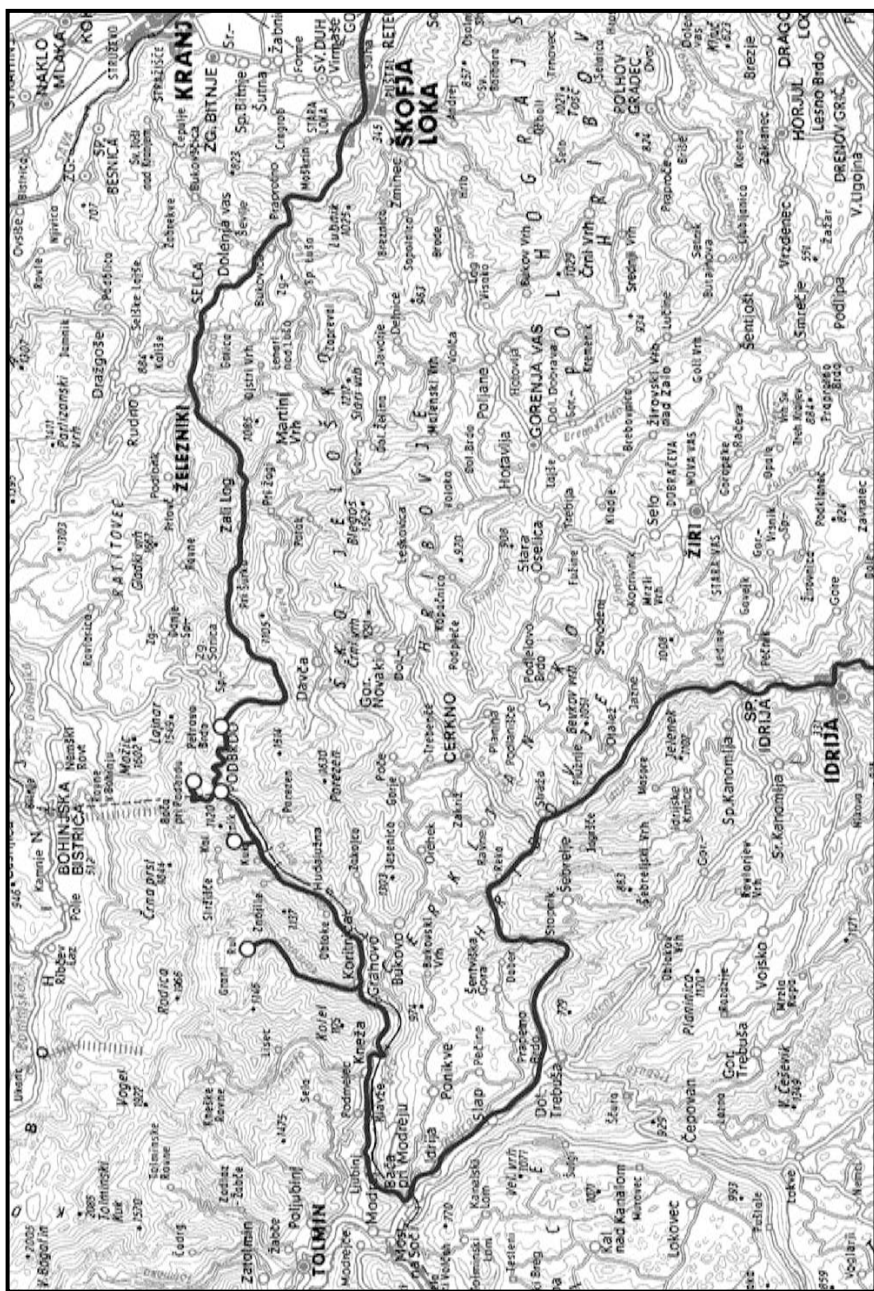
z - podatki niso objavljeni zaradi spoštovanja statistične zaupnosti.

* število in delež nista natančna, ker zaradi statistične zaupnosti za posamezne starostne kategorije ni razpoložljivih podatkov.

Opis poti

Postaja 1: Petrovo Brdo

Petrovo Brdo je razloženo naselje vrh prevala (803 m) na cesti med Selško dolino in Baško grapo. Po prevalu poteka razvodnica med Črnomorskim in Jadranskim povodjem oziroma med porečjema Save in Soče. Kraj se je razvil v 16. stoletju iz nemško-rutarske planine. Pozneje so prek njega potekale tovorniške poti med Kranjsko in italijanskimi deželami. Od leta 1903 obstaja sodobnejša cestna povezava s Podbrdom in

Pote poti. Vir: Republika Slovenija. 1 : 250.000. GURS, 1994.

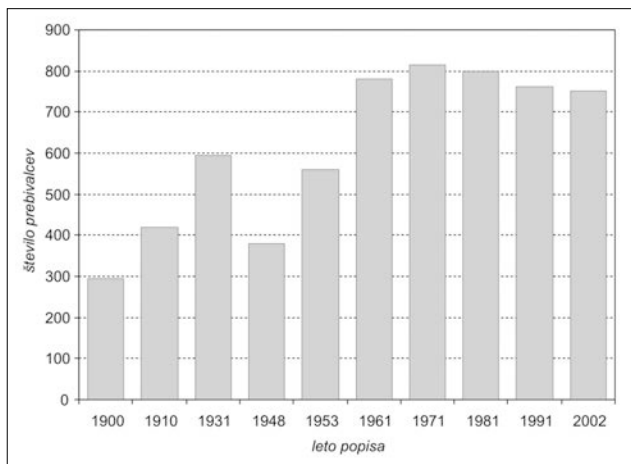
Bohinjem. Med svetovnjima vojnama je pod vasjo potekala rapalska meja, ki je ovirala razvoj naselja.

Ker se naselje razprostira med pobočji Lajnarja (1549 m), Slatnika (1600 m) in Porezna (1630 m), je pomembno izhodišče za planinske ture in v zadnjem času tudi za gorsko kolesarjenje. V poletnih mesecih se promet prek Petrovega Brda precej poveča, zato ni čudno, da sta v kraju kar dva gostinska lokala, gostilna in planinski dom. Vas je tudi priljubljena izletniška točka za ljudi iz sosednjih krajev.

Petrovo Brdo ima 126 prebivalcev. Všteti so tudi oskrbovanci podružnične enote Doma upokojencev iz Podbrda, ki ima kapaciteto 82 mest. Večina krajanov je zaposlena v omenjeni ustanovi ali pa se na delo vozi v slabih 5 km oddaljeno Podbrdo. Po stečaju tamkajšnje tekstilne tovarne si je nekaj domačinov moralo delo poiskati v bolj oddaljenih krajih.

Postaja 2: Podbrdo

Podbrdo (508 m) je urbanizirano središčno naselje na dnu zgornjega dela Baške grape. V njem so devetletna osnovna šola, pošta, banka, ambulanta, večja trgovina, mesnica in pekarna, seveda je tudi nekaj gostinskih lokalov. Razvilo se je ob sotočju potokov Milpoha, Kacenpoha in Batave z reko Bačo, potem ko je v 16. stoletju nastalo kot zaselek starejšega naselja Bača. Ljudje so namreč prej poselili za kmetovanje ugodnejše prisojne lege v višjih predelih kot nižje, mokrotnejše in senčno dno doline. Pomen Podbrda se je povečal zaradi tovorništva; tu je bila mitnica. Izgradnja bohinjske proge leta 1906 je naselje prometno povezala z Jesenicami in Novo Gorico ter omogočila, da so si Podbrčani poiskali zaposlitev v večjih industrijskih središčih. Med svetovnjima vojnama je bil fašistični pritisk tako močan, da so se številni domačini odločili izseliti. Novo prelomnico v razvoju naselja je pomenila ustanovitev tovarne volnenih izdelkov Bača leta 1955.

Gibanje števila prebivalcev v Podbrdu med letoma 1900 in 2002.

*Podbrdo je razpotegnjeno naselje, utesneno v ozkem zgornjem delu Baške grape.
Foto Simon Kušar.*

Skozi popisno razdobje je v Podbrdu število prebivalcev naraščalo vse do sedemdesetih let prejšnjega stoletja; padec je bil le neposredno po 2. svetovni vojni. Prvi prebivalstveni višek je bil leta 1931 in gre na račun pomembnega obmejnega položaja ob rapalski meji. V tem obdobju je bilo v naselju osredotočenega veliko uniformiranega prebivalstva (finančna policija, karabinerji,...).

Naslednji višek je bil po letu 1955, ko je začela delovati tovarna Bača, ki je privabljala precej delovne sile tudi iz okoliških naselij. V osemdesetih in devetdesetih letih je zaposlovala okrog 300 ljudi, v času največje proizvodnje celo več kot 360, v glavnem neizobraženih tekstilnih delavk. Po letu 1960 so se začele okoliške vasi prazniti. Popis

leta 1981 je že izpričal rahel padec prebivalstva tudi v Podbrdu, saj so se zaradi odseljevanja kraji v njegovem zaledju v tem času dodobra izpraznili. Stečaj tovarne leta 2002 odseljevanja ni bistveno pospešil, saj si je večina delavcev našla zaposlitev v sosednjih regijah, vendar se morajo zaposleni na delo voziti tudi po več 10 km daleč, na primer v Tolmin, Cerkno, Idrijo, Železnike, Kranj. Ti dnevni migranti precej časa preživijo na ozkih in ovinkastih cestah, ki kraje bivanja povezujejo s kraji dela. Zato nimajo časa za družabno življenje v domačem kraju, kar se odraža v nazadovanju kulturnega in športnega utripa v graparskih naseljih.

Negativni demografski tokovi se kažejo tudi v zmanjševanju števila učencev na osnovni šoli Simona Kosa v Podbrdu, katere šolski okoliš obsega naselja Bača pri Podbrdu, Grahovo ob Bači, Grant, Hudajužna, Kal, Koritnica, Kuk, Obloke, Petrovo Brdo, Podbrdo, Podporezen (občina Železniki), Porezen, Rut, Stržišče, Trtnik, Zakojca (občina Cerkno) in Znojile. V šestdesetih letih 20. stoletja je imel posamezen letnik tudi po tri oddelke, v Rut in Stržišče pa je po šoloobvezne otroke do devetdesetih let prihajal avtobus. Danes šola nima lastnega avtobusa, za prevoz otrok iz Stržišča skrbijo starši sami, v Rutu pa trenutno sploh ni šoloobveznih otrok. Omeniti velja, da sta oba kraja imela lastni osnovni šoli do leta 1970, potem pa so ju zaradi premajhnega števila otrok ukinili. V podbrški osemletki je bil v šolskem letu 2004/2005 najštevilčnejši 7. razred z 22 učenci, 3. in 4. razred pa sta imela skupaj le 15 učencev. Vseh učencev je bilo 112, od tega se jih je 52 vozilo iz drugih krajev Baške grape (Grahovo ob Bači, Koritnica, Hudajužna, Stržišče in Petrovo Brdo). Šola je sodobno opremljena in pripravljena na izzive, ki jih pred učitelje in učence postavlja uvajanje devetletke. Vendar strah pred nadaljevanjem negativnih demografskih teženj zbuja precejšnje nelagodje. Na šoli in v pripadajočem vrtcu je zaposlenih 26 oseb.

Postaja 3: Bača pri Podbrdu

Vas Bača (770 m) je razprostrta pod grebenom Koble. S Podbrdom jo povezuje 2,5 km dolga, ozka in strma asfaltirana cesta, prek Ave pa slabih 5 km dolga gozdna cesta. Ker večina ostarelih ljudi nima avtomobila, so pri oskrbovanju vezani na pomoč sosedov in znancev ali pa tedensko odhajajo v Podbrdo in kupljeno blago odnesejo domov v nahrbtniku. Bača je primer naselja, ki je doživelo demografski zlom. Podoben demografski razvoj imajo vsa naselja na prisojah nad dolinskim dnom.

Na območju v preglednico 2 vključenih vasi se je v zadnjih stodvajsetih letih število ljudi zmanjšalo za štiri petine. Največji upad je prav v vasi Bača pri Podbrdu, kjer stalno živi le še 16 ljudi ali zgolj 6 % od nekdanjega prebivalstva. V naseljih na dnu doline je zmanjševanje števila prebivalcev manj izrazito, čeprav je za celotno obdobje po 2. svetovni vojni značilno odseljevanje.

Neugoden demografski razvoj je zaznamoval tudi druge pokrajinske prvine. Značilne posledice so staranje prebivalstva, zmanjševanje števila za delo sposobnega prebivalstva in posledično večja obremenitev za delo sposobnih.

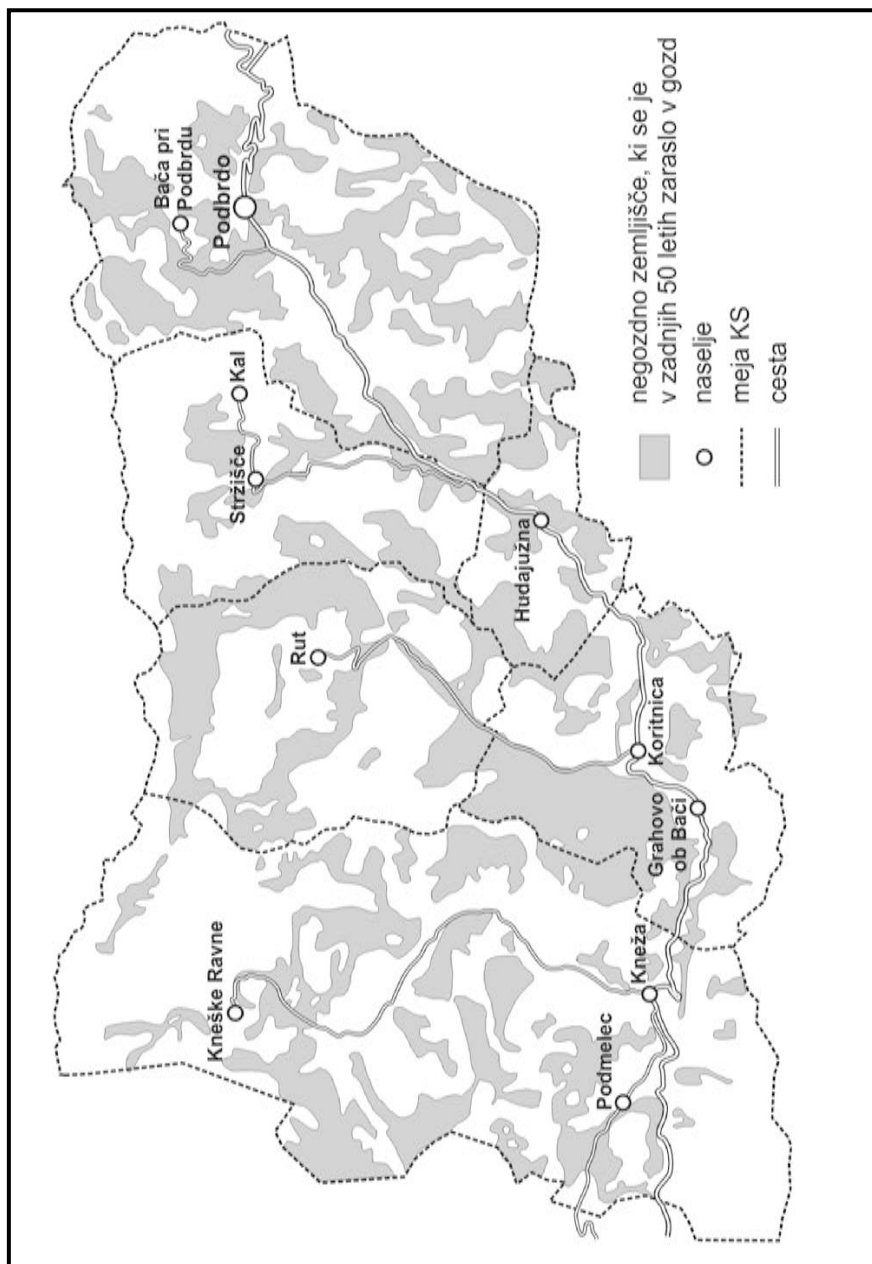
Preglednica 2: Gibanje števila prebivalcev izbranih vasi pod grebenom Spodnjih Bohinjskih gora med letoma 1869 in 1991.

leto	Bača	Grant	Kal	Kneške Ravne	Rut	Stržišče	skupaj	verižni indeks
1869	270	136	102	56	330	326	1120	100
1880	224	118	106	54	304	292	1098	90
1890	234	146	96	50	286	296	1108	101
1900	195	157	97	50	287	282	1068	96
1910	202	157	99	50	297	294	1099	103
1931	210	150	101	48	284	216	1009	82
1948	136	92	71	50	208	169	726	72
1953	132	99	66	50	188	154	689	95
1961	120	84	52	43	167	117	583	85
1971	90	57	32	36	116	83	369	75
1981	52	38	19	21	99	64	293	80
1991	27	34	12	14	78	51	216	74
indeks 1991/1931	13	23	12	29	28	24	21	

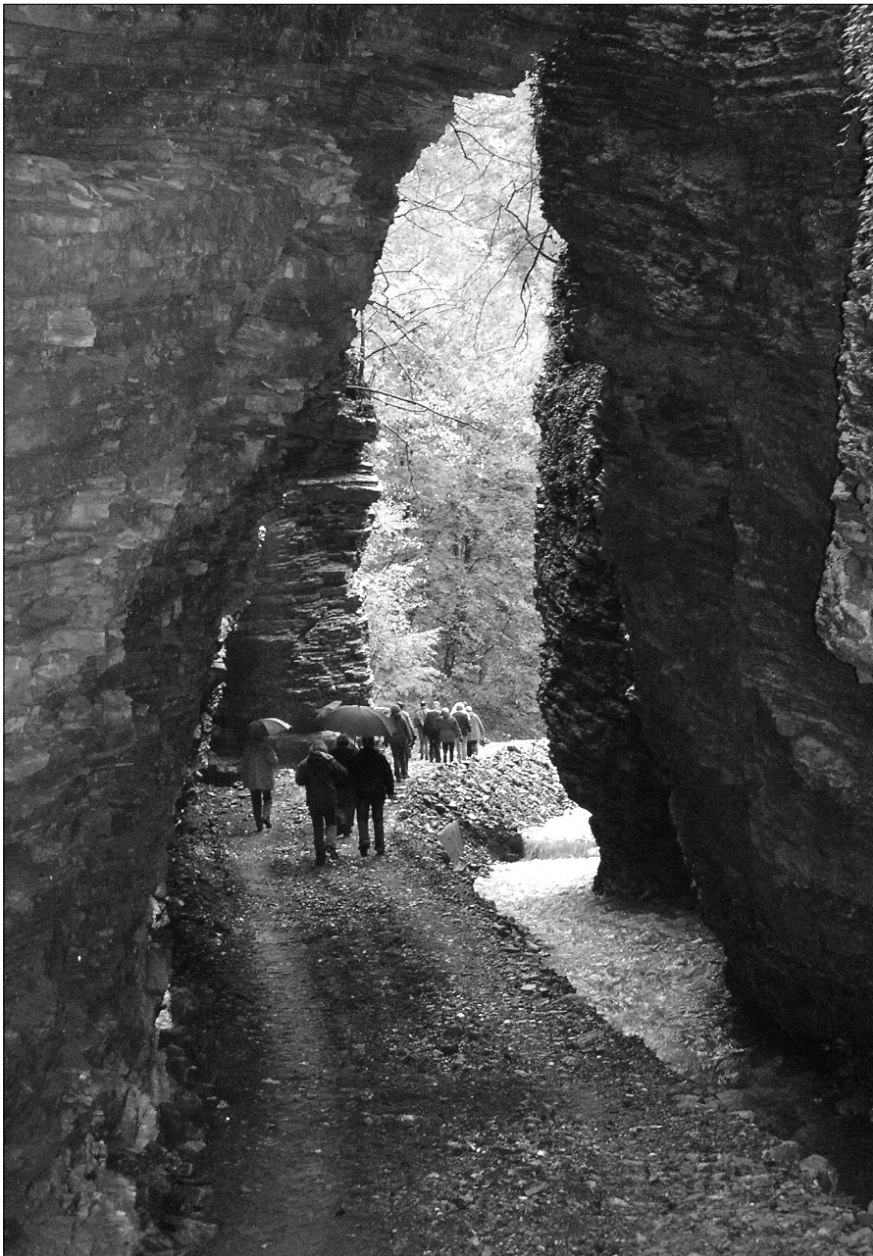
Tloris vasi se ni spremenil, zato pa se je zaradi razslojevanja in odseljavanja kmečkega prebivalstva spreminjala podoba kmečke hiše in gospodarskih objektov. Prebivalstvo, ki se je iz kmetijstva preusmerilo v druge dejavnosti, je »nekoristne« objekte prenehalo vzdrževati. Zaradi tega je mnoga stanovanjska in gospodarska poslopja močno načel zob časa. V zadnjem času se stanje stavbnega fonda postopoma izboljšuje. Ljudje, ki so se pred časom odselili, se vse bolj zavedajo prednosti mirnega okolja, zato začenjajo kmečke domove preurejati v počitniške hiše. To se dogaja v skoraj vseh graparskih naseljih, morda še najbolj intenzivno v vasi Kal, kjer stalno prebiva le še ena oseba. Pojavlja se tudi na Bači pri Podbrdu, kjer je bilo zapuščenih in podirajočih se objektov največ.

Površina obdelovalnih zemljišč se je zmanjšala na minimum. V preteklosti je človek izkoriščal in obdeloval tudi manj ugodna, to je strmejša, senčna in bolj oddaljena kmetijska zemljišča. Zdaj so obdelana samo zemljišča v neposredni bližini vasi ter najlažje dostopni in za strojno obdelavo najbolj primerni predeli. Zemljiške kategorije se torej spreminjajo, prav tako površinska razmerja med njimi. Nekdanje košenice je že prerasel gozd, ki zarašča tudi pašnike, nekdanje njive so postale travniki in pašniki... Površina gozda se je med letoma 1969 in 1987 povečala za 27 %, v zadnjih petdesetih letih pa celo za več kot polovico. Ker se gozd na opuščeni zemljiščih širi nenadzorovano, je neakosten in zato gospodarsko manj pomemben, pokrajini pa daje neurejen videz.

Krajani Bače in še nekaterih vasi (Kuk, Kal, Stržišče, Znojile, del naselja Kneške Ravne) so podprli idejo o vključitvi njihovih naselij v robno območje Triglavskega narodnega parka. To naj bi odprlo nove možnosti za preživetje domačinov in nadaljnji razvoj regije.

Zaraščanje kmetijskih zemljišč z gozdom v drugi polovici 20. stoletja. Povzeto po I. Dakskoblerju, 1981. Kartografija Boštjan Rogelj.

Pot skozi »Kamr'co« v soteski Driselpoh je lepo doživetje, vendar je zaradi hudourniških voda večkrat neprehodna. Foto Simon Kušar.

Postaja 4: Driselpoh

Geološko in petrografska zelo pestro Baško grapo sestavljajo večinoma vododržne kamnine. Največ je jurskih in krednih, v ožjih progah tudi triasnih apnencev in dolomitov. Orogenetski pritisk je bil tako močan, da so zgradbene grude tiščale proti jugu in se narinile ena čez drugo. Tektonski prelomi in narivi potekajo zlasti v smeri vzhod-zahod, najvidnejši pa so na južnem pobočju Bohinjskega grebena.

Še večjo razčlenjenost površja je povzročila reka Bača s številnimi pritoki (Melik 1954). V glavnem pritekajo z desne, kjer se z Bohinjskega pogorja strmo spuščajo proti njej. Med njimi so najbolj znani Kacencpoh ali Mačji potok, Driselpoh, Rovtarski potok, Koritnica s Hudo in Gorsko grapo ter Kneža. V Bačo se stekajo številne grape in izlivajo mnogi potoki tudi z leve; med njimi so Lajtna, Prodarjeva grapa in Porezen. Reka Bača izvira visoko pod Bačarskim vrhom (1273 m) in Slatnikom (1600 m).

V pleistocenu so se z gora spuščali ledeniki, ki so po pobočjih nasipavali morensko gradivo. Tega so marsikje prekrila velika, strma melišča. Pokrajino sta dodatno razrezali in posledično razgibali erozija številnih manjših potokov in hudournikov ter denudacija.

Prisojne lege so v srednjem veku naselili s kolonisti (Melik 1954). Največ vasi je na nadmorski višini med 600 in 800 m, od vzhoda proti zahodu pa si sledijo Bača (770 m), Kal (817 m), Stržišče (756 m), Rut (671 m), Grant (735 m) in Kneške Ravne (736 m). Pod njimi so velike strmine, ki onemogočajo naselitev, za kmetovanje pa terjajo prevelike napore (Melik 1954).

Lep primer »razrezanosti« površja je soteska Driselpoh. Istoimenski potok izvira pod vasjo Kal in se nekaj kilometrov nižje izliva v Bačo. Na tej kratki poti je voda izoblikovala vrsto slapov in si urla pot skozi debele plasti ploščastega apnenca. Slapovi so turistično zanimivi, vendar so zaradi hudourniške narave Driselpoha težko dostopni. Ob vsakem večjem in dolgotrajnejšem deževju voda spodjeda poti. S to težavo se spopadajo tudi domačini na samotni kmetiji, ki je po ustnem izročilu nastala v 18. stoletju. Po vsakem močnejšem nalivu morajo namreč edini dostop do hiše na novo utrditi.

Driselpoh je uvrščen med sto glavnih naravnih znamenitosti Slovenije. Posebej slikovita so korita, ki so jim domačini dali pomenljivo ime Kamr'ca. Poleg reliefnih lepot je tam tudi rastišče endemične kratkodlakave popkorese (*Moehringia villosa*).

Postaja 5: Rut

Rut (671 m) je gručasto naselje na položnem površju pod strminami Rodice (1966 m) in Matajurskega vrha (Hohkobel, 1936 m). Je prvotno kolonizacijsko območje tirolskih naseljencev iz 13. stoletja. S Koritnico na dnu doline ga povezuje strma, 7 km dolga cesta. Za obiskovalce je zanimiva cerkev sv. Lamberta, morda še bolj pa dobrih 850 let stara obzidana vaška lipa, ki ima obseg več kot 8 m in meri v višino okrog 20 m. Mogočna lipa je pomembna naravna znamenitost, ki priča o nekdanjem pomenu vasi.

Nekateri seniki med travniki v bližini naselij za zdaj še služijo svojemu namenu. Foto Srečko Zgaga.

Opuščen senik, znamenje živahnih depopulacije in deagrarizacije. Foto Srečko Zgaga.

Pod njo naj bi rihtar (veliki župan) vodil »rutarsko« skupnost. Danes ni več nikogar, ki bi se spominjal teh časov, je pa še kar nekaj starejših ljudi, ki pomnijo, kako se je nekoč gospodarilo. Ljudje se po najboljših močeh trudijo, da njihova zemlja ne bi postala zapuščena.

Vas ima še vedno vzdrževan videz, saj je okolica skrbno obdelana. V primerjavi s sosednjimi naselji je v nekoliko boljšem položaju, saj ima več prebivalcev in tudi večje število mlajših oseb, pa vendar so tudi tu opazni procesi propadanja kulturne pokrajine. Te je mogoče ponazoriti s spremembami zemljiških kategorij in povečano površino gozda.

Pri vseh zemljiških kategorijah so zaznavne velike spremembe. Površina njiv se je zmanjšala za okrog 15 ha, površina gozda pa se je povečala za kar 278 ha. Spreminjanje površine kmetijskih zemljišč kaže na to, da sta opuščanje kmetijske pridelave in stihijsko zaraščanje značilna za ves čas po 2. svetovni vojni.

Preglednica 3: Površina (v hektarjih) zemljiških kategorij v katastrski občini Rut in njihove spremembe med letoma 1950 in 1993.

	njive in vrtovi	sadovnjaki	travniki	pašniki	gozd	nerodovitno	skupaj
1950	67,0	-	364,1	565,9	463,5	188,9	1684,6
1993	51,3	2,2	284,1	373,3	741,3	232,4	1684,6
sprememba	-23 %	-	-22 %	-34 %	+60 %	+23 %	0

Vpliv depopulacije in deagrarizacije na videz naselja je mogoče ponazoriti s funkcijsko analizo stavbnega fonda. V jedru kraja Rut (brez stavb v širši okolici vasi) je 79 poslopij, od tega je 42 stanovanjskih, 25 gospodarskih in 8 počitniških, štiri so javna (cerkev, trgovina, gostilna, gasilski dom), eno pa industrijsko. Večina hiš (17) je obnovljena, nekaj je novih (4), samo ena pa se zaradi nevzdrževanosti podira. V zadnjem času se je povečalo število počitniških hiš. V šestih primerih gre za obnovljene kmečke domove, na novo zgrajeni sta le dve počitniški hiši. Osem hiš je opuščenih. Kljub temu, da demografski podatki govorijo o počasnem propadanju Ruta, se to zaenkrat v videzu naselja še ne pozna.

Za zaustavitev depopulacije in njenih negativnih učinkov ter ponovno demografsko oživljanje hribovskih naselij v Baški grapi se bo moral bistveno spremeniti družbeni odnos. Na obravnavanem območju bi bilo potrebno spodbujati razvoj vseh dejavnosti, ki imajo za uspešno uveljavitev vsaj minimalne možnosti. V mislih imamo zlasti okolju prijazno kmetijstvo, pri čemer bi bilo potrebno povečati produktivnost pridelave in jo iz samooskrbne preusmeriti v tržno, mehki turizem (planinski, izletniški, lovni, turizem na kmetijah), rabo vodnih virov z gradnjo okoljsko sprejemljivih majhnih hidroelektrarn in delo na domu.

Za razvoj teh dejavnosti ni dovolj zgolj boljša infrastruktura, ampak so potrebni tudi ljudje z ustreznim znanjem in voljo za njihovo uveljavitev. Prav volja bi znala biti ve-

čji problem, saj je pri domačinih opazna premajhna motiviranost, manjka pa jim tudi kreativnosti, poguma in podjetniške usmerjenosti. Te pomanjkljivosti seveda izhajajo iz neugodne starostne strukture prebivalstva. Velik delež starih ljudi namreč opozarja, da v Grapi ni dovolj ljudi, ki bi svojo življenjsko energijo namenili uspešnemu gospodarjenju. Žal majhen delež mladega prebivalstva ne vzbuja pretiranega upanja. Leta 1991 je v naseljih na prisojni polici pod Spodnjimi Bohinjskimi gorami dosegel le 4 %, v naslednjih letih pa se stanje zagotovo ni izboljšalo.

Znamenita rutarska lipa. Foto Srečko Zgaga.

Literatura in viri

- Berginc, A. 1978: Geografski oris Baške grape. Zbornik Zgornje Posočje. 10. zborovanje slovenskih geografov Tolmin - Bovec 1975. Geografsko društvo Slovenije. Ljubljana, str. 265–271.
- Berginc D. Ustni vir, 1994.
- Berilo o Rutu. Goriški muzej. Nova Gorica, 1972, 109 str.
- Buser, S. 1986: Osnovna geološka karta 1 : 100 000. Tolmač.
- Dakskobler, I. 1981: Vračanje gozda na opuščene kmetijske površine v Baški grapi. Diplomsko delo. Biotehnična fakulteta Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Dakskobler, I. 1989: Gozdnogospodarski načrt gozdnogospodarske enote Baška grapa 1988–1997. SSG Tolmin. Tolmin.
- Enciklopedija Slovenije, 1. knjiga. Mladinska knjiga. Ljubljana, 1987, 421 str.
- Kladnik, D. 1996: Naravnogeografske členitve Slovenije. Geografski vestnik 68. Zveza geografskih društev Slovenije. Ljubljana, str. 123–159.
- Krajevni leksikon Slovenije, 1. knjiga: Zahodni del Slovenije. DZS. Ljubljana, 1968, 487 str.
- Melik, A. 1954: Slovenski alpski svet. Slovenska matica. Ljubljana, 606 str.
- Narava Slovenije. Mladinska knjiga. Ljubljana, 2004, 231 str.
- Slovenija - pokrajine in ljudje. Mladinska knjiga. Ljubljana, 1998, 733 str.
- Zgaga, S. 1994: Geografska transformacija kulturne pokrajine v dolinah Koritnice, Kneže in sosedstva. Diplomsko delo. Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana, 81 str.
- Tuta, Ž. 1975: Baška grapa: Regionalno-geografski prikaz. Diplomsko delo. Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana, 60 str.

KOPRSKO PRIMORJE

Irena Rejec Brancelj

Vodja: dr. Irena Rejec Brancelj,
podsekretarka na Agenciji Republike Slovenije za okolje Ministrstva za okolje in prostor
v Ljubljani

Ekskurzija je bila izvedena 20. marca 2004.

Potek poti: Ljubljana – Črni Kal – Kubed – Gračišče – Smokvica – Movraž –
Dvori – Sočerga – Tuljaki – Sirči – Belvedur – Hrvoji – Topolovec – Trsek –
Škrline – Sveti Peter – Šmarje – Ljubljana

Postaje: 1. Stene pri Sočergi
2. Topolovec
3. Mazurinov mlin v Trseku
4. Škrline
5. Sveti Peter

Uvod

Koprsko primorje, tudi Koprška brda, je flišna pokrajina ob morju, ki jo omejujejo Podgorški kras na vzhodu, obalna linija na zahodu ter državna meja s Hrvaško na jugu in Italijo na severu. Površina pokrajine je 326 km², povprečna nadmorska višina 180 m, povprečni naklon 11 %. Leta 1991 je v njej živelo 75.727 ljudi, aritmetična gostota prebivalstva je znašala 232 ljudi na km². V obdobju med letoma 1961 in 1991 se je število prebivalcev povečalo za 53 %, leta 1991 je bilo še 3 % kmečkega prebivalstva. V pokrajini je 117 naselij. V preteklosti je bila močno navezana na Trst, kar se je odrazilo tudi v njenem gospodarskem razvoju. Pred 2. svetovno vojno je Trst oskrbovala z mnogimi kmetijskimi pridelki, za delovanje mesta pa so se razvile tudi številne nekmetijske dejavnosti, na primer pranje perila, peka kruha, mlinarstvo.

Podeželska pokrajina Koprškega primorja ima zaradi geografske lege, naravnih in družbeno-gospodarskih značilnosti samosvojo podobo. Prevladuje v večini obravnavanega območja, z izjemo obalnih mest in priobalnega pasu. Je naša najbolj sredozemska kmetijska pokrajina, ki je zaradi Trsta doživela zgodnji in intenziven razvoj. S spremembo državne meje po 2. svetovni vojni in priključitvijo Trsta k Italiji je izgubila glavni trg za

V razgibanem zaledju morske obale je Koprsko primorje gričevnata pokrajina slikovitih gručastih slemenskih naselij in brezštevilnih kulturnih teras. Foto Marjan Garbajs. Arhiv Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU.

soje pridelke. Preusmeritev na trge celinske Slovenije je onemogočil tržni prodor sadja iz dalmatinskih in makedonskih krajev. Gospodarska politika je v Koprskem primorju v ospredje postavila industrijo, ki je podeželju najprej z deagrarizacijo odtegovala delovno silo, pozneje pa ob depopulaciji še prebivalstvo, ki se je preseljevalo bliže virom zaposlitve. Na ta način se je razvojno premaknilo k obali. Kmetijstvo je bilo potisnjeno v ozadje in prepuščeno zasebni pobudi. Z oblikovanjem družbenih posesti so se začeli izvajati številni posegi, ki pa z izjemo napredka v vinogradništvu in sadjarstvu večjih uspehov niso obrodili. Ob uvajanju kmetijske mehanizacije in intenzifikaciji je prevrednotenje naravnih razmer za kmetijstvo privedlo do prerazporeditve najugodnejših kmetijskih zemljišč. Z regulacijskimi, melioracijskimi in komasacijskimi deli se je povečal pomen nekdanj manj vabljivih aluvialnih ravnin v spodnjih delih rečnih dolin, s čimer se je tudi v kmetijstvu težišče prestavilo k obali. Rezultati analize podobnosti rabe tal med katastrskimi občinami v letu 1987 so pokazali naslednjo tipološko členitev (Rejec Brancelj 1994):

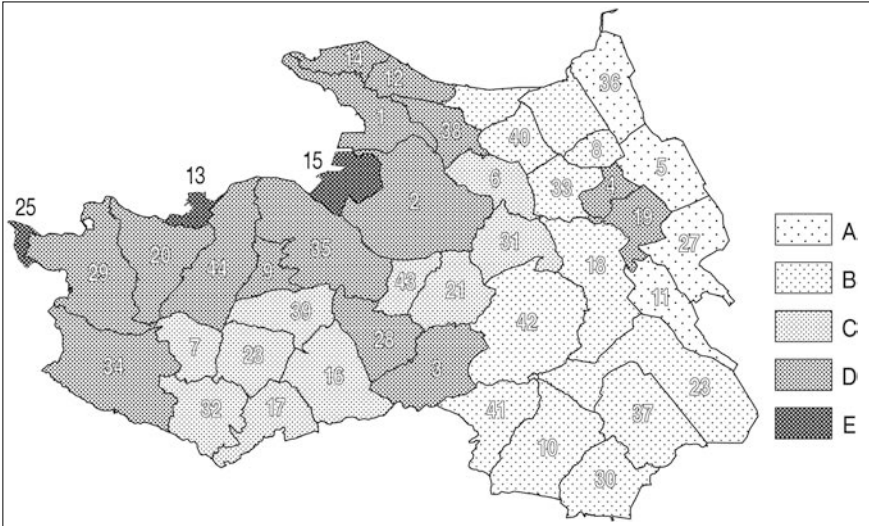
A. katastrske občine z velikim deležem pašnikov (več kot 50%) so Socerb, Črnotiče, Podpeč in Hrastovlje;

B. katastrske občine z velikim deležem travnikov in gozda so Plavje, Tinjan, Osp, Gabrovica, Rožar, Kubed, Truške, Topolovec, Movraž, Sočerga, Pregara in Gradin;

C. katastrske občine z več kot petino njiv in okoli tretjino gozda so Dekani, Pridvor, Vanganel, Marezige, Šmarje, Koštabona, Krkavče, Nova vas, Dvori - Korte in Raven - Sveti Peter;

D. katastrske občine z velikim deležem njiv, sorazmerno velikim deležem travnikov in vinogradov ter majhnim deležem gozda so Hribi, Jernej, Ankaran, Bertoki, Boršt, Pomjan, Semedela, Gažon, Vinica, Malija, Portorož, Sečovlje, Črni Kal in Loka;

E. katastrske občine z nadpovprečno velikim deležem nerodovitnega, v glavnem pozidanega površja so Koper, Izola in Piran.

Podobnost katastrskih občin leta 1987 glede na rabo tal. Kartografija Iztok Sajko.

Katastrske občine: 1 - Ankaran, 2 - Bertoki, 3 - Boršt, 4 - Črni Kal, 5 - Črnotiče, 6 - Dekani, 7 - Korte, 8 - Gabrovica, 9 - Gažon, 10 - Gradin, 11 - Hrastovlje, 12 - Hribi, 13 - Izola, 14 - Jernej, 15 - Koper, 16 - Koštabona, 17 - Krkavče, 18 - Kubed, 19 - Loka, 20 - Malija, 21 - Marezige, 22 - Movraž, 23 - Nova vas, 24 - Osp, 25 - Piran, 26 - Plavje, 27 - Podpeč, 28 - Pomjan, 29 - Portorož, 30 - Pregara, 31 - Sveti Anton, 32 - Sveti Peter, 33 - Rožar, 34 - Sečovlje, 35 - Semedela, 36 - Socerb, 37 - Sočerga, 38 - Škofije, 39 - Šmarje, 40 - Tinjan, 41 - Toplovec, 42 - Truške, 43 - Vanganel, 44 - Vinica.

Ko predstavljeno tipizacijo primerjamo z gospodarsko regionalizacijo Titla (1965), lahko ugotovimo določene podobnosti. Za območje gospodarskega nazadovanja je značilen zelo majhen delež obdelovalnih zemljišč. Prevladujoča pašniška zemljišča so pravzaprav neobdelan in neizkoriščen svet, pogosto v zaraščanju. Na območju, ki je bilo nekdanj izrazito usmerjeno v mlečno živinorejo, prevladujejo travniki, ki pa so le izjemoma dobro izkoriščeni (Rožar, Belvedur). Na tem območju izstopata katastrski občini Črni Kal in Loka, ki se z urejenimi vinogradi uvrščata med intenzivneje obdelane. Nekdanje povrtninsko in poljedelsko območje se razlikuje predvsem po tem, da se njuvska in sadjarska zemljišča zaraščajo z gozdom. Podobne so razmere na nekdanjem poljedelsko-sadjarskem območju, kjer je delež sadovnjakov še vedno okrog 10 %, vendar sa-

dovnjaki nimajo več takšnega pomena kot nekoč. Po Titlu (ibid.) poimenovano območje intenzivne vrtnarske pridelave in vinogradništva se še vedno odlikuje po najbolj intenzivni kmetijski rabi.

Najpomembnejša pokrajinsko-fiziognomska prvina Koprskega primorja so kulturne terase. Dajejo mu svojevrstno podobo, ki je zanj značilna verjetno že od antike (ibid.). Najpomembnejša vzroka za njihovo ureditev sta relief in podnebje. Eocenske flišne kamnine, ki v Koprskem primorju prevladujejo, sestavljajo menjajoče se plasti peščenjaka in laporja. Za morfogenezo je pomembno zlasti njuno enakomerno izmenjavanje, ki ga mestoma prekinjajo plasti apnenčeve breče. Zlasti lapor hitro prepereva in na njem

Kulturne terase se zvečine zaraščajo; ponekod so jih zasadili z oljčnimi nasadi. Foto Marjan Garbajs. Arhiv Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU.

Vir: ARSO, GURS

Avtor: Aleš Veršič

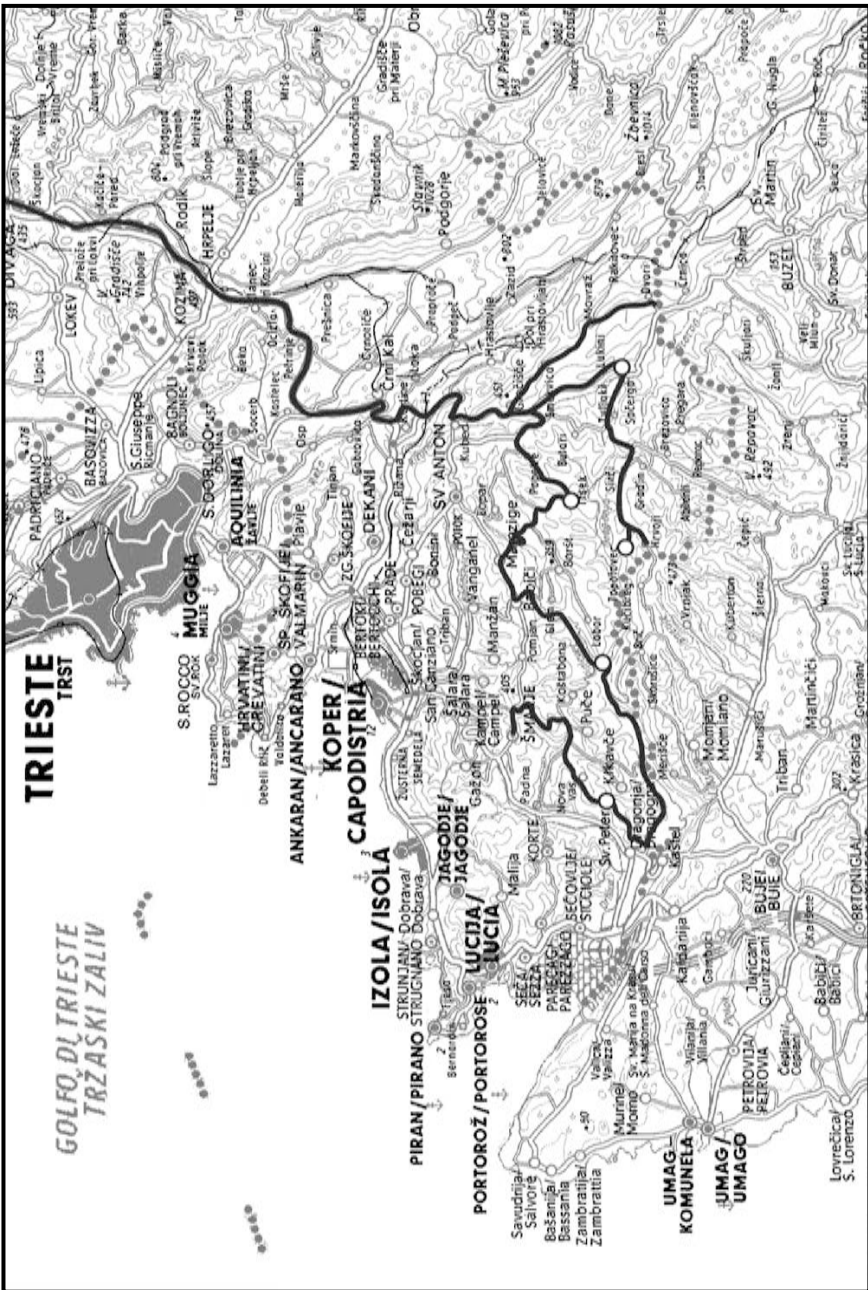
Primer terasiranega pobočja pod Topolovcem.

nastaja rjava prst. Ob poletnih nalivih zaradi velikih strmin prihaja do močnega odplakovanja in z njim povezanih erozijskih procesov, ki so najmočnejši ob poletnih plohad na strmih pobočjih s skromno rastlinsko odejo ali celo brez nje. Ti procesi so zaradi intenzivnega zaraščanja v zadnjih desetletjih manj intenzivni.

Med podnebnimi razlogi za ureditev kulturnih teras sta najpomembnejša intenzivnost padavin in za slovenske razmere velika evapotranspiracija. Koprsko primorje prejme od 960 mm padavin ob morju do 1200 mm v razgibani notranjosti. Njihova razporeditev je neenakomerna, z viškom v jesenskih mesecih, ko so padavine enakomerne in izdatne. Intenzivnejše padavine so v poletnih mesecih, ko povprečni dnevni viški znašajo od 66,4 do 88,4 mm (Orožen Adamič 1980). Opisane podnebne in vremenske značilnosti so bile poglaviti vzrok za urejanje kulturnih teras. Z njimi so preprečevali erozijo, ublažili odtok vode po površju, zadrževali večje količine vode v prsti, v jugovzhodnih delih so povečali insolacijo, seveda pa so povečali tudi količino in površino rodovitnih zemljišč.

Teraso sestavljata notranji, izkopni del in zunanji, nasipni del (škarpa), ki je bil poraščen s travo ali podzidan s kamenjem. Teraso se razlikujejo glede na tip škarpe in nagnjenost terasne ploskve (Drobnjak 1990). Avtor še navaja, da se je na naklonih več kot 30 % z urejanjem teras z zidano škarpo in navznoter nagnjeno terasno ploskvijo obdelovalna površina povečala za skoraj polovico, povečala se je absorpcija vode, zmanjšalo se je pobočno kroženje zraka in umirili so se erozijski procesi. Kmetovalci so ponekod na terasah prebirali prst in odstranjevali kose peščenjaka. Prst so prekopali in očistili tudi do meter globoko. S tem lahko na kulturnih terasah govorimo o posebnem tipu prsti, tako imenovani antropogeni karbonatni rendzini na flišu. Na tovrstnih terasah so nato uredili vrtove in njive, kjer so pridelovali zgodnje vrtnine, zlasti grah, fižol, krompir in paradižnik.

Titl (1965) je terase razčlenil glede na širino, nadmorsko višino in prevladujočo rabo. Širino teras je pogojeval naklon pobočij, zato v obalnem pasu, kjer je nagib terena manjši od 20 %, prevladujejo široke terase. Največji pridelovalni pomen so imele terase na pobočjih z nagibom od 20 do 40 %. Največja strmina, na kateri so uredili terase, je bila 54 %, vendar je bilo njihovo vzdrževanje težavno; med prvimi so jih opustili in kmalu so se zarasle z gozdom. Za terase do 250 m nadmorske višine je značilno, da so ugodne prometne razmere omogočale intenzivno obdelavo ne glede na lego. Na nadmorski višini več kot 250 m prevladujejo terase v južnih legah, saj so tamkajšnje razmere že manj ugodne. Najvišje, do 450 m nad morsko gladino, so segale terase pri Topolovcu. Po prevladujoči rabi je Titl razlikoval vinogradniško-poljedelske, sadjarsko-vrtnarske in čiste vrtnarske terase. V zasebnem kmetijstvu se je dediščina mešanih kulturnih teras še dolgo ohranjala, vendar so potrebe po strojni obdelavi in uporaba agrokemičnih pripravkov pripeljala do monokulturnih teras, ki danes prevladujejo. Opuščanje rabe kulturnih teras se je začelo že v sedemdesetih letih 20. stoletja in v dobrem desetletju so bile opuščene tri četrtnine. Vendar je potrebno poudariti velik pomen urejanja teras z vidika varstva okolja, saj so omogočile smotno, vzdržno gospodarjenje tudi v času, ko je bil obseg obdelovalnih zemljišč največji.

Potek poti. Vir: Republika Slovenija. 1 : 250.000. GURS, 1994.

Opis poti

Postaja 1: Stene pri Sočergi

Območje Velikega Badina nad Sočergo na jugu in Movražem na severu imenujemo tudi Kraški rob. Sestavljajo ga staroterциarni apnenci, nastali med koprskim in kopenskim naravnim prelomom. Tako imenovana luskasta zgradba je nastala tako, da so se kamnine najprej gubale, zatem pa lomile in vsaj deloma zdrsnile druga čez drugo. V spodnjem delu strmih apnenčastih sten so pogosti nekakšni spodmoli, polkrožne vdolbine, ki se vlečejo na večjo razdaljo. Nastali so predvsem zaradi kemičnega delovanja vode, deloma tudi zaradi mehanskega preperevanja. V luskah so zastopani alveolinsko-numulitni apnenci in flišne plasti. Apnenci gradijo strme, včasih skoraj navpične stene v luskah, vmesni fliš pa položnejše, močno poraščene dele. Domačini jim pravijo »ušesa« Istre, saj se na pobočju menda sliši pogovor iz doline (Pavlovec 1992). Prav na koncu Sten, nad Mlini, je tudi naravni most.

Te strukturne stopnje, ki predstavljajo mejo v geološkem in geomorfološkem smislu, so tudi podnebna ločnica. Submediteranski podnebni značaj flišnih delov se tu sreča z nekaterimi značilnostmi celinskega podnebja osrednje Slovenije. Stene pa imajo tudi svojsko mikroklimo: za okrog 2,5 °C višje nočne minimume od Kopra, podstenja so za okrog 6 °C toplejša od dolinskega dna, najvišje dnevne temperature pa so za okrog 2 °C višje od tistih na dnu doline. V Kubedu v primerjavi s Koproj kostanj cveti 8 dni

Spodmoli nad glavno cesto pri mejnem prehodu v bližini Sočerge. Foto Željko Cimprič. Arhiv Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU.

pozneje, obiranje češenj kasni za 12 dni, na splošno razvoj vegetacije zamuja za 15 dni. Vse to se odraža v kmetijstvu, saj vinogradi gospodarsko niso pomembni, oljke in druge sredozemske kulture pa tu ne uspevajo več (Ogrin 1992).

Posebnost so tudi floristične in vegetacijske značilnosti tega območja. Gozdove sestavlja večinoma združba črnega gabra in hrasta puhavca. Črni bori so rezultat pogozdovanja v preteklosti. Pri Velikem Badinu najdemo še rdečeploдни brin, ametistasto možino, gladki mleček, posamezna drevesa vednozelenega črničevja, sredozemsko rastlino kretski pasji jezik idr.; tu je edino slovensko samoniklo nahajališče judeževca (Kaligarič 1992).

Postaja 2: Topolovec

Topolovec, gručasto naselje na nadmorski višini 410 m, sestavljajo zaselki Topolovec, Žrnjovec in Hrvoji. V arhitekturno dobro ohranjeni primorski vasi je veliko hiš praznih. Večina jih je bila zgrajena pred 1. svetovno vojno, pozneje pa so bile zvečine prenovljene. Osnovni gradbeni material je peščenjak, kritina je iz skril, ki so obtežene s kamni. Okna prvotne hiše so bila majhna, visoka okrog pol metra, z železnim križem, na katerem je vpeto platno. Vhod v klimatsko za bivanje ugodno hišo je na odvetni strani. V kuhinji je bilo ognjišče, okrog katerega so bile lesene klopi. Nad ognjiščem je bila napa s polico za posodo. Hrano so spravljali v skrinje, ki so imele predale, namenjene za določeno vrsto hrane. Za razsvetljavo so uporabljali petrolejke in karbidovke. Likali so z likalnikom na oglje. Tla so bila večinoma kamnita. V sobah so imeli skrinje, kamor so spravljali obleke. Svojo posteljo sta imela le oče in mati, otroci pa so spali na skupni postelji ali na seniku. Žimnice so bile polnjene z ličkanjem. Zibke so bile lesene ali spletene iz šibja. V kleti so imeli spravljeno orodje. Dvorišče je imelo tipično istrsko zasnovno.

Pomemben dejavnik gospodarstva na vasi je bila oskrba z vodo. Tradicionalna vodna oskrba je slonela na zajetih izvirih, vodnjakih na talno in pronicajočo vodo ter kalih. V novejšem času se jim je pridružila še oskrba z vodo iz kapnic. Za najstarejšo obliko tradicionalne oskrbe z vodo velja oskrbovanje s površinskimi vodami. Dolgo se je ohranilo zlasti v hribovitih predelih, kjer so si v bližnji preteklosti delo olajšali s tem, da so izvirno vodo speljali v bližino domov. Drugo stopnjo v oskrbi z vodo so predstavljali vodnjaki. Oskrbovanje s talno vodo se je razširilo predvsem v dolinskih in ravninskih vaseh. Vodnjaki so običajno segali v vodonosno plast talne vode, deloma pa se je v njih nabirala tudi pronicajoča voda. Takšni so bili tudi številni vodnjaki v Koprskem primorju. Skoraj vsaka hiša je imela lasten vodnjak, izviri so bili namenjeni delu vasi ali celi vasi, medtem ko so bili kali, v preteklosti pomembna prvina istrskih vasi, običajno v upravljanju vaške skupnosti.

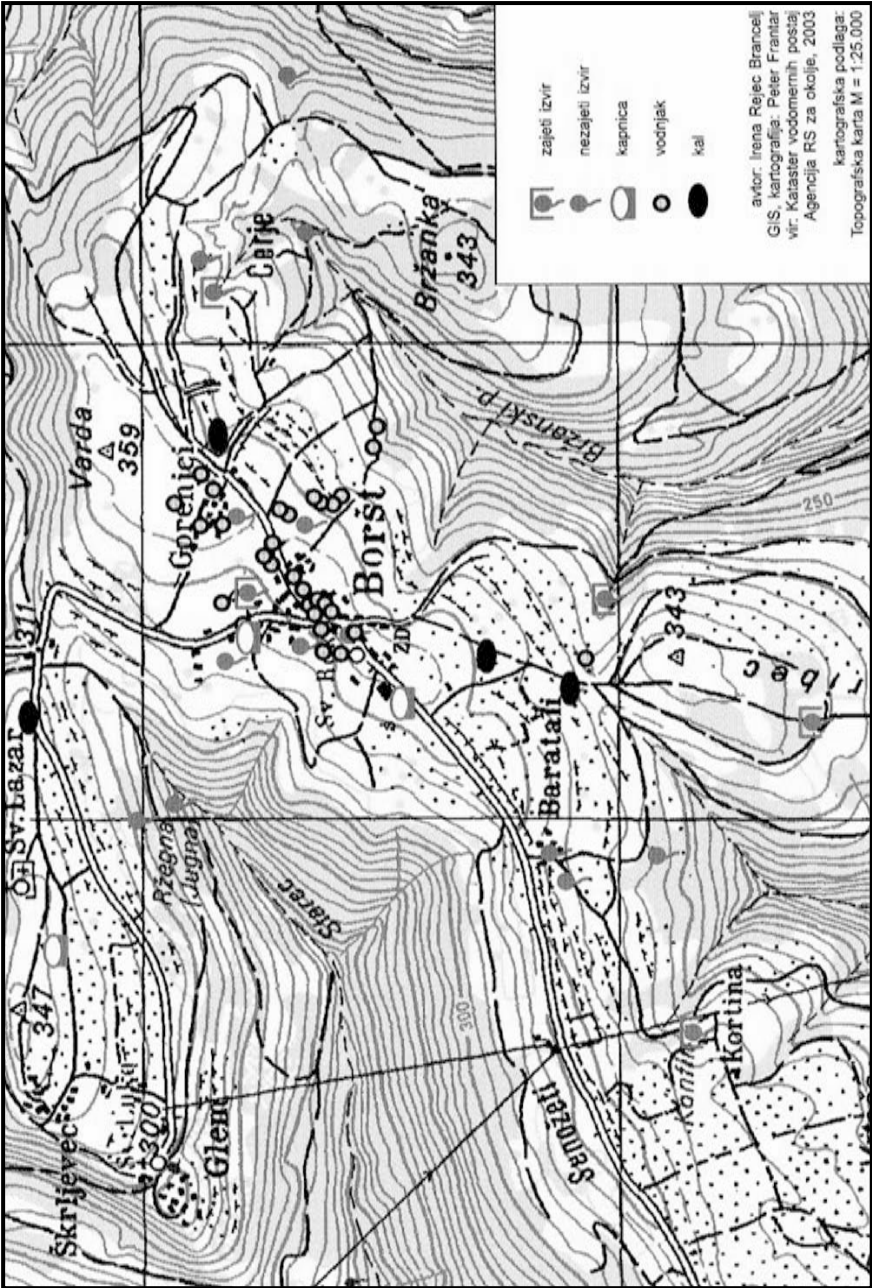
Nastanek kalov je povezan s širjenjem živinoreje, saj so jih uporabljali izključno za napajanje živine. Običajno so izkoristili naravno kotanjo ali pa so to izkopalni na primernem mestu in jo obložili z ilovico, ki so jo dobro steptali. V kotanjo se je stekala

Značilno majhno okno v kamniti hiši. Foto Igor Maher. Arhiv Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU.

V prometno oddaljenih naseljih so mnoge hiše zapuščene in za zdaj prepuščene propadanju. Foto Anton Brancelj.

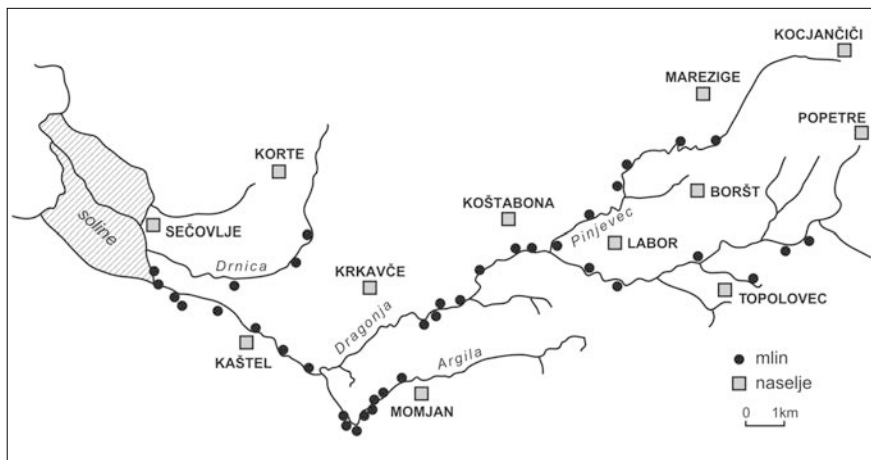
Tradicionalna vodna oskrba v Borštu.

deževnica ali tudi voda s sosednjih streh. Kali so lahko imeli premer tudi do 20 m, sicer pa so bili plitvi in glede količine vode zelo odvisni od padavin ter zunanje temperature. Dostop do njih je bil prilagojen za živali. Običajno so bili last cele vasi in domačini so jih skupaj urejali in čistili. Za to so poskrbeli v sušnem obdobju leta, ko so nastrgano blato prodali na dražbi kot dragoceno gnojilo. Kali so tudi pomembna in zanimiva rastišča vodnih rastlin, kot sta na primer navadni trst in rogoz. V njih so tudi zanimive živali, kot so kačji pastirji, pupki, žabe, belouške in kobranke (Lešnik 2000).

Postaja 3: Mazurinov mlin v Trseku

V preteklosti sta bili pomembni gospodarski dejavnosti našega podeželja mlinarstvo in žagarstvo. Medtem ko so bili v nekaterih slovenskih pokrajinah, na primer na Pohorju, mlini namenjeni predvsem samooskrbi, je njihovo delovanje v drugih, tudi v Koprskem primorju, predstavljalo pravo industrijsko panogo. Tako so mlini na Rižani za potrebe Trsta poleg žit mleli tudi bukov žir, poper, orehe, lešnike, mandeljne in hrastovo lubje. Največji razcvet mlinarstva in žagarstva je bil v 19. stoletju. Zdaj so nekateri od preostalih objektov ohranjeni kot muzej.

Na Dragonji in njenih pritokih je bilo več kot 40 mlinov. Voda je bila zajezena v naravni strugi in se je nabirala za kamnitim jezom prelivnega tipa. Do mlina je bila speljana po posebnem kanalu, tako imenovani mlinščici. Tik pred mlinom je bila mlinščica razširjena in razdeljena na več žlebov, pred katerimi so bile zapornice. Z njimi so lahko poljubno izbirali število koles za mletje ter uravnavali dotok vode na kolesa in s tem tudi hitrost mletja. Prevladovali so mlini s tremi ali štirimi mlinskimi kamni. Kamnov za koruzo je bilo približno dvakrat več kot za pšenico. Mlinarji so navadno živeli v mlinu in bili tudi njegovi lastniki.

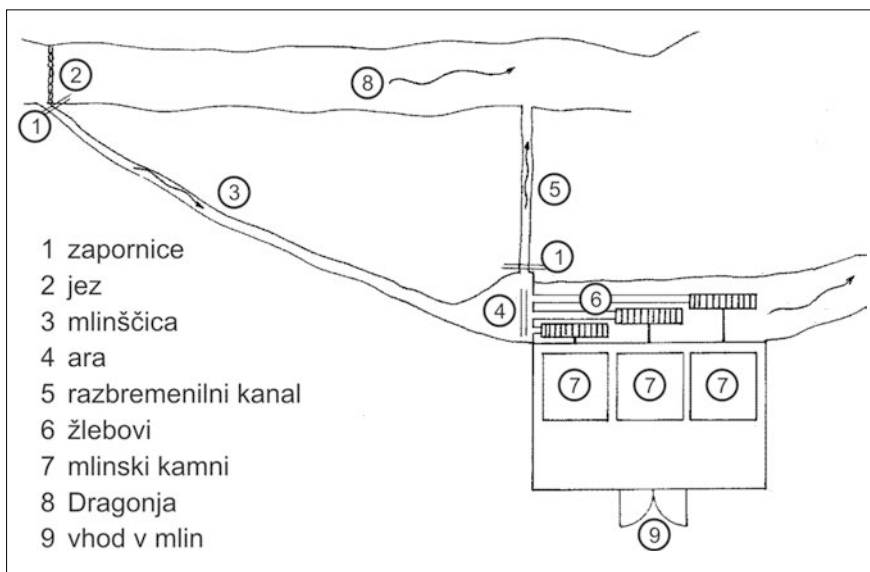
Razporeditev mlinov v porečju Dragonje. Kartografija Anton Brancelj.

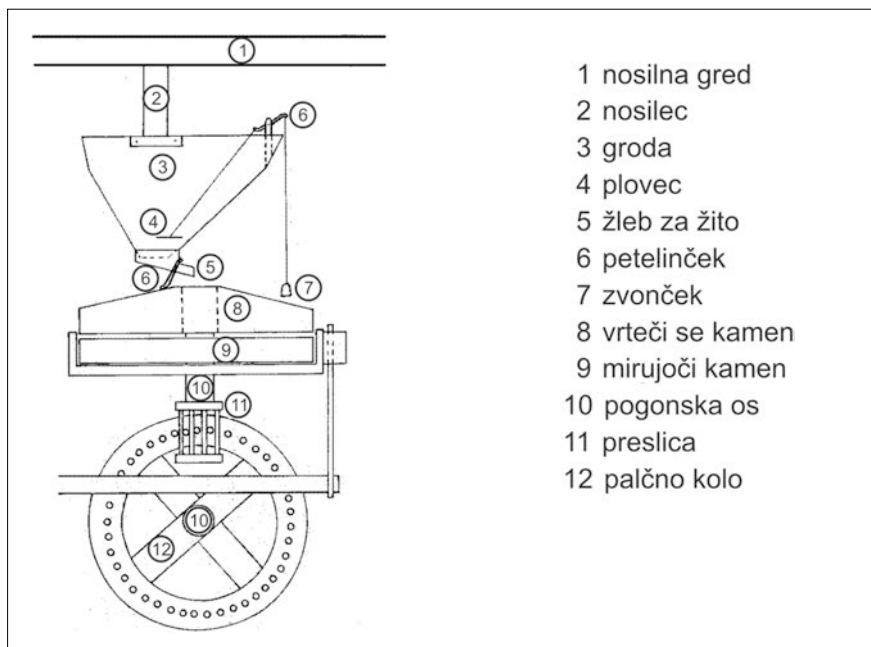
*Notranjost mlina.
Foto Anton Brancelj.*

Kmetje so mlinarjem plačevali z merico ali z denarjem, pa tudi s povračilom v delu. Vodna kolesa so poleg mlinskih kamnov poganjala še sita za sejanje moke in stope za luščenje ječmena. Večina mlinov je imela vaškoobratni značaj, v njih se je torej mlelo za vas ali za nekaj bližnjih vasi. Kmetje so sami nosili žito v mlin in počakali na moko. V spodnjem delu Dragonje so obratovali trije obrtni mlini. Mlinske stavbe so bile kamnite in krite s skrilami. Jezovi so bili kamniti, le na Pinjencu večinoma leseni. Struge mlinščic so bile izkopane v zemljo in obložene s kamni. Zapornice in mehanizem v mlinu so bili leseni. Mlinska kolesa so bila lesena, pozneje tudi železna in sicer na korce v zgornjem in srednjem toku reke ter na lopate v spodnjem toku.

Mlini so bili bodisi stalni in so mleli skozi vse leto bodisi sezonski, ki so mleli le v zimskem času. Več je bilo sezonskih. Glavni razlogi za propad mlinov so bili pojav električnih mlinov večjih zmogljivosti, visoki davki, melioracije in tržna preusmeritev kmetijske pridelave, zlasti v vrtnarstvo in zelenjadarstvo. Večje število mlinov je propadlo kmalu po 2. svetovni vojni, zlasti okrog leta 1950.

Načrt značilnega mlina. Skica Anton Brancelj.

Pogonski mehanizem dragonjskega mlina. Skica Anton Brancelj.

Postaja 4: Škrline

Za osrednji del Koprškega primorja je značilno, da ga sestavljajo nepropustni eocenski flišni sedimenti lapor, peščenjak, breča in konglomerat. Hribovito površje je od zahoda proti vzhodu razpotegnjeno v vzporednih, ploskih hrbtih. Vanje so si vrezali struge potoki in reke. Ker je ozemlje nepropustno, je rečna mreža dobro razvita, pahljačasta. V zgornjem in srednjem toku vodotokov so jugovzhodni in jugozahodni bregovi bolj strmi od tistih, obrnjenih proti severu. Kljub strmim bregovom je dno dolin povsod dokaj široko in ravno, struge pa so dovolj globoke, da ne prihaja do večjih poplav. Kratke, prečno potekajoče reke imajo veliko erozijsko moč. Mnoge struge se z vodo napolnijo šele ob dolgotrajnejšem deževju, kar kaže na hudourniški značaj potokov. Izvirov je precej, vendar so šibki in večina jih v daljšem sušnem obdobju presahne.

Pomemben delež Koprškega primorja odmaka reka Dragonja. Ta 29 km dolga reka zbira vode na 142 km² obsežnem območju. Povirni del sestavljata pomembnejša pritoka Pinjevec ali Rokava in Dragonja. Poleg številnih neimenovanih pritokov so pomembnejši desni pritoki Stranica pod Trebešami, Vruja pod Topolovcem in Poganja ali Ilnica pod Momjanom, pomembnejši levi pa Štulovec pod Popetrami, Drnarnik pod Trsekom, Truški potok pod Truškami, Bržanski potok pod Borštom, Rokava pod Laborjem, Supot pod Koštabono in Feneda pod Krkavčami. Dragonja je edina slovenska reka, ki ne teče skozi nobeno naselje. Dolina se ob sotočju Pinjevca (Rokave) in Dragonje, imenovanem Škrline, razširi in rahlo nagnjena ter skrbno obdelana spremlja reko na poti k morju. Sotočje je znano po slapu, ki je le eden od številnih slapov v zgornjem delu doline, ki nastajajo z zadenjsko erozijo prek numulitne breče, pod katero nastaja previs (Ramovš 1982). Slapovi, slapiči, brzice, tolmeni in pridišča spominjajo na podobe iz Alp.

Slapovi na Dragonji so nastali zaradi selektivne erozije različno trdih kamnin, ki sestavljajo fliš.
Foto Anton Brancelj.

Slap Škrline je na Pinjencu, pod slikovito vasjo Koštabona, iz katere tik nad slapom vodi cesta v Brič. Kot večina slapov na flišu tudi ta spada med znižujoče in umikajoče se slapove, ki niso posebno visoki. Fliš sestavljajo menjajoče se plasti mehkejšega laporja in tršega peščenjaka. Vmes se pojavlja še poldrugi meter debel trden apnenčev peščenjak, ki je nekakšna ležeča pregrada, prek katere voda pada v podnožje. Pod to pregrado so mehkejša lapornata plasti, ki jih je voda izpodjedla in naredila spodmol, v podnožju pa izdolbla globok tolmun. Takšnih je še več manjših slapov v zgornjem toku Dragonje. Najvišji med njimi je desetmetrski Supotski slap v bližini Koštabone. Tik pod njim je še po 2. svetovni vojni deloval večji mlin, imenovan mlin na Škrlinah.

Postaja 5: Sveti Peter

Sveti Peter, ki se je nekaj časa imenoval Raven, je razložena vas z gručastim jedrom ter zaselki Goreli, Ivankovec, Koščiči, Kozloviči, Sikuri, Špehi in Šterenci. Večina aktivnih krajanov je zaposlena v obalnih mestih. V prenovljeni Tonini hiši je etnološka zbirka, ki obiskovalce seznanja z oljarstvom.

V zadnjih letih se ob splošnem segrevanju ozračja znova povečuje pomen gojenja oljk, ki so pri nas sicer izpostavljene pozebam. Foto Zvone Pelko. Arhiv Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU.

Oljka je tipična sredozemska rastlina. Pri nas njena rastišča segajo do nadmorske višine med 250 in 300 m; največ jih je v okolici Krkavč, Koštabone in Nove vasi na nadmorski višini 250 m. V starih nasadih so imeli predvsem divjo belico, črnico in burlo. Cepiče žlahtne, proti mrazu bolj odporne belice, so k nam prinesli iz Italije. Ima velik delež olja, tako da je iz kilograma sadežev mogoče iztisniti od 14 do 30 dkg olja. Oljka je zaradi spremenljivega podnebja in nizkih temperatur precej ranljiva. Oljčne nasade so prizadele hude pozebe v letih 1956, 1963 in 1979, zato se je število dreves zmanjšalo. Zaradi tega so propadle tudi oljarne, ki jih je bilo na tem območju šest. Sicer je oljka znana po odličnih regenerativnih sposobnostih. V zadnjem času so oljčne nasade tudi s pomočjo subvencij načrtno obnavljali, zato se je njihova površina znova precej povečala.

Literatura in viri

- Brancelj, A. 1992: Presenetljive najdbe nižjih rakov na Kraškem robu, *Proteus* 54/6-7. Prirodoslovno društvo Slovenije. Ljubljana, str. 242-246.
- Drobnjak, V. 1990: Fizičnogeografski pomen kulturnih teras. Primorje: zbornik 15. zborovanja slovenskih geografov. Zveza geografskih društev Slovenije. Ljubljana, str. 139-142.
- Kaligarič, M. 1992: Rastlinstvo Kraškega roba. *Proteus* 54/6-7. Prirodoslovno društvo Slovenije. Ljubljana, str. 224-230.
- Lešnik, A. 2000: Kali, mreža vodnih biotopov. Center za kartografijo flore in favne. Miklavž na Dravskem polju, 8 str.
- Ogrin, D. 1992: Kraški rob - klimatsko prehodna pokrajina. *Proteus* 54/6-7. Prirodoslovno društvo Slovenije. Ljubljana, str. 219-223.
- Orožen Adamič, M. 1980: Geografske značilnosti poplavnega sveta ob Dragonji in Dnrci. Geografski zbornik 19. Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU. Ljubljana, str. 155-214.
- Pavlovec, R. 1992: Geologija Kraškega roba, *Proteus* 54/6-7. Prirodoslovno društvo Slovenije. Ljubljana, str. 214-218.
- Puc, M. 1987: Dragonja, zanemarjena lepota. *Proteus* 49-6. Prirodoslovno društvo Slovenije. Ljubljana, str. 219-223.
- Ramovš, A. 1983: Slapovi v Sloveniji. Slovenska matica. Ljubljana, 292 str.
- Rejec, I. 1987: Mlinarstvo ob Dragonji. *Proteus* 49-6. Prirodoslovno društvo Slovenije. Ljubljana, str. 227-230.
- Rejec Brancelj, I. 1994: Agrarnogeografska problematika Koprškega primorja z vidika varstva okolja. *Geographica Slovenica* 26/II. Inštitut za geografijo. Ljubljana, 119 str.
- Titl, J. 1965: Socialnogeografski problemi na koprskem podeželju. Založba lipa. Koper, 156 str.

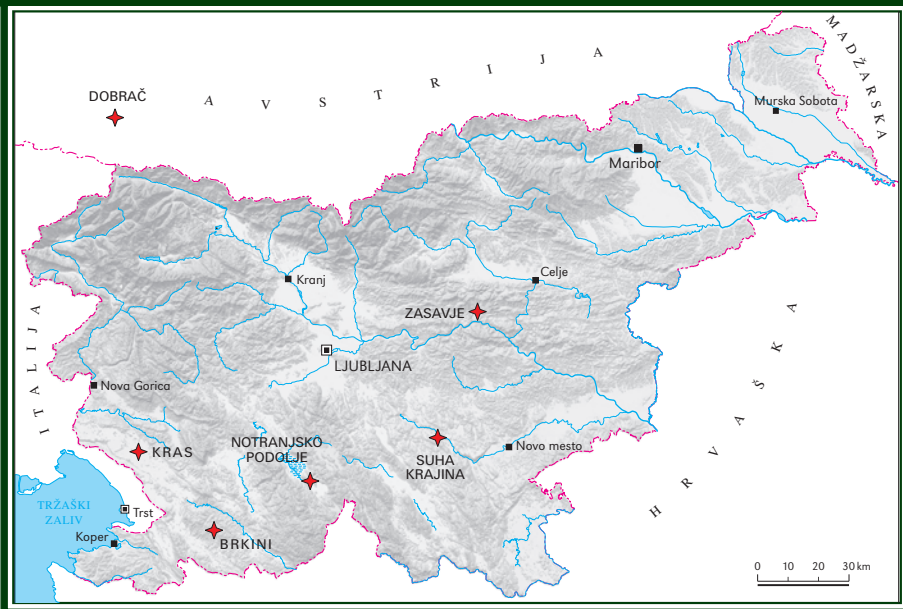
KAZALO

Predgovor (Drago Kladnik).....	3
Prekmurje (Ana Vovk Korže)	5
S kolesom po Beli krajini (Nenad Jelenčič).....	19
Naj tu ostane pragozd - gozdni rezervati na Kočevskem (Tomaž Hartman)	39
Bloška planota in Vidovski hribi (Marjeta Jerič)	57
Baška grapa (Srečko Zgaga).....	73
Koprsko primorje (Irena Rejec Brancelj)	89

LGD

ISSN 1408-6395

2.250 SIT

ISBN 961-6568-28-0

ZALOŽBA
Z R C

WWW.ZRC-SAZU.SI/ZALOZBA

EVROPA	1	IRSKA
	2	BOLGARIJA
	3	SLOVENIJA I – Ekskurzije LGD
	4	SLOVENIJA II – Ekskurzije LGD
	5	SLOVENIJA III – Ekskurzije LGD
AFRIKA	1	MAROKO
AZIJA	1	SIRIJA
	2	IRAN
	3	KIRGIZISTAN